BAŞKA DİLLERDEN

Aylık Çeviri Dergisi

Bir gerçeği arama ve tartışma kollektifi olan
Teorik Forum'un ürünüdür

Sahibi: Atilla Aytemur
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Orhan Koçak
Yayın Kurulu: Halil Berktay, Yusuf Işık, Orhan Koçak, Levent Köker, Doğan Şahiner
Koordinatör: Doğan Şahiner
Teknik İşler: Pencere Yayınları
Yazışma ve Koordinasyon: Salkımsöğüt Sok. 2/4 Cağaloğlu-İstanbul. Tel: 513 27 17
Baskı: Yalçın Ofset Nisan 1992

SAYI: 3/4

1492, Avrupa, Afrika ve Asya

Sönen İmparatorluklar

Howard Chua-Eoan

1492 yılı, Kristof Kolomb'un Atlantik-aşırı seyahati sayesinde hatırlanır; biraz da Yahudilerin İspanya'dan kovuluşu ve Ferdinand ile Isabella'nın Granada'yı fethedişleri sayesinde. Şimdi Avrupa Yeniden İnşa ve Gelişme Bankası'nın başında olan yazar Jacques Attali, *1492* adlı yeni, öğretici kitabında okurlarına o yılın modern dünyayı biçimlendirecek başka önemli olaylara da sahne olduğunu hatırlatıyor. Avrupa'nın bu tarihten sonra iki Amerika kıtasını sömürgeleştirmesi kadar, yerkürenin dört başka köşesindeki siyasi gelişmeler de hayati önemdeydi: Reformasyonun yükselişi ve yayılışı, Rusya'nın ortaya çıkışı, Batı Afrika'da bir imparatorluğun çöküşü ve Çin'in içe kapanması.

Niña, *Pinta* ve *Santa María* 6 Ağustos 1492'de Kanarya Adalarına doğru yola çıkmışken, Roma'da Papa 6. Innocenti'nin ardılını seçmek için Kardinaller meclisi toplanmıştı. İspanya'dan Kardinal López de Carvajal, yaptığı açılış konuşmasında Roma Kilisesini "Babil Fahişesi" sözleriyle ve çok ciddi ruhani yenilenme ihtiyacındaki bir kurum olarak suçladı. Ancak yapılan dört tur oylamadan sonra kardinaller bir reformcuyu değil, İspanya doğumlu Rodrigo Borgia'yı seçtiler. Borgia sekiz yıl önce, yani IV. Sixtus'un ölümünden sonra, Papalığı satın almak istemiş ama başaramamıştı. Bu kez, Borgia'nın beş Papanın saltanatı sırasında üstlendiği çeşitli kilise görevleri sayesinde biriktirdiği zengin topraklar ve güçlü makamlar elektörleri etkilemişti.

VI. Alaxander adını alan Borgia, tarihçilerin "kötü Papa"larda gördükleri bütün özellikleri kendinde toplamıştı: şehvet düşkünlüğü, düzenbazlık, rüşvet. Papalık, birçok müminin gözünde skandal olacak şekilde din dışı bir krallığa dönüşmüş, bunun sonuçları da kilise açısından felaket olmuştu. Borgia'nın Papa olduğu yıl Martin Luther dokuz yaşındaydı ve, daha sonra Wittenberg'deki bir kilise kapısına asacağı

Haftalık *Time* dergisinden (21 Ekim 1991)
çeviren: Ayşen Anadol

95 tezi yazmak için kullanacağı Latinceyi öğreniyordu.

1492'de Avrupa'nın siyasi haritası sadece başı dönmüş kilise prensleri ve İspanya, İngiltere ve Fransa'nın etkilerinin artması yüzünden değil, merkezi şimdiki Polonya ve Litvanya olan Jagiello hanedanının etki alanı yüzünden de önemliydi. Öldüğü sırada IV. Casimir Jagiello ve aile fertlerinin hükümranlığı Prusya, Polonya, Litvanya, Bohemya, Macaristan, Hırvatistan, Bosna, Moldavya ve Kiev dahil Ukrayna ile Beyaz Rusya'nın büyük bölümünü kaplıyor, bu topraklardaki süzerenlikleri herkesçe tanınıyordu.

Hanedanlararası çöpçatanlıkta pek marifetli olan Casimir, Krakov'daki tahtından Doğu Avrupa'ya egemen olmuş, bir yandan batı sınırlarındaki savaşlarla uğraşırken bir yandan da hırslı Moskova grandüklerinin saldırılarını defedebilmişti. 7 Haziran 1492'de öldüğünde "iyi ve adil" olmakla yüceltiliyordu. Ancak, birer ulus-devlet kuran İspanya, İngiltere ve Fransa hükümdarlarının aksine Casimir ardında parçalı, etnik yapısı çok çeşitli bir krallık bıraktı. Ardılları bu parçalanmış unsurları bir arada tutmayı beceremeyince de bölgeye yeni iktidar odakları göz dikti: Prusya, Avusturya-Macaristan ve, en önemlisi olduğu sonradan anlaşılan, can sıkıcı Moskova dukalığının ardılı Rusya.

Aynı anda, hareketsizlik yüzünden inisiyatifleri tükenen başka imparatorluklar çözülmeye başlıyordu. Batı Afrika'da, bugünkü Doğu Mali bölgesindeki Songhay'ın hükümdarları, altın ve tuz ticareti merkezi Timbuktu dahil kasabaları ve kervan yolları üzerindeki ticaret merkezlerini ele geçirmişlerdi. Ama 1492'de Songhay imparatoru Sonni Ali Ber askeri bir harekattan dönerken Nil'de boğuldu. Ardılları 16. yüzyıla kadar Songhay'ın egemenliğini devam ettirdiler ama, Portekiz'in Batı Afrika sahillerine ayak basmasıyla, giderek kendilerini iç kısımlarda yalıtılmış buldular. Sonni Ali Ber'in ölümünden 99 yıl sonra, istikrarlı ama durgun Songhay çöktü; kılıç ve kalkana karşı ateşli silahlar kullanan Faslı istilacılar da imparatorluktan arda kalanı talan ettiler.

1492'de dünyanın en zengin ve en istikrarlı imparatorluğu Asya'daydı: Çin'deki Ming Hanedanı. 1405'ten 1433'e kadar, yanında Kolomb'un karavelalarının cüce kaldığı savaş yelkenlilerinden oluşan Çin filoları imparatorluğun gücünü kendi sahillerinden çok uzaklara, Güneydoğu Asya'ya, Doğu Afrika'ya ve Endonezya'ya taşımışlardı. Ama 1492'de Konfiçyüsçü tutucu bürokratlar dış politikada kontrolü ele geçirdiler ve katı ahlakçı bir içe kapanma politikası sürdürdüler. Savaş Bakanı Liu Daxia değerli denizcilik haritalarını yok ettirdi; böylece Çin'i "barbarlar"la karşılaşarak kültürünü kirletecek yabancı maceralardan koruyacağını düşünüyordu. Orta Krallığın hükümdarı Zhu Youtang hanedanın dokuzuncu imparatoru ve bir köle kadının oğluydu. Veraset krizi kendini dayatana kadar, hükümdar babası onu tanımamıştı. Yönetiminde durağanlık belirgindi ve kendi şaşaasının hayaline kapılan hanedan gerilemeye başladı. 150 yıl sonra da isyanlar ve Mançu istilaları yüzünden yıkıldı.

"Ya şöyle olsaydı"lar insanın başını döndürür. Rodrigo Borgia yerine ya bir reformcu Papa olsaydı? Jagiello'lar muazzam topraklarında bir ulus-devlet kurabilselerdi Sovyetler Birliği ortaya çıkar mıydı? Güçlü bir Batı Afrika imparatorluğu Batılı sömürgecileri uzakta tutabilir miydi? Portekizli, Hollandalı ve İspanyol kâşiflerin servenleri Hint Okyanusu ve Doğu Pasifiği kendi nüfuz alanı içinde gören bir Çin tarafından engellenseydi ne olurdu? Bir tane daha: Eğer bunların hepsi olsaydı, 1492'de açılan Yeni Dünya'ya yansıması nasıl olurdu?

Bize Bir Churchill Gerekli...

Jacques Julliard

Yugoslavya'da olup bitenlerin bir yirminci yüzyıl sonu İspanya Savaşına, yani büyük bir yangının ilk kıvılcımı olan korkunç bir iç savaşa dönüşmesi nasıl önlenebilir? Tabii bir üçüncü dünya savaşının eşiğinde olduğumuzu düşünüyor değilim. İlk iki savaşa yol açan talihsizlikler yumağına göre, birincisindeki bunalım çarkını döndüren rakip ittifakların, ikincisi söz konusu olduğunda ise savaşı başlatan canavarca dünyaya egemen olma projesinin bulunmayışı bizim açımızdan bir talih. Ancak, büyük demokrasilerin milliyetçilik AIDS'i karşısındaki çaresizlik ve legalizmi 1936'da yaşanan müdahale etmekten kaçınma komedisine çok benziyor, ne yazık ki. Diplomatlarımız Chamberlain gibi düşünüyorlar... Oysa Churchill gibi hareket etmeliydiler.

Şu konuda hiç yanılmayalım: Geleceğin Avrupa'sının kaderi Maastricht'te olduğu kadar Dubrovnik'te belirlenecek. Eğer Sırp-Hırvat savaşı sona ermezse, yarın Voyvodin'in bir bölümü hatta Transilvanya üzerinde Macaristan'ın, Kosova üzerinde Arnavutluk'un, Makedonya üzerinde Bulgaristan'ın hak iddia etmesini hiçbir şey önleyemeyecektir. Ukrayna ve komşuları arasında maydana gelebilecek olanları düşünmek bile istemiyorum.

Avrupa böyle bir gelişmeye direnemez; önde gelen bir siyasal aktör olma yeteneğini uzun süre için kaybedebilir. Bu fırtınadan sonra ayakta kalabilen ancak İngiltere'nin temenni ettiği bir tacirler Avrupası olabilir ama, yurttaşlar Avrupasının bu badireyi atlatması mümkün olamaz.

Diplomatların bir noktada hakkını teslim edelim; çünkü barışı sağlamayı başaramadılarsa da hiç değilse savaşın yayılmasını önleyebildiler. Kimsenin kalbini kırmak istemem ama, çatışmanın başlangıcında bir Lüksemburglu, bir Hollandalı ve bir Portekizliden oluşan bir troykanın devreye girmesi, Miloseviç'in geri adım atmasını sağlayamazdı. Savaş ve barış aynı zamanda simgesel olaylardır da... Buna karşılık, farklı hatta karşıt tarihsel miraslara sahip bir Fransa ile Almanya'yı birlikte hareket etmiş olmalarından dolayı kutlamak gerekir. Bu iki devletin birlikte yanılmış olmaları, tek başlarına haklı çıkmaya çalışmalarından evladır. Almanya'nın Hırvatistan'a, Fransa'nın da Sırbistan'a arka çıkmış olmaları durumunda olacak olanları hayal edebiliyor musunuz? Tam bir felaket! 1914'te işleyen cehennemi mantığın bir benzeri... En azından Avrupa için tamiri olanaksız bir yıkım olurdu bu.

Ancak bugün artık burada durulamaz; bir adım daha atmak gerekiyor. Birleşmiş Milletler'in "Mavi Bereliler"ine başvurmak, bizim açımızdan çaresizliğin itirafından başka birşey olmaz. Avrupalılar harekete geçmek zorundadır. Durum böyle bir müdahaleyi haklı kılacak kadar ağır olduğu gibi, uluslararası bağlam da böylesi bir cesareti tedbirsizlik olarak görmeyecek kadar uygundur.

Alınması gereken önlemler şunlardır:

1- *Saldırganın adını koymak gerekir*: Sırbistan. Bunu yapmaktaki amaç, çatışmanın çıkmasında kimin ne kadar sorumlu olduğunu saptamak değil, "Sırp-Slav ordusunun Dubrovnik'te hiçbir işi olmadığını ilan etmektir.

Bu yapılırken Sırbistan'a karşı cephe alınmamalıdır. Tersine, Sırbistan'a sırtındaki askeri-komünist vesayetten kurtulması için yardım edilmelidir. Görgü tanıklarının hepsi bir konuda birleşiyorlar:

Nouvel Observateur'den (28 Kasım–4 Aralık 1991) çeviren: Şirin Tekeli

Sırpların büyük çoğunluğu savaşa karşıdır. Gençlerin yüzde sekseni askere alınmaya karşı koymaktadır. Akıllarını kaçıran ve olayları anlamsız biçimde kızıştıranlar ordu komutanlarıdır. Miloseviç bile bugün onların emrindedir.

2- Eski Yugoslavya'yı oluşturan *bütün cumhuriyetlerin iç egemenlikleri eşanlı olarak tanınmalı* ve hepsinden *azınlıkların haklarını tanıyan* (Hırvatistan'daki, Bosna'daki ve Kosova'daki Sırpların, Voyvodin'deki Macarların, Makedonya'daki Bulgarların, vb...), *özgür bir ortaklık kurma sürecini* başlatmaları istenmelidir.

3- Robert Badinter'in isteğine uygun olarak, çatışmaların çözümü için bir *Avrupa Hakemlik Mahkemesi* kurulmalıdır. 21-23 Kasımda Strasbourg'da dostumuz Gilles Martinet ve başında bulunduğu Avrupa Topluluğu Derneği'nin önerisi ve "Nouvel Observateur"ün desteğiyle düzenlenen üst düzeyde bir kollokyum sırasında, Yugoslavya ile ilgili Avrupa Topluluğu Hakemlik Kurulu başkanı, önümüzdeki yıllarda Avrupa'da çıkabilecek çatışmalara barışçıl bir çözüm bulmakla görevli sürekli bir mahkeme kurma projesini yenilemiş ve parlak biçimde savunmuştur. Bu, bir zamanlar Jaurès ve Briand'ın ortaya attıkları bir düşüncenin eskisine göre çok daha elverişli bir ortamda canlandırılması amacını taşıyan sağlam bir öneridir.

4- Çatışmanın tarafları derhal, cumhuriyetlerin çatışma öncesinde varolan *sınırları içine geri çekilmeye davet edilmelidir*. Çatışma olan bölgelere, Fransız-İtalyan-Alman birliklerinden oluşan bir *Avrupa müdahale gücü* gönderilmelidir. Dün Zaire için yaptığımızı bugün Yugoslavya için neden yapmayalım? Bütün Sırp, Hırvat, Sloven, Boşnak dostlarımız bizden bunu bekliyorlar. Milliyetçi ve militarist çılgınların bu mesajı derhal anlayacaklarından emin olabiliriz. Ve bunu yaparsak, Avrupa ilk kez, tüccar ve bürokratların Avrupası olmanın ötesinde varolmaya başlayacaktır.

Rayından Çıkmış Ekonomiler

John Grahl

Ekonomiye ilişkin sözcük dağarcığından 1980'li yılların başında hemen tümüyle silinen bir sözcük, aynı onyılın sonunda Londra ve New york'ta yeniden kullanılır oldu: *stagflasyon*. Reagan ve Thatcher'ın hızlı ekonomik gelişme [boom] dönemleri sona erdi, halefleri ise bir mali düzensizlik ve endüstriyel çürüme mirasıyla baş etme sorunuyla yüzyüze kaldılar. Körfez'deki savaş, içerdiği bütün diğer tehlikelerin yanısıra, ABD ve İngiltere'ye ağır ekonomik maliyetler getirecektir. Ama Körfez krizi bir yana bırakılsa bile, ekonomik gelişmeler giderek daha olumsuz bir nitelik kazanmakta: içinde bulunduğumuz yılın başında, hem ABD hem de İngiliz ekonomileri, artan enflasyon oranına rağmen, resesyondaydı ve bilinen bir ekonomi politikası çelişkisi yeniden gündeme geldi: Daha ağır bir resesyon pahasına belli oranda bir fiyat istikrarı ya da giderek artan borçlanma pahasına belli bir büyüme.

Bu tür çelişkiler her zaman gündeme gelir. Somut ekonomik süreçler her zaman döngüseldir. İstikrar ya da denge sağlanması, pratikte, döngüsel bir örüntünün daha "erdemli" kılındığı, aynı politika tercihi sorunlarının, ancak daha az keskin ve daha baş edilebilir bir biçimde gündemde olduğu anlamına gelmektedir. Günümüz makroekonomik konjonktürünün on ya da yirmi yıl öncesine göre daha iyi olduğu ise kuşkuludur. Bir yandan, enflasyonun hız kazanma olasılığı daha düşük; sendikaların zayıflaması, ücretlilerin büyük

New Left Review dergisinden (Ocak-Şubat 1991) çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu

bir kısmı için, fiyat artışlarının anında ve bütünüyle telafisi olanağının sonu oldu, sosyal güvenlik sistemlerindeki gerileme ise sosyal yardımların enflasyona endekslenmesinde geri adım atılmasına yol açtı. Sonuçta, yayılması daha uzun zaman alan ve kümülatif etki yaratma olasılığı daha düşük enflasyonist şoklar karşısında makroekonomi muhtemelen daha istikrarlı. Öte yandan, ekonomik politikaları belirleyenlerin cephaneliği kilit önemdeki bir silahtan, büyük çatırtıdan yoksun. ABD ekonomisinin 1980 Volcker şokunun bir benzerine maruz kalması şimdilerde düşünülemez bile. Ne kırılgan mali sistem ne de nazik üretim yapısı bu darbeyi göğüsleyebilir. Aynı şey, ABD'de on yıl önce yaşanan kredi daralmasının ticaret ve yatırım akışlarında yol açtığı hasarın etkilerinden henüz tam olarak kurtulamamış olan uluslararası ekonomik ilişkiler alanında daha da geçerli. Dolayısıyla ekonomi, yukarı çekici, enflasyonist etkiler karşısında bir ölçüde daha sağlıklıysa da, ani ya da yoğun daraltıcı baskılar karşısında daha güçsüz. Ekonomik politika alanındaki kısıtlar muhtemelen daha arttı.

Bu makalede, Atlantik'in iki yakasında stagflasyonist olguların, değişik, ancak tehlikesinden bir şey kaybetmemiş biçimde yeniden ortaya çıkmasının, neoliberal stratejilerin, kalıcı ekonomik gelişme önündeki engelleri aşmadaki başarısızlığını gösterdiği ve son onyılın, kimi zaman önceki ekonomik modelden bir kopuş olarak yorumlanan ekonomik tarihinin, o model içindeki özellikle şiddetli ve yıkıcı nitelikte bir döngü olarak ele alınmasının daha doğru olacağı savunulacaktır. Ancak, neoliberal stratejilerin fazla etkili olmadığı ileri sürülmeyecektir; tersine, bu stratejilerin toplumsal hayatın her yönü üzerinde derin etkileri olmuştur. ekonomik karar birimlerinin (işletmelerin, hanelerin ve devletlerin), değişen ekonomik koşullara çeşitli biçimlerde uyum sağlama etkinlikleri de yadsınmayacaktır. Bu makalenin savı çok daha sınırlıdır: yeni bir birikim rejimi, yani gerekli düzenleyici yapılarla donatılmış, yeniden örgütlenmiş ve kalıcı ve tutarlı gelişme sağlayabilen bir üretim sistemi hipotezi reddedilmektedir. Süregiden parasal düzensizlikler, hem bu yeniden örgütlenme eksikliğinin bir ifadesidir, hem de ekonomik yaşam için ek bir istikrarsızlık ve belirsizlik kaynağı oluşturmaktadır. Şu anda, parasal ve mali ilişkiler alanında, enflasyonist baskılar inatçı bir biçimde yoğunlaşmaktadır. Genel olarak gelirlerin ancak gecikmeli ve kısmen endeksleniyor olması, bu baskıların genel fiyat düzeyi üzerindeki etkisini hafifletmektedir, ancak orta dönemde kaçınılmaz sonuç, açık fiyat enflasyonu oranlarının artması olacaktır. Enflasyon oranları OECD ülkelerinde 1986'dan beri artmaktadır. Enflasyon oranı ABD'de 1987'den beri, İngiltere'de de 1985'ten beri, Batı Avrupa ortalamasının üstünde seyretmektedir. Ekonomik politikaları belirleyenlerin alabilecekleri etkili önlem yok: Batı ekonomileri Volcker tipi bir parasal "dezenflasyon" raundu daha yaşamaya dayanamaz; toplumsal maliyetleri düşürmek, sektörler arası dengeleri yeniden kurmak ve üretilen mal ve hizmetlerin değerini artırmak için üretim yapılarında gerçekleştirilmesi gereken kapsamlı reform ise varolan stratejilerin ufkunun hâlâ ötesinde.

Bu görüşün bir sonucu, olanaklı siyasal ve ekonomik inisiyatifler alanının, sanılabileceğinden daha açık olduğudur. Batı toplumlarının önünde, belli bir toplumsal ilerleme yolunu dar bir biçimde tanımlayan ve diğer kurumsal düzenleme yollarını kapatan, savaş sonrası yıllarındakine benzer, başarılı bir "çözüm"[1] bulunmuyor. Neoliberal programların merkezi kurumsal sonucu olan, işletmenin toplumsal meşruluğunun iadesi bile, ilk anda göründüğünden daha az belirgin ve daha muğlak. Yaklaşan enflasyon, felaket demek değil; ancak, ciddi ve denetlenemeyen ekonomik işlev bozukluklarının kalıcılığına işaret ediyor. Bu ise, kapının redikal reform çabalarına açık tutulmasına neden oluyor.

Para ve Düzenleme

Düzenleme Okulu'nun görece az önemsenen bir başarısı, birikim rejimi kavramının çizdiği genel çerçeve içine, parasal olgulara ilişkin bir açıklamayı oturtmuş olmasıdır.[2] Bu açıklamanın ana unsurları, son dönem para politikalarının değerlendirilmesine temel oluşturmak üzere, burada anımsatılacaktır. Düzenlemeci yazın, bir anlamda, Marksist ve Keynesci parasal kavramların bir sentezini oluşturmaya çalışır. Bu iki geleneğin ortak unsuru, *düalizmin*, yani ekonomi alanındaki ortodoksluğun gittikçe baroklaşan yapılaştırmaları içinde varlığını sürdüren ve gerçeklikte bulunduğu düşünülen reel ve parasal ilişkiler ikiliğinin reddidir

Lipietz ve Aglietta'nın[3] hareket noktasını, Marx'ın paranın işlevini genel eşdeğer olarak yorumlayışı oluşturur. Parasal değişim, özel [bireysel] üretim etkinliklerinin toplumsal olarak kabul edildiği, *geçerlendiği* [*validation*] noktadır. Böylece, parasal kısıt (özünde, üreticilerin ürünlerinin parasal değerini gerçekleştirme gereği) birbirinden ayrı ve karşılaştırılamaz nitelikteki üretim süreçlerinin toplumsal olarak kabul edilmesini ve değerlendirilmesini sağlar. Reel değerlerle nominal değerler arasındaki zorunlu ayrıma sahte bir somutluk atfeden kuramların ima ettiğinin tersine, ekonomi pratiğinde *iki* kısıt yoktur: karar birimlerinin reel değişim kısıtına uyması gerekmez. Reel kısıt, etkin parasal ifadesini bulabildiği oranda geçerli olur. Bu noktada, istikrar ile kurulu ve iyi işleyen bir birikim rejimi bütünlüğü arasındaki ilişkiyle ilgili bir ilk genel sonuç çıkarılabilir. Parasal istikrarın, belirli kurumların varlığını gerektirdiği tartışılmaz, ancak ilk koşulu, üretim etkinliklerinin, üretilen malların gerçekleştirilmesi yoluyla, her ekonomik karar biriminin parasal kısıtlara uymasını sağlayan oransallık özelliğidir.

Ancak, parasal kısıtlara abartılı ve determinist bir nesnellik atfetmekten kaçınmak gerekir. Kredinin yatırımdaki rolü hesaba katılmalıdır. Marx kredi sistemini incelemiştir, ancak kredi ilişkilerinin tam olarak açıklanabilmesi için Keynesci likidite tercihleri kuramı zorunludur. Kapitalist ekonominin karar birimleri, kredi yoluyla, kendi değişim araçlarını sunabilir ve böylece gerçekleştirmenin dolaysız kısıtını kaydırabilir ya da kısıtın işleyişini askıya alabilir. Bu durumda, parasal kısıtlara uymanın iki yolu vardır: ürün satışı ya da istikraz. İkinci olanak büyük oranda toplumsal uzlaşıma; güncel toplumsal ve ekonomik gelişmelerin, sermaye varlıklarının değerlenmesine istikrar kazandırıcı ve bu varlıkların güvencesindeki kredi araçlarını elde tutmanın görünürdeki risklerini sınırlandırıcı nitelikte olmasına ya da böyle olduğunun yaygın bir şekilde kabul edilmesine bağlıdır. Fazlası olan ekonomik birimleri, parasal kaynaklarını açığı olan birimlere kaydırmaya ikna eden ve bu yolla, bir bütün olarak değişim ilişkilerinin bütünlüğünü koruyan temel unsur, genel olarak kabul gören toplumsal değer tahminleridir. Aglietta'nın vurguladığı gibi, işletmelerin ve diğer karar birimlerinin hesaplarında içerilen zaman ufku bile bu kredi ilişkilerinin içsel bir yönüdür: Sistem çapındaki gelişmelere ilişkin beklentiler istikrarlı ise ve çoğunluk tarafından paylaşılıyorsa, geniş bir özel borç kağıtları yelpazesi likid kabul edilecek ve mevcut etkinlikleri, harcamalarının üzerinde bir gelir fazlası yaratan birimlerin portföylerine girebilecektir. İyi işleyen bir birikim rejimiyle parasal mekanizmaların akışkanlığı arasında yakın bir ilişki olduğu burada bir kere daha görülüyor, ancak bu durumda, uzlaşımların (ekonomik yaşamın farklı bilinçlerdeki görece istikrarlı yansımalarının) rolü, özel bir önem kazanmaktadır. (1980'lerin ortalarında İngiltere ve ABD'nin yararlanabildiği uluslararası kredinin bolluğu, bu ülkelerin kalıcı büyüme önündeki ana engelleri aştıkları anlamına değil, aştıkları yolunda yaygın bir kanı olduğu anlamına geliyordu.)

Düzenlemeciler, parasal sistemlere ilişkin açıklamalarını, merkez bankalarının rolünün irdelenmesiyle tamamlarlar. Metaparanın yerini tümüyle kredi-paraya bıraktığı modern ekonomik sistemlerde, kredi ilişkilerinin genel yönetimi bir kuruma verilmiştir. Bir özel kredi hiyerarşisi vardır ve hiyerarşinin üst basamaklarındaki birimlerin borç kağıtları (örneğin, ticari bankaların ihraç ettiği para), daha alt basamaklardaki birimlerin kağıtlarına göre daha yaygın ve daha çabuk kabul görür; alt basamaklardaki birimlerin kredi olanakları böylece kontrol edilmiş olur. Piramidin tepesinde, merkez bankası, ticari bankaların yüzyüze olduğu kısıtlar üzerindeki etkisi yoluyla, çeşitli özel kaynakların ihraç ettiği paraların birbirine denk olmasını güvence altına alır. Bir bütün olarak bankacılık sisteminde kilit politika tercihleri, açık veren birimlerin yeniden finanse edilip edilmeyeceği ve hangi koşullarda yeniden finanse edileceği konularında yapılır. Lipietz'in açıklamasında, bankacılık sistemi, dolaysız kısıtları (gerçekleştirme kısıtlarını) kaydırır ve böylece toplumsal gelirin parasal biçimdeki oluşumuna istikrar kazandırır: tek tek işletmeler, işçilere ve mal sahiplerine parasal ödeme yaparak, kendi ürünlerinin *ön*geçerlemesini [*pre*validation] gerçekleştirirler; öngeçerleme yapma olanaklarının sınırlarını kendilerine kredi veren ve böylece ürünlerini *önceden*-geçerleyen [*ante*validation] ticari bankalar ve diğer mali kurumlar belirler; ürünün önceden belirlenen fiyattan satılamaması ve dolayısıyla alınan borçların ödenememesi durumunda, merkez bankası, ilgili karar birimlerini yeniden finanse edebilir ve böylece özünde başarısız olan projelerini *sözde* geçerleyebilir [*pseudo*validate].

Para politikasının bağlamını, birikim rejiminin tümü belirler. Optimal koşullarda, arzla talep arasındaki genel uyum ve ekonomik karar birimlerinin bu uyumun süreceğine olan güveni, istikrarı sağlar. Ancak, rejimin bütünlüğü bozulursa ve bu bozukluğun varlıkların geleneksel değerlerini olumsuz yönde etkileyeceği düşünülürse, para otoriteleri kritik stratejik seçimler yapmak zorunda kalır. Bir yandan, değişim ilişkileri ağının parçalanmasını önlemek için, likit olmayan ve açık veren birimlerin yaygın bir biçimde yeniden finansmanı teşvik edilebilir; ancak bu, enflasyonu, borçluların işlerini yeniden düzene sokarlarken maliyetle talep arasındaki dengesizlikleri gideremeyecekleri boyutlarda artırabilir. Bu, başlangıçtaki dengesizliklerin sürmesi ve hatta kötüleşmesi riskini taşıyan bir merkezileştirme stratejisidir. Öte yandan, yeniden finansmana gitmeyi reddeden ya da son derecede sınırlayan merkezsizleştirici ve deflasyonist bir strateji açık veren pozisyonları hızla uyum sağlamak zorunda bırakacaktır, ancak tek tek karar birimleri için bu çok güç olabilir; bu durumda zarar eden karar birimlerinin elenmesi, varolan ilişkilerin gittikçe daha büyük bir kısmının çökmesi tehlikesini içerecektir. Dahası, bu tür stratejik seçimler, bir fanus içinde değil, kendilerinin de bağlılıkları, değişen konjonktürle birlikte kayan ve yeni bileşimler oluşturan çıkar gruplarının baskısı altında alınır. Yerleşik bir birikim rejiminin başarıyla yeniden üretildiği koşullarda, borçlular ve alacaklılar birbirlerine, mali araçların üzerinde anlaşılan değerleri temelinde oluşmuş bir dayanışma ile bağlıdır. Ancak, rejim, yatırım etkinliğini, sisteme ilişkin genel kabul gören bir geleceğe yönlendiremez hale geldiğinde, bu dayanışma bozulur. Yine de çöküş kaçınılmaz değildir; boçlular, kendilerini alacaklılara karşı korumaları için bankalara ve para otoritelerine baskı yaparlar; alacaklılar ise verdikleri borçların hızla geri ödenmesini ya da mülkiyetin devredilmesini istedikleri halde, varlıklarının değer kaybetmesine yol açacak sorunlardan korktukları için, ipotekli mallara el-koymaktan kaçınabilirler. Borçlu ya da alacaklı çıkarlarını bir araya getirme olanağını belirleyen aracılık yapıları, bu ilişkilerin gelişmesinde kilit önemde bir rol oynar. Bu durumda, esas olarak merkez bankasının, artık sistemin bütünündeki genel eğilimlere ilişkin ortak bir görüşü paylaşmayan ve tek

tek yatırımlar ve yeniden inşalar için geçerli zaman ufku konusunda da görüş birliği içinde olmayan karar birimi gruplarınca formüle edilmiş antagonist ve uzlaşmaz yeniden yapılanma projeleri arasında seçim yapması gerekir.

Düzenlemeci para kuramının bazı ana temaları bunlar. Genel sonuçların Düzenleme Okuluna özgü olduğunu öne sürmüyoruz; ekonomik düşünce alanındaki başka eğilimler de (özellikle post-Keynesciler) benzer sonuçlara varmıştır.[4] Ancak, Düzenleme Okulu, parasal olguların ve bu olgularla genel olarak ekonomik süreçler arasındaki iç bağlantıların iyi ifade edilmiş bir açıklamasını geliştirmiştir. Bu açıklama neoliberalizmin parasal stratejilerinin incelenmesi için yararlı bir yaklaşım oluşturmaktadır.

Enflasyona Geçiş

Ekonomi politikasına ilişkin ortodoks açıklamalar kabul edilecek olursa, 1980'li yıllar bir "dezenflasyon" dönemi oluşturuyordu; genel ve tutarlı bir dönüş yaşandı ve bu istikrar ancak onyılın sonunda bazı yapısal sınırlarla karşı karşıya geldi. Genel fiyat artışlarındaki yavaşlama, tek başına ele alındığında bu görüşü doğrular görünüyor. Ancak, yukarıda özetlenen sav, oldukça farklı bir yorumu gündeme getiriyor. Hem İngiltere'de, hem de daha da belirgin olarak ABD'de, parasal istikrarı sağlamaya yönelik uzun süreli çabalar yerini çok erken bir tarihte sürekli ve giderek artan ölçüde enflasyonist kredi genişlemesine dayanan büyüme-yönelimli politikalara bıraktı. Bunun sonucunda genel mal ve hizmet fiyatları düzeyinde yaşanan artışın, şu ana kadar yetmişli yılların maliyet enflasyonu dönemine göre daha yavaş olmakla birlikte, ivme kazanması oldukça muhtemel görünüyor. Gerçek fiyat istikrarını sağlamadaki bu başarısızlık, neoliberal ekonomik stratejilerin temel zaaflarının ve bu stratejilerin dayandıkları öncüllerin neredeyse ütopya ölçülerine varan gerçekçilik yoksunluğunun bir göstergesidir. Bu stratejilerin bireysel davranışları yönlendirecek ve yüksek bir yatırım düzeyini kalıcılaştıracak yeni bir uzun-dönemli büyüme modelinin temelini atmasını engelleyen de aynı zaaflardır.

1979/80 ile 1982 arasında İngiltere ve ABD'de izlenen sıkı parasal daralma bir merkezsizleştirme stratejisi olarak görülebilir. Para kontrolünün ana birimleri (Merkez Bankası ve büyük ticari bankalar) açık veren birimleri düşük (hatta 1970'lerde sık sık olduğu gibi negatif) faiz oranlarıyla ya da iflas durumlarında yeniden finansman yoluyla alacaklılarının baskısına karşı korumayı bıraktılar. Sonuçlar, genel neoliberal projeyle tam bir uyum içindeydi: uyum ve yeniden yapılanma sorumluluğu tek tek işletmelerin sırtına yüklendi; başarısızlıkların yaptırımlarını ise diğer özel karar birimleri (müşteriler, mal verenler ve genel olarak alacaklılar) uyguladı. Aynı zamanda, kredilerdeki daralma ve sıkılaşan nakit kısıtları genel ekonomik tutarlılık gereksinimini acilleştirdi ve keskinleştirdi; dolayısıyla pazarda geçerlenme ya da rekabet içinde elenme seçeneği ile çok daha kısa süreler içinde yüzyüze kalınır oldu.

Dünya hala bu "Volcker" şokunun etkilerini ve bu şokun başlattığı dönüşümleri yaşamakta olduğundan, bunun çok kısa ve atipik bir olgu olduğu üzerinde ısrar edilmesi acaip gelebilir. Örneğin, daraltıcı politikanın ideolojik etkisi ve toplumsal sorumluluğun dramatik bir biçimde reddi etraflı bir biçimde incelenebilir. Ancak, iyi tanımlanmış ve tutarlı bir strateji olarak parasal dezenflasyon, 1980'lerin başında esas olarak terkedildi.

İngiliz deneyinin Amerikan deneyinin küresel sonuçlarına yol açmadığı açıktır; İngiliz deneyinin burada ayrı olarak ele alınmasının nedeni özerk olmasıdır; birçok ülke, Amerikan faiz oranlarının artmasından sonra sıkı para politikası izlemek zorunda kaldı,[5] ancak OECD ekonomilerinin çoğunluğu, görece merkezileşmiş yeniden

finansman stratejileri uygulayarak keskin bir kredi daraltma politikasından kaçındılar; yalnızca Mrs. Thatcher'ın hükümeti, gelişmeleri önceden gördü ve ABD'den önce ciddi bir daralmaya gitti. Ancak İngiltere'de, parasal daralma politikası neredeyse başlar başlamaz, bu politikadan geri adımlar atılmaya da başlandı. Sorunların boyutları fark edilir edilmez, "nakit akışı sorunu" olan endüstri kuruluşlarının sistemli bir biçimde kurtarılmasına girişildi. Ticari bankalar tarafından yürütülen bu politika, Merkez Bankası'nca da onaylanıyordu. Çok kısa bir süre sonra, ekonomik politikaları yapanlar, garip ve paradoksal bir konjonktürün yol açtığı olanakları incelemeye başladılar: çok yüksek olan döviz kuru, İngiltere'deki gelirleri, düşük milli üretim düzeyinden fiilen bağımsızlaştırmıştı; öte yandan City'nin (Londra'nın mali ve iş merkezi) mali konumu, yüksek faiz oranları, döviz kontrollerinin kaldırılması ve uluslararası servet sahiplerinin kitlesel işsizliğe yol açmaya hazır bir hükümete duydukları saygı nedeniyle önemli ölçüde güçlenmişti; son olarak, döviz kuruna rağmen, resesyon, İngiliz ekonomisinin gelişmesinin önündeki sürekli dış kısıtı kaldıracak kadar büyük bir cari hesap fazlası yaratmıştı. Lawson döneminin uzun genişleme [boom] süreci başladı...

ABD'de daraltıcı politikaların ömrü iki yılı geçti. Merkez Bankası politikalarındaki belirleyici değişikliğin, 1982 yazında, beklenen mali başarısızlıkların ölçeği ve küresel boyutu karşısında gerçekleştirildiği anlaşılıyor. Bu boyut, önemli ABD çıkarlarını, özellikle de yüksek faiz oranlarının kurbanı olan tasarruf bankalarını ve Latin Amerika'daki ve başka yerlerdeki yabancı borçluları kapsıyordu. Her iki durumda da, asgari düzeyde yeniden finansmanın merkezi bir biçimde örgütlenmesi, temeldeki sorunların çözümüne başlangıç oluşturmaksızın on yıl devam etti. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için 1980'ler kayıp yıllardı: temel ürün fiyatları resesyondan hiç çıkamadı; ödenmemiş ve ödenemeyen dış borç ise iç genişlemenin önünü kapadı. İngiltere'de olduğu gibi, para politikasındaki köklü değişiklik, daralmayı meşrulaştırmak için kullanılan basit "kantitatif" doktrinlerin gerektirdiği çok sayıda teknik uyum sayesinde bir ölçüde bulanıklaştı. Ancak, bu noktada, para politikası artık yöneticinin genişlemeci arz-yanlı programının önünde önemli bir engel olmaktan çıkmıştı ve Reaganomi kalkışa geçebilirdi. İngiltere'de olduğu gibi, rekabetçi olmayan bir döviz kuru, iç üretimle tüketim arasındaki bağı zayıflatıyordu, bu ise yönetime kısa zamanda bir politik avantaj sağlayabilirdi. Paranın yabancı paralar karşısında daha da çok değer kaybetmesinin koruduğu genişleme, savaş-dışı Amerikan tarihinde görülen en uzun süreli genişleme oldu.

Para politikasındaki U-dönüşleri, bir düzlemde, Merkez Bankası'nın iki geleneksel rolü (bir yandan paranın koruyucusu, diğer yandan son borç verme mercii) arasındaki iç çatışmaya atfedilebilir.[6] Parasal kısıtları son derece daraltarak ekonomiyi enflasyondan kurtarma çabası ikinci rolün ortadan kaldırılmasına hazır olunduğunu göstermektedir. Ancak, hayata geçirildiğinde, bu fedakarlığın maliyeti (resesyon ve istikrarsızlık açısından maliyeti), merkez bankaları tarafından, ödenemeyecek kadar yüksek bulundu. Dolayısıyla politik tutum olabildiğince ihtiyatla tersine çevrildi ve daralmanın en büyük ve en nüfuzlu kurbanlarının yeniden finansmanı yoluna gidildi.

Bu politika ikilemi gerçekten oluştu, ancak bu ikilem, U-dönüşünün tam bir açıklamasını oluşturmamaktadır, özellikle de bu süreç, neoliberal gündemin kilit önemde bir bileşeninden vazgeçilmesini içerdiği için. Ne de olsa, merkez bankasının para akışını durdurmasıyla hiperenflasyonların bile tamamen sona erdirildiği başarılı parasal istikrar örnekleri (örneğin, Batı Almanya, 1948) vardır. 1980'lerde bile, OECD ülkelerinin çoğu, ABD'deki faiz oranlarının artması karşısında, monetarist deneyi başlatan iki

ülkeden daha hızlı ve daha sürekli dezenflasyona ulaşabildi.

İngiltere ve ABD'deki monetarist taktiklerin temel sorunu, ekonomik uyumlanmanın toplumsal boyutunu ihmal etmiş olmalarıydı. Her iki ülkedeki endüstriyel rekabet gücünün kalıcı bir biçimde azalmasının nedeni kısmen yetersiz toplumsal bütünleşme olabilir: ekonomik karar birimleri arasında yoğun ve sağlıklı toplumsal ilişkilerin olmaması ve algılanan ortak çıkar alanının geniş olmaması, endüstriyel eşgüdümün, gelişmeyi kalıcı kılacak kadar hızlı ve etkili olmasını engelledi. Ancak, ekonomiyi endüstriyel hastalıklılığa açık kılan, toplumsal birleşme eksikliği idiyse, aynı zaaf, parasal daralmanın uygun bir tedavi olmayacağı anlamına da geliyordu. Hızlı ve kapsamlı ekonomik uyumlanma işi etkili bir biçimde merkezsizleştirilemedi, çünkü merkezsizleştirilen ekonomik karar birimleri birbirlerine sıkı bir ilişkiler ve birlikler dokusuyla bağlı değildi. Uygun bir örnek vermek gerekirse, ABD'deki parasal daralmadan en çok zarar görenlerden biri, hem çok yüksek faiz oranlarından hem de uluslararası alandaki rekabet gücünü azaltan döviz kurlarından darbe yiyen çiftçilikti. Daha çok çiftçi iflasından kaçınma düşüncesi, 1982'de para politikasının gevşetilmesinde önemli rol oynadı. Tarımsal ve endüstriyel çıkarlar arasındaki karşılıklı yakın ilişkilerin, parasal baskı karşısında tarımsal ürün ve gelirin uyumlanmasına ve yeniden görüşülmesine olanak vereceği ekonomiler düşünülebilir. ABD'de hüküm süren dar sözleşme ilişkileri bu esnekliğe sahip değildi ve daha düşük faiz oranlarıyla bile, asgari bir istikrarın sağlanabilmesi için kapsamlı devlet müdahalesi gerekiyordu. Ekonomik sorumluluk, dün Batı neoliberallerinin, bugün de Doğu Avrupa'daki taklitçilerinin hayal ettiği gibi, merkezi karar birimlerinden tek tek birimlere kolayca aktarılamaz. Devletten sivil topluma geçiş sağlanabilir, bunun önkoşulu ise, sivil toplumun, birbirine yalnızca pazar ve salt sözleşme ilişkileri ile bağlı bireyler topluluğundan daha kapsamlı bir biçimde varolmasıdır. Neoliberal programın temelde ütopyacı olan doğası da burada yatmaktadır: devlet kurumlarının etkinlik alanını gerçekten azaltmak ve merkezsizleşmiş karar birimlerinin sorumluluğunu artırmak için, başlangıçta yetersiz olan birleştirici yapıları desteklemek üzere devlet müdahalesinin artırılması gerekir. Uygulama ise bunun aksi yönde oldu: Vergi indirimleri, kuralların azaltılması, özelleştirme vb. yollarla, bireysel kârın en üst düzeye çıkarılması için muazzam bir alan yaratıldı; ancak, ekonomik faaliyetin genel uyumunun sağlanması, giderek artan ölçüde para otoritelerinin merkezileşmiş bir işlevi haline geldiğinden, karar sürecinin merkezsizleşmesi, esas olarak sorumluluktan muaftı.

Genişleme

1983'e gelindiğinde, monetarist dezenflasyon deneyimini en ciddi biçimde yaşamış iki Batı ülkesinin önünde büyük dönemsel genişlemeler vardı. Her iki örnekte de, genişleme, pazar disiplininin ve parasal daralmanın eski müdahaleci gevşekliğe karşı zaferinin ürünü olarak sunulmasına karşın, gerçekte, hızlı büyüme, kredi yaratma süreci tarafından finanse edilen ve giderek büyüyen dengesizlikleri (özellikle de dış ticaretteki dengesizlikleri) içeriyordu. Genişlemeler gerçekten yeni bir büyüme modelinin doğuşuna işaret ediyor olsaydı, dengesizliklerin enflasyonist sonuçları olmayabilirdi: yeni kredi, güvenle tutulan uzun dönemli alacaklar biçimini alır, sürekli gelişme de zaman içinde firmaların büyümeyi kârlarıyla finanse etme yeteneğini artırarak boçlanma gereksinimlerini sınırlandırırdı. Bu tür yorumlar dile getirildi de. Örneğin İngiltere'nin ödemeler dengesi açığı, bir süre için, endüstri yatırımlarının yeniden canlanmasının göstergesi olarak yorumlandı.[7] Amerikan ve İngiliz borsalarındaki, krediyle finanse edilen, spekülatif alış-satış patlaması da, aynı

şekilde, köklü endüstriyel yeniden yapılanmanın kanıtı olarak sunuldu. Ancak, bu iyimser değerlendirmelerin temellendirilmesi gittikçe güçleşti. İngiltere örneğinde, büyüme üzerindeki dış kısıt, endüstriyel gerilemenin temel sorunlarının aşılmamış olduğunun en açık göstergesini oluşturarak, 1980'lerin sonlarında yeniden ortaya çıktı. Ödemeler dengesi, dolar cinsinden borçla kapatıldığı için, ABD'de o kadar önemli değildir; ancak ABD'de de, neoliberal reform programının hiçbir şekilde gözüm getirmediği düşük eğitim standardı gibi toplumsal ve kurumsal koşullarla bağlantılı endüstriyel rekabet gücü sorunlarına ilişkin kaygılar giderek arttı.[8]

Kredi genişlemesi, iç dengesizliklerin artmasında da yol açtı. İç ve dış borçlanma arasında bağlantı oluşturan bir etken, her iki ülkede de kişisel tasarrufların fiilen çökmesiydi. Standart ekonomik analiz, bu olguyu açıklamakta güçlükle karşılaşmıştır: finans alanının düzenlemesizleştirilmesi [deregulation] bir etkendi, ancak bu, hanelerin harcama modellerini yönlendirecek ve istikrara kavuşturacak yeni tüketim normları yokluğunun sürmesine de bağlanabilir. Şirket borçları da hızla artmıştı. Neoliberal reform programlarının ilk sonuçlarından biri, şirket kârlılığındaki düşüşün tersine çevrilmesiydi; ancak bu, yeni pazarların açılmasından ya da yeni teknik yollar arayışından değil, vergi indirimlerinden ve ücretler üzerindeki baskıdan kaynaklanıyordu. Dolayısıyla şirket bilançolarındaki düzelme geçici nitelikteydi ve olası yeni resesyonların olumsuz etkilerine açıktı. Her iki ülkede de yatırımlar görece düşük bir düzeyde kaldı; finans, gayrımenkul ve başka bazı iş hizmeti sektörlerindeki hızlı büyüme dengesiz ve sürdürülemez görünmeye başladı.

Parasal daralmadan kredi genişlemesine bu geçişi politik oportünizm belirledi. 1982'de gerçekleşen ve hızlı bir gelir artışına neden olan büyük faiz oranı düşüşü olmasaydı, Mrs.Thatcher'ın 1983'teki ikinci seçim zaferini kazanması zor olurdu. ABD'de, dezenflasyon girişimi, temelde Volcker yönetimindeki Merkez Bankasının işiydi ve politik bedeli Jimmy Carter ve Demokratlar tarafından ödendi. Ronald Reagan 1983'te göreve gelir gelmez vergileri indirmek ve genişleme politikasını başlatmak için enflasyonun düşmüş ve doların güçlenmiş olmasından yararlandı.

Amerikan ve İngiliz ekonomilerindeki düzelmenin enflasyonist yapısı, gözlemcilerin hâlâ önceki dönemin gerçek parasal daralmasıyla meşgul olması ve enflasyonun ampirik özelliklerinin 1960'lı ve 70'li yıllardakinden çok farklı olması nedeniyle, bir süre farkedilemedi. Daha önce de belirtildiği gibi, birçok gelirin tam ve hızlı bir biçimde endekslenmemesi para ve kredi genişlemesinin artan fiyat endekslerine çevrilmesini yavaşlattı. Birkaç yıl boyunca, fazla değerlenmiş döviz kurları da maliyetler üzerindeki baskıyı hafifletti ya da başka ülkelere kaydırdı. 1980'lerin sonunda enflasyonun enerji fiyatlarının yeniden tırmanması yönünde bir tehlike oluşturmasına karşın, Volcker şokunun sonucunda OPEC'in sönmesi de aynı doğrultuda etkide bulundu. Diğer bir önemli fark ise, alacaklıların, nominal varlıkların değer kaybı yoluyla mülksüzleştirilmesinin (bu olgu, 1960'ların Fordcu/Keynesci büyüme sürecinde önemli oranda serbestlik sağlamıştı) önceki dönemlerle aynı ölçekte gerçekleşmemesiydi: sözkonusu onyıl boyunca reel faiz oranları yüksek kaldı ve mali düzenlemesizleştirme sonucunda, para stokunun neredeyse tamamı faiz getirir hale geldi. Dolayısıyla 1980'li yılların enflasyonunun bölüşüm mekanizmaları, 1970'lerdekilerden çok farklı ve hatta bazı açılardan tersi yapıdaydı. Ancak, bütün alacaklılar aynı derecede korunmuyordu. 1980'lerin sonunda doların ve sterlinin değer kaybetmesi, büyük miktarda dış borcu fiilen sildi; Amerikan para politikası ise, giderek gevşetildi ve reel faiz oranlarının 1970'lerdekilerin biraz üstünde olmasına yol açtı.[9] Her iki ülkede de, mali politika, faiz oranlarının yerli borçlular üzerindeki baskısını önemli ölçüde emdi ve yerli

borçlular böylece "dezenflasyonist" baskıdan korunmuş oldu. İki ülkedeki mali uygulama birbirinden farklıydı; ABD'de vergi indiriminin yol açtığı büyük bütçe açıkları, borç yükünün büyük kısmının devlete aktarılmasına olanak verirken, İngiltere'de vergi indirimi, sosyal yardım ödemelerinin değer yitirmesinin yanısıra kamu sektörü yatırımlarında da çok ciddi bir düşüş getirdi.[10] Biriken büyük bütçe açığı orta vadede enflasyonist politika izlenmesi yönünde kalıcı bir baskı oluşturur, kamu harcamalarının yeniden artırılması ise kaçınılmazdır ve bu da enflasyonist finansman için baskı yaratır. Dolayısıyla, 1980'lerin görülmemiş derecede yüksek faiz oranları, enflasyonist kredi genişlemesi için etkili bir fren oluşturmadı: birçok borçlu, borç yükünün bir bölümünden korundu ve çok sayıda ve artan dengesizliğin körüklediği kredi talebi hemen hiç azalmadı. Daralma döneminde kısa bir süre için fetişleştirilen ve daha sonra hızla salt teknik bir konuma geri indirilen parasal büyüklüklerin sürekli artması, harcama gücündeki genişlemeyi ilk bakışta göstermektedir.

Enflayonun diğer özellikleri, önceki örüntüleri tersine çevirdi. 1970'lerde enflasyon, önce işgücü piyasalarında at koşturup, malların fiyatlarını ancak daha sonra etkilerdi; 1980'lerde ise kârlar ücretlerin önünde seyrediyordu ve enflasyon mal piyasalarında yoğunlaşıp diğer sektörlere ancak zaman içinde yayılıyordu. Borç kâğıtlarının nominal değerinin artışında insiyatifin özel karar birimlerinde olması gerçeği, çeşitli yorum sorunlarına yol açmaktadır. İlke olarak, özel kredi enflasyonu, otoritelere bir seçme şansı sunar. Ya utanan karar birimlerinin (borçluların ya da doğrudan alacaklılarının) yeniden finansmanı yoluyla özel borcun değeri korunur, böylece varolan borç paraya çevrilir ve dengesizliklerin emilmesinin ve uyumlanmanın sağlanması güçleşir; ya da daraltıcı politikalar, yaygın iflaslar ve üretim faaliyetinin darbe yemesi pahasına, genel bir düzelmeyi zorunlu kılar. Uygulamada, bu ikinci yolun, 1982'den sonra İngiltere'de de ABD'de de hemen hemen hiç düşünülmediği anlaşılmaktadır. Finans alanının düzenlemesizleştirilmesi, ilke olarak, borç alıp vermenin daha az merkezi kontrolünün dengelenebilmesi için, alacaklıların risklerinin merkezsizleştirilmesini gerektirir. Ancak, merkezsizleştirme stratejileri yalnızca, tek tek karar birimleri üzerindeki baskının tüm aracılık sürecinin parçalanması ve zedelenmesi yönünde bir tehlike oluşturmadığı sağlıklı ve bütünlüklü finans sistemlerinde uygulanabilir. Amerikan yetkililerinin Ekim 1987'deki borsa krizine tepkisi oldukça tipiktir: diğer ülkeler, faiz oranlarının düşmesi karşısında doların değer kaybetmesini önlemek için dövize müdahale ettiklerinden, Amerikan yetkilileri de OECD ülkelerinin kredi politikalarını toplu olarak gevşetmelerini sağladı. Mali terbiyeyi en açık biçimde çiğneyenlerin birkaç örneği olmakla birlikte, kredi sistemine yönelik her ciddi tehdit, kararlı bir parasal genişlemeyle karşılanacaktır; genel süreç temelde merkezidir: mali piramidin tepesindeki merkez bankaları ve hükümetler önemli karar birimlerinin pozisyonlarını geçerlemeye hazırdır.

İngiltere'de iç finans kontrolü elbette zordur; çünkü City, küreselleşmiş Amerikan finans sisteminin bir bileşeni haline gelmiştir. Finans alanının düzenlemesizleştirilmesi bu zorlukları daha da artırmıştır. İngiltere'de yaşanan, aynı zamanda, enflasyonist kredi artışıyla beslenen bir dengesiz büyümeydi, ancak durum esas olarak oldukça banal görünmektedir. Tarihsel ödemeler dengesi kısıtı, 1980/81 resesyonu, Kuzey Denizi petrolü ve yüksek faiz oranlarının çektiği kısa dönemli sermaye akışı tarafından geçici olarak askıya alındıktan sonra son derece gaddar bir biçimde yeniden ortaya çıktı.

Özetle, 1980'li yılların başındaki iki monetarist deneyim de, geriye bakıldığında, dönüm noktası olmaktan çok birer olguydu: ABD'de Volcker şokunun bir dizi kararsız

ve sonunda terkedilen kredi şokunun sonuncusu olduğu anlaşılmıştır; İngiltere'de Thatcher deneyimi, bazı kuşkucuların daha o zaman belirttiği gibi, dur-yürü (stop-go) döngüsünün son yinelenişinden ibaretti.

Resesyon

1990'ın sonuna gelindiğinde, hem Amerikan hem de İngiliz ekonomileri ciddi bir resesyondaydı. Bu, onyıl önce neoliberal dönemi açan ve stratejik bir seçim meselesi olan resesyondan farklıydı. Neoliberal deneyimi sona erdiren bugünkü düşüşler, bu dönemin ekonomik stratejilerinin kapsamlı bir biçimde başarısızlığa uğramasından kaynaklanmaktadır. Üretim yapılarının yenilenişi, spekülasyonun bozduğu ve eğitimin ve diğer kamu sektörü işlevlerinin ihmal edilmesinin engellediği yavaş bir süreç oldu.[11] Öte yandan, sağlanan sınırlı gelişme bile, gittikçe artan bir finansal kırılganlıkla elele yürüdü: birçok borçlu (hane ve şirket), yükümlülüğünü yerine getiremiyor, aracılar ise kredi akışını ve bu akışla desteklenen ekonomik faaliyeti belli bir düzeyde tutmakta gittikçe artan güçlüklerle yüzyüze. (İngiltere ve ABD'deki hane tasarruf oranları, sanayileşmiş dünyadaki en düşük oranlar arasında; özel mülkiyeti daha da yaygınlaştırması beklenen politikalar, insanları görülmemiş bir borç yükü altına soktu. İngiliz ve Amerikan şirketlerinin borçluluk oranları da çok yüksek ve hisse senedi alımları dalgası ile ve düşük değerli tahvil piyasasının aşırılıkları ile bu oranlar daha da yükselmiştir; bu ise, şirketlerin yatırım programlarını, güncel kârlılık düşüşüne daha da duyarlı kılmaktadır.)

En ağır biçimde İngiltere ve ABD'de yaşanan resesyonlar, Batı Avrupa ekonomilerinin aşırı devlet müdahale ve kontrolünün kurbanı olduğunu savunan *Avroskleroz* [*Eurosclerosis*] ekonomik efsanesine son verdi. Gerçekte, Japonya, Batı Almanya ve diğer Kıta Avrupası ekonomileri, ABD'yi niteleyen aşırı dengesizliklerden, tam da pazar ilişkilerini başka ilişki ve eşgüdüm biçimleriyle tamamlayabildikleri için kaçınabildiler. Ekonomik sistemlerinin 1980'li yılların ortalarındaki konjonktürün kısa bir süre için muğlaklaştırdığı avantajları ekonomi teorisi tarafından kabul edilmeye başladı. Bu avantajlar, istihdam açısından daha etkin sonuçlar veren korporatist ücret pazarlığı yöntemi; endüstriyel modernizasyonun kamu tarafından sürekli olarak desteklenmesi; rekabeti sınırlandıran ve yönlendiren ve bir işkolundaki kuruluşlar için dışsal ölçek ekonomileri yaratan firmalar-arası tanımlı ilişkiler; ve konumuz açısından en önemlisi, endüstriyel şirketlerle bankalar arasında varolan ve Alman ve Japon şirketlerinin, anarşik, rekabetçi kredi piyasalarına dayanan Amerikan şirketlerine göre dış finansmandan çok daha fazla yararlanmasına olanak tanıyan kurumsallaşmış uzun dönemli ilişkilerdir.[12]

Şu anda İngiliz politikasının, Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) aracılığıyla bir tür parasal kontrolün yeniden kurulmasına yönelik olmasına karşın, hem İngiltere'de hem de ABD'de en olası politikanın enflasyona daha da çok dönmek olduğu söylenebilir. Geçen yıl sterlinin yabancı paralar karşısında çökmesini ancak İngiltere'nin ERM'ye gecikmiş üyeliği engelleyebildi. Sterlinin yabancı paralar karşısındaki değeri, şu anda, Avrupa Topluluğu'nun önceleri hor görülen müdahaleci ve "sklerotik" ekonomilerinin gücüyle korunuyor.

Ancak, ERM üyeliği, İngiliz ekonomisinin temel zaaflarının giderilmesine katkıda bulunmamaktadır. Cari hesap ödemeler dengesi açığı, 1989'da GSMH'nın yüzde 4,4'ü iken geçen yıl büyük güçlükle yine çok yüksek bir oran olan yüzde 3,5'e indirildi. Tahminler bu açığın, 1990'lı yılların önemli bir bölümü boyunca da iç resesyon yoluyla tedaviye karşı direnmeyi sürdüreceğini gösteriyor. Bu arada,

İngiltere'deki faiz oranları (hangi ölçü temel alınırsa alınsın) diğer Avrupa ülkelerinin çoğundan daha yüksek seyretmekte ve böylece rekabet gücünü daha da azaltmaktadır.[13]

İngiltere'nin endüstriyel başarısızlık ve rekabet gücü azalması biçimindeki inatçı sorunlarının bu dramatik yinelenişi karşısında Muhafazakâr hükümet, en azından bu sorunlardan birincisine tepki olarak, 1925'te altın standardına dönüldüğünden beri, temeldeki dengesizliklerin giderilmesinde başarısızlığa uğrayan daralma politikasını yinelemeyi seçti. Sterlinin Fransız frankı, Alman markı ve diğer ERM paraları karşısındaki paritesi, İngiliz şirketlerini rekabetçi olmayan maliyet yapılarının içine hapsediyor. Daha şimdiden, bu paritenin, Almanya'dakinden yedi, Fransa'dakinden dört puan yüksek faiz oranlarıyla korunması gerekiyor. İngiliz şirketlerinin bu koşullarda yeniden yapılanma ve modernleşme kapasitesine sahip olmadıkları açık –parasal daralma biçimindeki merkezsizleşme stratejisi başından başarısızlığa mahkûm; bu stratejinin döviz kuru politikasının güvenilir kılınması için gerekli tamamlayıcı önlemleri (mali tasarruf, kredi daralması, ücret disiplininin artırılması) almayan yaratıcıları da belki bunun farkında. Sık sık savunulduğu gibi, finansal istikrarın endüstrinin yeniden yapılanmasının önüne geçirilmesi biçimindeki geleneksel politika yalnız zarar verici değil, kendi hedeflerine ulaşılmasını olanaksız kılacak nitelikte.[14] Kaçınılmaz devalüasyon temeldeki enflasyonist eğilimlerin sürmesine tekabül edecek: zararın yalnızca şirketler tarafından emilemeyecek kadar büyük ve yıkıcı olduğu görüldüğünde, merkezileşmiş yeniden finansmana yönelik gecikmiş ve yetersiz önlemlerle yenilgiden birşeyler kurtarılmaya çalışılacak. İngiltere'deki mevcut politika ve bu politikanın içerdiği hızlı işsizlik artışı, eski endüstriyel gerileme kısır döngüsüne bu kez son derece elverişsiz koşullarda geri dönüleceği hipotezini doğrulamaya yeterlidir.

Eski politika döngüsüne dönülmesi ABD'de de görülebilir, ancak ABD'de üretim düşüşüne tepki, açık ve dolaysız bir biçimde enflasyonistti. Bütçe açığının sürmesi ve faiz oranlarının düşüşü, enflasyon oranının Japonya, Almanya ve Fransa'dan oldukça yüksek olmasına karşın, ABD'de mali politikaları ve para politikalarını diğer büyük sanayileşmiş ülkelere göre daha kolay kılmaktadır. Geniş enflasyonist yeniden finansman programları gündemdedir -ödeme güçlüğü içindeki tasarruf bankaları sisteminin kurtarılmasının ve sosyal güvenlik kurumlarının kaçınılmazlaşan kurtarılmasının yanısıra, birçok ticari bankanın (belki en büyüklerin bazılarının da) gayrimenkul ve başka varlıklar karşılığında verilmiş gecikmiş alacaklar sorunuyla yüzyüze geldiği açıktır. Bu koşullarda kredi daralmasına dönülmesi, politik ve ekonomik açılardan düşünülemez birşeydir, ancak süren üretim güçlükleriyle birleşen mali kırılganlık genişlemeci parasal ve mali yaklaşımın tam anlamıyla etkili olmasını engelleyecektir; borç yükü altındaki karar birimlerinin tüketim ya da yatırım harcamalarını artırmalarını sağlamak kolay olmayacaktır. İşsizliğin keskin biçimde ve Reagan dönemindeki düşüşün büyük kısmını ortadan kaldırarak artacağı öngörülmektedir. Bir kere daha geleneğe uygun olarak, enflasyonist yeniden finansmanın maliyetinin önemli bir kısmı, dolar cinsinden varlıkların değer kaybı yoluyla ABD'nin uluslararası alacaklılarına aktarılacaktır. Bu varlıkların Alman markı cinsinden değeri 1985'ten bu yana yarıya inmiştir, ancak Japonya ve Batı Avrupa merkez bankaları, kendi ekonomilerinde enflasyonu yaygınlaştıracak pahalı destekleme operasyonlarına girişmezlerse, Amerikan döviz kurunun bir hoşgörülü ihmal dönemi boyunca bu eğilimi sürdüreceği anlaşılmaktadır.

İngiltere ve ABD'de enflasyonist politika döngülerinin yinelenmesini tehdit edebilecek bir unsur, alacaklı çıkarlarının yeniden vurgulanması olabilir. Resesyonla birlikte, endüstriyel karar birimlerinin mer-

kezsizleştirilmiş uyumlanmaları yoluyla ekonominin yeniden inşasına yönelik neoliberal proje, ütopyacı karakterini açığa vurmuştur. Bu projenin mirası, tutarsız ve dengesiz özel inisiyatiflerin pasif ve enflasyonist geçerlenmesi gibi paradoksal bir biçime bürünmektedir. Ancak, merkezileştirme stratejilerine yapılan 'pragmatik' dönüş, yalnızca, cari açığı olan birimlerin yeniden finansmanı, ziyanı azaltmaya, dengesizlikleri gidermeye ve yatırımı teşvike yönelik önemli müdahalelerle birleştirilirse anlam taşır. Neoliberalizmin aşırı biçimlerinin terkedilmesine karşın, hüküm süren doktrinler bu tür önlemleri hâlâ dışlamakta ve geriye sorumluluğu devlet tarafından da birey tarafından da üstlenilmeyen dengesizliklerin yeniden finansmanına sadakat kalmaktadır. Mantıksal sonuç ise enflasyonun artmasıdır.

Neoliberal döneme geçişte, Keynesci ortodoksluğa yönelik ideolojik saldırıyı önemli bir çıkar gruplamasıyla destekleyen alacaklı isyanı kilit önemde bir rol oynadı. Günümüzde belli başlı alacaklılar uluslararası nitelikte, ancak şu ana kadar Japonya ve Almanya, bir yandan kendi ekonomilerinin belirgin düzenlemeci ilkelerini korurken, bir yandan da Amerikan para politikasının şoklarını sorunsuz bir biçimde emebildiler. İngiltere'nin ERM ortaklarının, bütünleşme projesine geçmiştekine benzer olumsuz etkiler yapmasına izin verilmeyecek olan İngiliz politikası üzerinde nüfuz sahibi olmayı talep etmeksizin, sterlinin döviz kurunu pek uzun süre korumaları olası değil. ABD'nin para egemenliğinin ciddi bir tehdit altında olup olmaması ise ayrı bir sorun. Bunun için Japonya ya da Almanya'nın, doların bir rezerv varlığı olarak sahip olduğu konumu sarsması gerekir. Her iki ülkenin, ticaret fazlalarını Amerikan kredi piyasalarına aktarırken büyük sermaye kayıplarına uğramalarına karşın, bu tür bir isyan hiç olası görünmemektedir.

Yine de toplumsalın ekonomik üzerindeki bu egemenliği, sakatlanmış neoliberal deneyimin ötesine geçmeye yönelik girişimler için çeşitli sonuçlar içermektedir. Neoliberalizmin temel başarısızlığı devlete ilişkin kuşkusunda değil, sivil topluma ilişkin yoksul ve indirgemeci görüşünde yatmaktadır. Büyük çaplı devlet müdahalesi ekonomik iyileşme için gerekli bir koşul olmayı sürdürüyorsa, ana teması, ekonomik insiyatiflerin ayrıntılı bir biçimde yönlendirilmesi değil, toplumsal ortamın, ekonomik ilerleme için gereken biçimde yeniden inşası olmalıdır: toplumsal dışlamaya karşı mücadele; eğitim ve iletişimin güçlendirilmesi; yalnızca bireysel yarar peşinde koşulması yanılsamasına karşı toplumsal hedeflerin öne çıkarılması ve finansmanı...

Körfez Savaşı, İngiltere ve ABD'deki ekonomik dengesizlikleri –çatışma ne kadar uzun sürerse ve yıkıcı olursa o kadar şiddetle– artıracaktır. Bütçe ve döviz kaynaklarının hızla tüketilmesi, savaş dışında kalan sanayileşmiş ülkelerden alınmakta olan sübvansiyonlarla ancak kısmen telafi edilecektir. Almanya, savaşan devletlere belli sübvansiyonlar sağlamakla birlikte, faiz oranlarını artırarak kendi ekonomisini oluşabilecek bozukluklardan korumaya çalışmıştır; bu ise savaş maliyetinin enflasyonist finansmanını artıracaktır. Savaşın maliyetini, hiçbir öngörülebilir sonuç telafi edemeyecektir; bir yandan petrol darlığı yoktur ve Kuveyt'in petrol üretimi belirleyici önemde değildir; öte yandan, ABD ve İngiltere'nin karşı karşıya bulunduğu önemli ekonomik sorunlar, hammadde arzına değil, kendi örgütlenişlerine ilişkin sorunlardır. Dış işlerde kuvvet kullanmaya en hazır olan ülkelerin kendi ekonomik gelişmelerini en az denetleyebilen iki sanayileşmiş ülke olması ironik olmakla birlikte şaşırtıcı değildir.

Notlar:

1) Bkz. Andrew Glyn vd., "The Rise and Fall of the Golden Age", S. Marglin ve J. Schor (der.), *The Golden Age of Capitalism* (Oxford, 1990) içinde.

2) Bu konuya ilişkin bir inceleme için, bkz. Bob Jessop, "Regulation Theories in Retrospect and Prospect", Economy and Society, Mayıs 1990.

3) Alain Lipiets, *The Enchanted World*, Londra 1983; M.Aglietta ve A.Orlean, *La violence de la monnaie*, Paris 1982.

4) H. Minsky'nin çalışmaları özellikle dikkat çekicidir; örneğin, *Inflation, Recession and Economic Policy*, Brighton, 1982.

5) Amerikan faiz oranlarının Avrupa üzerinde doğrudan deflasyonist bir etkisi de oldu; bkz. J. P. Fitoussi ve E. Phelps, *The Slump in Europe*, Oxford 1988.

6) Klasik bir önerme için, bkz. R. Hawtrey, *The Art of Central Banking*, Londra 1932.

7) Birçok İngiliz iktisatçının ödemeler dengesine karşı takındığı, modaya uygun kaygısız yaklaşım son sıralarda silinmeye başladı. Bkz. J. Muelbauer ve A. Murphy, "Is the Uk Balance of Payments Sustainable", Economic Policy, Ekim 1990 ve Oxford Review of Economic Policy, Güz 1990 (ödemeler dengesi özel sayısı).

8) Örneğin bkz. R. D. Lam, "Crisis: The Uncompetitive Society", M. Starr (der.), *Global Competitiveness* (New York 1988) içinde.

9) Ocak 1991'de Amerikan nominal faiz oranları, Japonya dahil diğer bütün büyük sanayi ülkelerinden daha düşüktü. Reel faiz oranları ise, ABD'deki enflasyon oranının daha yüksek olması nedeniyle, Japonya ve Almanya'dakinden oldukça düşüktü.

10) Mrs. Thatcher'ın aldığı ekonomik sonuçlara ilişkin bir tartışma için, bkz. Political Quarterly, Nisan 1989.

11) National Institute Economic Review'da, eğitim konusunda, sanayileşmiş ülkelerin karşılaştırmalı bir incelenmesini içeren ve çoğu İngiltere aleyhine sonuçlara varan bir dizi yazı yayımlandı. Örneğin bkz. S. Prais, "Qualified Manpower in Engineering", NIER, Şubat 1989.

12) Konuya ilişkin veriler için, bkz. J. Corbett, "International Perspectives on Financing", Oxford Review of Economic Policy, Kış 1987.

13) Örneğin, bkz. National Institute Economic Review, Kasım 1990.

14) Özellikle sert bir değerlendirme için, bkz. S. Pollard, The Wasting of the British Economy, Londra 1982.

Bernard-Henry Lévy ile
Jean Lacouture tartışıyor

Ve Yüzyılımız Entelektüelleri Yarattı (2)

Jean Lacouture– Çalışmanızda sürrealistleri bir grup olarak çok güzel irdeliyorsunuz. Ama aynı ilgiyi diğer Fransız entelektüellerine, dergilerin yapraklarını doğal oyun alanları olarak bellemiş bütün o balık sürülerine de gösterdiğiniz, pek söylenemez. Revue Blanche, NRF ve Les Temps Modernes gibi dergiler, tiyatro için son derece etkileyici kadın kahramanlar olmazlar mıydı acaba? "La Regle du jeu"nün [Oyunun Kuralı] yönetmeni olarak buna katılır mısınız?

Bernard-Henry Lévy– Malraux, Blum, de Gaulle ve Mauriac tarafından büyülenmiş bir biyografi yazarı olarak sizden mi geliyor bu eleştiri? Siz benden çok daha iyi bilirsiniz: Göz ve anlatı için en verimli yaklaşım, dergilerin ve kurumların değil, kişilerin ve kahramanların "sahneye çıkış" anını yakalamaktır. Bunca yıllık çalışma süremde beni en çok ilgilendiren şey, Malraux'yu İspanya'da, Drieu'yu Nürenberg'de izlemek; o garip [aydınlar] aşireti[ni] bütün canavarlarıyla, hilkat garibeleriyle, ve tabii, büyük şahsiyetleriyle birlikte betimlemekti.

Haftalık *Le Nouvel Observateur* dergisinden (14-20 Mart 1991) çeviren: Zeynep Çağlayan; redaksiyon: Halil Berktay.

Bu metnin birinci bölümü Başka Dillerden'in 2. (Aralık 1991) sayısında yayınlandığında, redaksiyonu Şirin Tekeli ile Halil Berktay'ın yaptığı kaydedilmiş, ancak ilk çevirinin Beyhan Kayahan'a ait olduğu belirtilmemişti. Bu vesile ile, sayın Beyhan Kayahan'dan özür dileriz. –Yayın Kurulu.

Jean Lacouture– Sizi heyecanlandırmayan, size önemli gelmeyen aydınlara kötü davranma eğiliminizin altında da, sanırım bu tutumunuz yatıyor. Mauriac hakkında iyi konuştuğunuzu; Direniş ya da Cezayir olayları münasebetiyle onun adına söylenebilecek olan herşeyi söylediğinizi kabul ediyorum. Buna karşılık, Aron'a gelince çok soğuksunuz. Herhalde bu, onun "tatile çıkmış bir yazar" olmayıp tam bir gözlem profesyoneli olmasından kaynaklanıyor.

Bernard-Henry Lévy– Hayır, bu tarihçenin tipik kahramanlarından değil o. Ama her halükârda suçlu olduğumu kabul ediyorum. Yalnız sebep sizin düşündüğünüzden farklı: "Fransız ideolojisi" üzerine yıllar yılı süren polemik, tam anlamıyla tarafsız olmamı engelliyor sanırım.

Jean Lacouture– Kahramanlara düşkünlüğünüz kanımca bir diğer hatanızı da besleyen etken: Entelektüellerin tümünü, hangi uçta olurlarsa olsunlar, aşırıcılarla özdeşleştiriyorsunuz. Fransa'da önce Devrim, sonra Dreyfus Olayı bağlamında, Montaigne'den Tocqueville'e değin birçok düşünür tarafından benimsenen "adil denge, orta yol" geleneğinin, bu yüzyılın başında kesintiye uğradığını; entelektüellerin sakin sularda gezinmeyi bırakıp aşırı uçlara doğru savrulduklarını ben de kabul ediyorum. Yine de bu, sizi bütünüyle haklı çıkarmaya yetmez. Bir örnek vereyim: Stalincilikten bahsederken, hep, sadece bir avuç entelektüelin buna karşı çıktığını vurguluyorsunuz. Ancak gerçek şu ki entelektüellerin Stalinizasyonu gerçekte çok kısa sürdü. 1920'li yıllardan 1980'li yıllara değin Fransa'da kimin, organik olsun-olmasın, gerçekten entelektüel olduğunu irdelediğimizde ise, bu davayı benimseyenlerin aslında çok kısıtlı sayıda kaldığını görürüz.

Bernard-Henry Lévy– Eğer Komünist Parti'ye üye olup, Vailland ve diğerleri gibi, Stalin'e dalkavukluğu zırvalık derecesine vardıranlardan bahsediyorsanız, haklısınız. Ancak soruna diğer uçtan, yani o döneme hakim olan genel havadan yola çıkmak suretiyle yaklaşırsanız, entelektüellerimizin ezici çoğunluğu tarafından demokrasi kavramının hepten unutulduğunu görmezlikten gelemezsiniz. Hepsi, ya da hemen hemen hepsi, demokrasiyi tükenmiş bir ölçüt, geçerliliğini yitirmiş bir değer olarak görüyorlardı. Bir Mauriac'a, bir Camus'ye karşın, onca dönek! Onca taviz ve teslimiyet! Camus, kendini demokrasiyi ve hukuku savunmak zorunda hissettiğinde, aptal yerine konmuştu! Siz de hatırlarsınız: Mayıs 1968 arifesinde, bu tip fikirleri savunanlar gerici, hatta faşist yerine konuyordu. Kısacası, şunu diyorum: Bir tarafta, Aragon türü, katı ve iflah olmaz Stalincilerden oluşan bir azınlık vardı; diğer tarafta ise, Drieu ya da Brasillach türü, katı ve iflah olmaz faşistler. Yine de bunlar son tahlilde, "demokrasi artık düşüncenin nesnesi değildir, bundan böyle de olmayacak" diyen bir sürü insandan çok daha az tipik nitelik taşıyorlardı.

Jean Lacouture– Mounier gibi, kendilerine ahlaki modeller bulmak isterken, faşizmin uçverdiği yıllarda demokrasiden umutlarını kesmişlikleri nedeniyle faşizmin gerçek yüzünü görememe günahını işleyen akıma karşı çok derin bir garez besliyorsunuz.

Bernard-Henry Lévy– Mounier'ye göre Fransa, Almanya ve İtalya'da ivme kazanan muhteşem devrime ayak uydurmalıydı. 1940-42 yılları arasında Petain'i coşkuyla destekledi. Belli ölçüde korporatist, doğal ünitelerden oluşan organik bir toplum modelini savundu.

Jean Lacouture– Ama Mounier hiçbir zaman yahudi aleyhtarı olmadı!

Bernard-Henry Lévy– Doğru. Ancak kurtuluşu bağlı gördüğü devrimin kendisi, antisemitik karakter taşıyordu.

Jean Lacouture– Ben de bu akımın parçasıydım; Esprit dergisinde –daha ileriki yıllarda tabii– yazılarım çıktı. Üçüncü Dünyacı, sömürgecilik aleyhtarı

düşüncelerim, Les Temps Modernes'den çok, Esprit dergisinde gelişti. Bir bakıma kendi entelektüel ailem saydığım çevre hakkında çizdiğiniz portreyi kabullenmekte, doğrusu biraz güçlük çekiyorum. Aralarında Mounier ve Beuve-Méry'nin de bulunduğu, Direniş'e katılmadan önce Uriage ekolünü benimseyen ekip, sizce çöp sepetine mi atılmalı?

Bernard-Henry Lévy– Siz bile, Kamboçya olayı karşısında eski tutumunuza geri döndünüz. O halde size soruyorum: kendisine ilişkin acı gerçeklerle yüzyüze gelmeyi reddeden biricik entelektüel grubun bu grup olmasının sebebi nedir? Esprit'nin yazar takımı, tarihlerinde bir kara delik olduğunu neden itiraf edemiyorlar? Domenach söz konusu olduğunda bunu anlayabiliyorum; bugün okunduğunda, onun, antisemitizmin sınırına dayanmış ender çağdaş entelektüellerden biri olduğu çok açıkmış gibi geliyor bana.

Jean Lacouture– Antisemitizmin dış sınırından bahsediyorsunuz, sanırım...

Bernard-Henry Lévy– Hayır, iç sınırından. İşte bu, aramızda çok temel bir anlaşmazlık konusu. Domenach örneğinin ötesinde, kimin yahudi düşmanı olup kimin olmadığına bir türlü karar veremeyişin, günümüzün entelektüel yaşantısının en gizemli yanlarından biri olduğuna inanıyorum.

Jean Lacouture– Şöyle söyleyeyim isterseniz –başkalarına, benden olmayanlara, benden önce gelip benim düşüncemi besleyenlere, sizin yaptığınız gibi saldırmakta güçlük çekiyorum. Sütanneme bir tekme atmak, kendimi tekmelemekten daha zor benim için...

Bernard-Henry Lévy– Ben bir Malraux hayranıyım. Ancak onun, İspanya İç Savaşı boyunca anarşistlerin katliamlarına ses çıkarmamış olması bence kabul edilemez; ve bunu böylece söylerim. Ben Louis Althusser'in dili, felsefesi ile şekillendim, oluşturuldum. Ama şunu da çekinmeden kabullenebilirim: Onun çılgınlığı, aynı zamanda kuramının çılgınlığıydı, ki bu kuram beni de uzun süre halüsinasyonlar ve gerçeklerden kopmuşluk içinde yaşatmıştır.

Jean Lacouture– İşte ben de bunu demek istiyordum. Büyük Louis "khagne"ını* dünyanın merkezindeki bir gözlemevi gibi gösterme eğiliminiz var. Althusser çevresinde demokrasinin pek sevilmediğini belirtmek, bu konuda söylenebileceklerin en azıdır. Belki de bu, sizi genellemelerden biraz daha uzak durmaya götürmeli... Ama isterseniz, entelektüellerimizin ruh hallerinden yola çıkarak özüne inmeye, temel dayanaklarını kavramaya çalıştığınız Stalinizme ve faşizme dönelim. Bunları pekâlâ cinsellik temi bazında da inceleyebilirdiniz diye düşünüyorum. Bana öyle geliyor ki, gerek Gide kampı gerekse Drieu kampı açısından cinsellik büyük rol oynamıştır bu olayda. Televizyonda yayınlanan dizinizde, yorum yapmaksızın, [onlara] gençlerin ne kadar çekici geldiğinden söz ediyorsunuz. Ama hiç yorum yapmaksızın.

Bernard-Henry Lévy– Bu tip açıklamaları pek sevmem. Bana hem çok şüpheli, hem de indirgemeci geliyor. Buna karşılık, adı geçen ölüm ve çılgınlık rejimlerinin hepsinin, bedenin zarafetini, güzelliğini, zaferini yüceltmiş olduklarına kuşku yok. Ve bugün bile, çağdaşlarımın aynı değerlerden bahsettiklerini duyduğumda, "yaşam"a ya da "içgüdü"lere övgüler yağdırdıklarını gördüğümde, kendileri bunun farkında olmasalar bile, mutlaka geçmişte aynı şekilde yoldan çıkanların izinde yürüdüklerini ister istemez düşünüyorum. Gençlik düşkünlüğü, totaliter eğilimin özünde yatıyordu. Zaten, tarihin en kolay tekerrür eden öğelerinden biridir; yarın sabah bile yeniden karşımıza çıkabilecek bir şeydir bu.

Jean Lacouture– Bence bir konuda anlaşıyoruz –son tahlilde bu yüzyıl bize, olayların gerçekte çok karmaşık olduğunu

*Fransa'da, doktoradan farklı olarak, üniversitede ders verebilmek için eğitmenin geçmesi gereken baraj sınavına (aggregation) hazırlık kursu veren iki yıllık okul.–ç.

ve uyanıklığı elden bırakmamamız gerektiğini öğretti. Yine bu sebepten dolayı Jean Daniel* gibi ben de, Cezayir olayına getirdiğiniz yorum karşısında hayrete düştüm: çok akla kara gibiydi bu. FLN'nin herhangi bir kadro okulunda kabul görebilecek ayardaydı!

Bernard-Henry Lévy– O devirde sizin de paylaştığınız bir görüşü yansıttım sadece; siz ki, haklı olarak hep Cezayir'in bağımsızlığını savunmuşsunuzdur. Buna karşılık kitabımda, Cezayir olayının karmaşıklığının altını çizdim. Cezayir'in Fransız kalmasını savunanların niçin illa barbar ya da aşağılık olmalarının gerekmediğini göstermeye çalıştım. Soustelle'in bile başlangıçta "solcu" sayılabilecek gerekçeleri olduğunu hatırlattım. Şöyle diyordu örneğin: "Fanatiklikten, irticadan, toplumsal gerilemeden mi, yoksa demokrasi ve insan haklarından mı yanasınız?"

Jean Lacouture– Humeyni'ye karşı Saddam Hüseyin'i silahlandırmamızın ardında da bu mantık yatıyor.

Bernard-Henry Lévy– Aynı hikâye... Hep aynı hikâye.

Jean Lacouture– Tartışmayı bağlamak açısından, biraz da entelektüel angajman (bağlanma) ve özgürlük arasındaki ilişki üzerinde durmak isterdim.

Bernard-Henry Lévy– Bu garip insanlık komedisinin bütün aktörlerini birbiri peşisıra gözden geçirdiğimizde, ancak dünyanın dağdağasından uzak durup yalnız kendi kendilerine karşı sorumlu yazarlar olarak kaldıkları sürece gerçek anlamda özgür olduklarını düşünmekten kendimi alamıyorum. Angaje olduklarında ise, bu, hemen daima bir safta yer almayı, belirli bir toplulukla yeniden kaynaşmayı ve dolayısıyla kendi görüş açılarının tikelliğini yadsımayı beraberinde getiriyor. Angajman: bu kavramın, bütün meseleyi anlamanın anahtarı olup olmadığını soruyorum kendi kendime. [Kendi kendisiyle olmak] fazla başdöndürücü bir özgürlük. Canavarlık kertesine varan bir tikellik. Ve bunlar öyle insanlar ki, yaşamlarının belirli bir noktasında, o güne değin dünyanın tadını çıkarma ya da "güzel bir kitaba" çevirme biçimlerinin aslında utanç verici olmanın sınırına dayandığını düşündükleri anda, kendilerini temize çıkarmak için bunun bedelini ödemek gerektiğini düşünüyorlar. Halka, kalabalığa sadaka vermek diyelim buna, isterseniz. Kitlelere, topluma bir sadaka. Komünistler için bu çok açık. Ama bazı faşist entelektüeller için de aynı derecede açık. Céline, örneğin, bir canavar, bir parazit olduğunu anladığı anda, "angaje" bir entelektüele dönüşür. İşin bir tarafında, Voyage au bout de la Nuit korkunç bir kitaptır; çağın ve toplumun çehresinden fışkırmış bir çıbandır. Ama diğer yandan öbür yapıtlarında, şu iğrenç, yahudi aleyhtarı risalelerinde Céline, gerçekle yüzleşerek, ırkın canlandırılması için bir program önerir –pozitif, ayakları yere basan kitaplardır bunlar.

Jean Lacouture– Sartre, Mauriac ve Gide gibi o da şeytanlık döneminin hesabını bir meleklik dönemiyle vermeye kalkar.

Bernard-Henry Lévy– Önemli olan, her zaman hata yapabileceğimizi görmek ve hep en beklemediğimiz zamanlarda yoldan çıkacağımızı bilmektir. Bugün, geçmişte yapılmış ve tekrarlanmış bin çeşit çılgınlığa karşı bağışıklık kazandık. Ama ya diğerleri? Tanım gereği, diğerlerini henüz göremiyoruz ve göremeyiz. Görünmeyen, önceden kestirilemeyen çılgınlıklar bunlar; henüz teşhis edilememiş ve dolayısıyla hastalığa yol açma kapasitelerinin tamamını koruyan virüsler gibi. Genelde bu tür biyolojik benzetmeler yapmayı pek sevmem. Ama bu bakış açısında önemli bir gerçek payı var. 1940'ta olduğu kadar Petain'ci, 1933'de olduğu kadar faşist ve hatta 1950'de olduğu kadar komünist olmamız, tabii ki asla sözkonusu değil artık. Ama soruyorum size: Bu geçmiş hastalıkların yeni biçimleri neler olacak?

* *Le Nouvel Observateur*'ün genel yayın yönetmeni –ç.

Doğu Avrupa Ülkelerinde Demokratikleşme Süreci

Alain Touraine

I

Dünyadaki birçok otoriter ya da totaliter rejimin çöküşünü gözlediğimizde ilk tepkimiz asıl olarak entelektüel bir tepki olmuyor; daha çok, dondurucu soğuktan ılık bir ortama ya da karışıklıktan açıklığa geçtiğimizde duyduğumuz doyumun aynısı oluyor. Tepkimiz serbest bırakılan bir rehinenin sevincine benziyor. Hiçbirimiz Polonya, Romanya, Şili -ya da belki yarın Güney Afrika- sadece, bütün ülkelerin bir ekonomik durumdan başka, daha iyi bir duruma geçtikleri gibi, bir politik rejimden bir başkasına geçiyorlarmış gibi hissetmiyoruz. Bu ülkeler kendilerine dayatılmış normal dışı bir durumdan normal bir duruma geçiyorlarmış gibi hissediyoruz. Ne var ki bu açıklama doyurucu değildir; sanki tarihin zirvesine varmışız gibi, Batı demokrasileri denilenleri biricik normal ve sağlıklı politik toplumlar sayan tehlikeli bir etnik merkezli tutuma yol açabilir. Bu ani ve önceden görülemeyen değişiklikler karşısındaki kendiliğinden tepkimizi anlamak kolaysa da, bu değişiklikleri en azından yorumlamamız ya da eleştirmemiz de gerekir.

Daha açık söylemek gerekirse, dünyanın çoğu yerindeki ondokuzuncu ya da yirminci yüzyıl insanı gibi tepki göstermekten çok, onyedinci ya da onsekizinci yüzyılda Britanya'da, Fransa'da ya da Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinde yaşayan insanlar gibi tepki gösteriyoruz. Demokrasi hakkındaki fikirlerimiz ise kendi politik sistemlerimizin kuruluş ilkelerinin içerdiklerine çok benziyor. Bu sistemler için ortaya koydukları tarihsel belgeler arasında derin farklar olmasına rağmen, 1689'da Britanya Haklar Bildirgesine imza koyanların, Amerika'da ulusun ve devletin bağımsızlık bildirisini yazanların ve 26 Ağustos 1789'da *Declaration des Droits de l'Homme et du Citoen* için oy veren Fransız devrimcilerinin hepsi de, Hıristiyan ve milliyetçi bir gelenekten, fatihlerin gerçekleştirdiği idamlara karşı çıkan İspanyol ilahiyatçılarından ve Descartes'la Grotius'tan miras aldıkları doğal haklar fikrini paylaşıyordu. John Locke'un öğrencileri ile Jean-Jacques Rousseau'nun takipçileri arasında önemli farklar ve anlaşmazlıklar olmasına rağmen, hepsi de iktidarın karşısına etiği, toplumsal, ekonomik ve askeri olayları belirleyenlerin ve bu konulardaki geleneklerin karşısına da dinsel bir ilkeyi ya da genel iradeyi çıkarıyordu. Montesquieu bile, relativist olduğu ölçüde, demokrasiyi diğer biçimlerden daha doğal bir politik örgütlenme biçimi olarak görüyordu.

Buna karşılık, ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda insanlar bu görüşü terk ettiler ve politik felsefenin yerine tarihsel incelemeleri ve evrimci teorileri geçirdiler. Haklı olarak devrimler çağı denen ve Fransız Devrimiyle başlayıp 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarının açılmasıyla sona eren bu uzun dönem boyunca, toplum üzerine ahlaki bir fikrin yerini historisist bir fikir aldı -sanki insanların tarihsel varoluş, özgürlük ve iktidar elde etmeye yönelik önüne geçilmez çabaları tarihi ileri doğru itiyormuş gibi.

Bu "tarihsel özneler" başlangıçta kişisel değildi. Aydınlanmanın filozoflarına göre bunlar aklın aracılarıydı. Fransızlara göre bu özneler, yine gelişmeyle ya da

Michigan Üniversitesinin yayınladığı Rackham Reports'tan (1990-91) çeviren: Doğan Şahiner.

Yazı, üniversitenin düzenlediği "Çin, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliğindeki yeni demokrasi anlayışları" konulu bir sempozyumda tebliğ olarak sunulmuştur.

özgürlükle tanımlanan, ulus ya da proletarya olarak kollektif aktörlerdi. Nihayet yirminci yüzyılda, dünyanın çoğu kesimine göre tarihsel özne, *Kultur*'uyla ve tarihsel arka planıyla, *Völker* olarak ulustur. Sömürgeciliğe direnen bağımlı ülkeler için Alman ulus fikri İngiliz, Amerikan ve Fransız ulus fikrinin yerini almıştır. Devrim bir çocuğun doğuşu gibi ya da yalıtılmışlığa, cehalete ve baskıya tutsak edilmiş kollektif bir varlığın özgürlüğüne kavuşması gibi düşünülür. Sömürge ulusların proletaryası, kadınları, çocukları, hatta yaşlıları, ve her türlü azınlıkları, kendi fedakârlıklarıyla ya da efendilerinin güçsüz düşmesinden yararlanarak, özgürlüklerini kazanmak için çaba göstermişlerdir. Sonunda artık kendi doğalarına göre yaşayabileceklerdir.

Bu historisist demokrasi anlayışının, çoğulculuğa hiç hak tanımadığı için tehlikeli olduğu ortaya çıktı. Bu anlayış kolaylıkla popülist bonapartizme ya da hatta proletarya diktatörlüğüne dönüşebilir. Fakat yine de, Aydınlanma felsefesine dayanan politik rejimlerle karşılaştırıldığında olumlu yanları da vardı. Onsekizinci yüzyılın görüşünün geniş halk kesimlerinin politik hakların dışında tutulmasını kolayca kabul etmesine karşılık, historisist anlayış kitlelerin katılımını ve hareketliliğini gerektiriyor ve güçlü işçi ve ulusal kurtuluş hareketlerini telkin ediyordu. Fransız devrimi, yurttaşlığı mülk sahipleriyle sınırlayarak, aktif ve pasif yurttaşlar arasındaki karşıtlığı sürdürmüştü. Bu versiyon içinde, dindar ve milliyetçi Birleşik Devletler'de kölelik sürdürülmüştü. Böylece ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllar, bazılarının burjuva ve halk demokrasileri diye de nitelediği, hem biçimsel hem de gerçeklikte bulunan iki demokrasi anlayışı arasındaki sonu gelmez entelektüel ve politik tartışmalarla doldu.

Giderek doğal haklar fikrinin yerine geçen toplumsal ve kültürel hakların savunulması, her toplumsal halk kategorisinin kendi doğasına ve kendini-tanımlamasına göre yaşamaya hakkı olduğu şeklindeki özcü fikirden kaynaklanan 1948 Evrensel Haklar Bildirgesi ile Amerikan ve Fransız bildirgeleri arasındaki farkta yansır. Özgürlüğün savunulması yeni hakların talep edilmesinden ne kadar farklıysa, bu da *jus naturalis*'e o kadar karşıdır.

Birbiriyle çatışan bu iki demokrasi görüşü arasındaki karşıtlığa Batı Avrupa'nın bulduğu çözüm, politik özgürlük ile örgütlü emeğin politik rolüne ağırlık verilmesini karma ekonomi içinde birleştiren sosyal demokrasi fikriydi. Fakat bu politik ailenin ve özellikle Alman Sosyal Demokrat Partisinin içerden bölünmesi bu çözümün zayıflığını gösterdi. 1914'ten önce Kautsky, Liebknecht, ya da Rosa Luxemburg -Lenin gibi- devrimci bir çözüme inanıyordu. Fakat Bolşevik Devrimi ile Üçüncü Enternasyonal'in kurulması arasında İkinci Enternasyonal daha ılımlı bir program izledi; günümüzde ise sosyal demokrasi daha genel olarak, ulusal gelirin devlet eliyle geniş ölçüde yeniden paylaştırılması ile pazar ekonomisinin bir bileşimi olarak tanımlanmaktadır. 1948'den sonraki Soğuk Savaş, birkaç tarafsız ülke dışında sosyal demokrasinin sonu anlamına geldi. Bu "halk demokrasileri" ile Sozialmarktwirtschaft* arasındaki uçurum o kadar genişledi ki, son kırk yıl içinde politik özgürlük en zengin ülkelerle, demokrasi ise ikinci ve üçüncü dünyanın devrimci hareket ve rejimleriyle özdeşleştirilir oldu. Çok geçmeden, "demokrasi" sözcüğünün Demokratik Alman Cumhuriyeti gibi totaliter ve otoriter rejimleri savunmak için kullanıldığı ortaya çıktı.

Bu yazının başında sözünü ettiğim izlenim belki şimdi daha iyi anlaşılabilir. Bu historisist ya da özcü -ya da basitçe "toplumsal"- demokrasi görüşünün çok tehlikeli olabileceğini, çünkü doğrudan politik özgürlüğün bastırılmasına götürebileceğini

*Toplumsal pazar ekonomisi. -ç.

kuvvetle hissediyoruz; böylece bir çeşit *jus naturalis*'e geri dönülmesi ivedilik kazanıyor. Özellikle eski komünist rejimlerde yaşayan birçok kişinin ilk tepkisi, toplumsal ya da kültürel bir demokrasi tanımını bir yana bırakıp tamamen kurumsal bir demokrasi tanımına geçmek. Bütün serbest seçimler bunu gösterdiği ve nüfusun büyük çoğunluğunun fikrine tekabül ettiğine göre böyle bir tepkiyi kabul etmek gerekiyorsa da, burada sorulacak iki soru var. Birincisi, bu yeni doğal hakkın laik toplumumuzdaki kökleri nelerdir? İnsan haklarından söz ettiğimizde atalarımızın 1776'da ya da 1789'da kastettiğiyle aynı kavramı mı kastediyoruz? İkincisi, geçmişte merkezden çevreye akmış paranın Üçüncü Dünya'nın kesik damarlarından merkeze, dünyanın büyük finans merkezlerine geri aktığı ve toplumsal eşitsizlik ve dışlamaların birçok ülkede artmakta olduğu bir dönemde, evrenselci ve ahlaki ilkeleri kullanmamızın yalnızca zengin ülkelerin ve zengin kişilerin çıkarlarını korumaya hizmet etmediğinden emin miyiz? Başka bir deyişle, bu dev uluslararası şirketler çağında, politik özgürlüğün ve demokrasinin, dünya çapında yıkım, büyüyen eşitsizlikler ve bireysel özgürlüğün yitirilmesi pahasına etkili olan bir pazar ekonomisinin politik ifadesinden ibaret olmadığından nasıl emin olabiliriz? Demokrasinin tanımından bütün toplumsal bileşenleri elemek ya da kurumsal ve toplumsal bileşenleri tekrar bir araya getirmek olanaklı mıdır? Bu sorunla postkomünist ülkelerin her yerinde karşılaşılır. Başka deyişle, bu ülkeler birilerinin çoğunluğun iradesine rağmen iktidara gelmesini ve orada kalmasını önlemenin bir yolu olarak aşırı liberal -yani olumsuz- bir demokrasi tanımına mı sarılmak niyetindeler, yoksa yeni bir toplumsal -yani olumlu- demokrasi tanımı bulabilirler mi?

II

Önce devrimci rejimlerin gerilcme ve çökme sebeplerini anlamamız gerekiyor. Daha önce bu rejimlerin kendilerini başta modernite yle -yani akılcılaşma ve laikleşmeyle- tanımladıklarını söylemiştim. Sonradan, modernite yle aradaki uzaklık artıp bu uzaklığın üstesinden gelmenin önündeki engeller büyüdükçe, aydınlanmış despotizm kendisini milliyetçiliğe dönüştürerek kültürel ve politik kimlik arayışına girdi ve politik ve yönetici elitin egemenliğini kurmanın peşine düştü. Böylece evrenselciliğin yerini parçacılık [particularism], akılcılığın yerini iradecilik, toplumun yerini de devlet aldı. Fransız Jakobenleri ve onların takipçisi Napolyon henüz milliyetçi olmaktan çok akılcıydılar. Bismarck ve Prusya Beamtentum'u* ile Junkerler sınıfı, Cavour çevresindeki Piedmont'lu toprak sahipleri ve Japonya'da Meiji döneminin Daimyo'ları daha milliyetçiydiler ama henüz bir "ulusal burjuvazi" ve bunun sonucunda da sendikalar, sosyalist hareketler ve sanayi toplumlarının toplumsal çatışmalarına çözüm getirebilecek politik süreçler yaratmakta aracı durumundaydılar. Öte yandan komünist rejimlerdeyse, politik kontrol modernizasyondan daha merkezi bir amaç haline geldi: Stalin'in mutlak iktidar için verdiği mücadele merkezi planlamadan önce yer aldığına göre, onun sonucu değildi. Ve Marksizm-Leninizm -ya da daha doğru bir deyişle, Leninizm-Maoizm- bu yüzyılın ortalarında dünyanın merkezi politik gücü olduysa da, iradeci modernizasyonla yenicemaatçi [neocommunitarian] kültürel ya da dinsel hareketler arasındaki ittifak çabuk çöktü. Kültürel milliyetçilik ve birleşmecilik zafer kazandı ve marjinal hale gelen Leninist eğilim Uruguay ve Arjantin'de, İtalya'da, Almanya'da, ya da yetmişlerde Türkiye'de, ve Mücahitler'le İran'da terörizme geriledi. Kitlelerin harekete geçirilmesi ve kullanılması, her yerde, Lenin'de hâlâ asıl amaç olmaya devam eden yeni bir dünya yaratılmasından daha öncmli hale geldi.

Başka bir deyişle, toplumsal çatışmalar kaynakların kontrolü ve yönetimi için

*Bürokrasi. -ç.

çatışmalar olarak tanımlandığı, değerler de her şeyden önce toplumsal gruplar olarak ve akılcılaşmayla modernleşmenin çekirdeği olarak kabul edildiği sürece, işçi sınıflarının ve bağımlı ulusların hareketlenmeleri demokrasinin gelişmesinin lehine oldu. Örneğin, sanayi toplumlarında hem girişimciler hem de sendika liderleri kendilerini akılcılığı savunanlar ve modernleşmenin temsilcileri olarak, hasımlarını ise akıl dışı çıkarları savunanlar olarak tanımlıyorlardı. Tersine, tarihsel aktörler yalnız kendilerini değerlerle tanımlayıp hasımlarını yabancılar, düşmanlar ya da hainler diye tümüyle yadsıdıklarında demokrasi ortadan kalkar. Bu durumda homojenlik, saflık, ortodoksluk en yüksek amaç haline gelir; çoğulculuk bertaraf edilir; özgürlük ise, normal ve kabul edilebilir biricik değerler, normlar ve örgütlenme biçimleri diye sunulanlara aktif katılmayla pasif katılma arasında seçim yapma olanağına indirgenir.

Böylece devrimci rejimler kendilerini *nomenklatura*lara ve politik baskı sistemlerine dönüştürürler. Nihayet milliyetçiler de, Latin Amerikalıların *desarrolismo* (gelişmecilik) dedikleri savunmacı bir görüşü ya da kimliği tercih ederler. Akılcılığa ve modernliteye yapılan bütün atıfların sona ermesine sık rastlanmaz, ama bunlar ya yalnızca rejimin savunulması için kullanılacak araçlar olarak görülürler ya da aşırı kültüralist ideolojiler tarafından modernlikler halinde korunurlar; akılcılık gibi evrenselci değerler ise hegemonik ülkelerin çıkarlarına hizmet eden ideolojik araçlardır sadece.

Bütün bu rejimler bir giriftleşme ve felce uğrama süreci geçirirler. Kitlelerin meta tüketimi, gençler için müzik, ya da ülkenin ayakta kalması için gerekli bilim ve teknoloji yoluyla devlete nüfuz etmesini bir türlü önleyemedikleri yabancı kapitalist ya da emperyalist etkilere karşı savaşmayı gittikçe daha fazla saplantı haline getirirler. Aydınlanmış despotizm ya da iradeci rasyonalizmden aşırı kültüralizme ve milliyetçiliğe doğru bu evrim, komünistlerin egemenliğindeki Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin tarihinde görülebilir. 2. Dünya Savaşından sonra, Stalinist dönem boyunca komünist rejimler gerçekten destek buldular. Czeslaw Milosz, çoğu genç insanın ülkelerini yeni politik ve ekonomik temeller üzerinde yeniden inşa etme gereğine büyük bir öncelik verdiğini ve Kuron, Michnik, Modzelewski ve Strezelecki gibi bazılarının Komünist Partiye girip yeni rejimi desteklediklerini söylerken Polonya'daki durumu doğru betimliyordu. Çekoslovakya'da komünist rejim daha da büyük bir desteğe sahipti. Fakat tam da bu rejimlerin doğası, bu desteğin yavaş yavaş ama neredeyse doğal bir şekilde ortadan kalkmasını kaçınılmaz kılıyordu. Bazı durumlarda –özellikle 1968 ekonomik reformundan sonra Macaristan'da ve Gierek döneminin 1970 Baltık ayaklanması ile 1976 Ursus ve Radom grevleri arasındaki birinci döneminde Polonya'da– komünist rejimlerin, pragmatizmin artmasının hoşgörüyü ve bağımsız toplumsal ve politik güçlerin kısmen yeniden kurulmasını gerektirdiğini fark ederek ve perestroykanın ilk biçimlerini bularak, Kruşçev tarzındaki bir akılcılığa geri dönüşün yollarını aradıkları doğrudur.

Ne var ki bu eğilim sınırlıydı ve Doğu Almanya, Çekoslovakya, Romanya ya da Bulgaristan gibi diğer ülkelerde hiçbir zaman ortaya çıkmadı. Polonya ve Macaristan'da 1956'dan Polonya'da 1980'e ve komünistlerin egemenliğindeki Doğu ve Orta Avrupa'nın hemen hemen tamamında 1989'a kadar muhalefet hareketlerinde sürekli bir yükseliş gözlenebileceği fikrini kabul etmek bu yüzden olanaksızdır. Tersine, 1956'da Macaristan'daki hareket karşıdevrimciydi; 1968'deÇekoslovakya'daki sadece revizyonistti; Polonya'daki Dayanışma hareketi ise haklı olarak kendini sınırlayan devrim diye betimlenmiştir. Nihayet, 1989'daki Prag özgürlük hareketine kadife devrim denmişse de, son zamanlardaki kitle hareketlenmelerinin hiçbiri -Berlin'deki, Prag'daki ya da Bu-

dapeşte'deki- devrim değildi. Tam tersi: Hiçkimse iktidarı ele geçirip eski rejimi yıkmayı düşünmüyordu; herkesin istediği, demokratik kurumları yeniden oluşturmak, serbest seçimleri örgütlemek ve kan dökülmesinden kaçınmaktı. Şiddet sadece Romanya'da patlak verdi, bu da Çavuşesku rejiminin diğer ülkelerden daha sıkı bir politik kontrol uygulamasından ve milliyetçi renklerinin hantal bürokratik sistemlerden daha çekici olmasındandı.

Komünist rejimleri yıkanın halk hareketleri olduğunu söylemek tam olarak doğru değildir. Giderek etkisizleşmiş ve politik bakımdan yönünü şaşırmış bu rejimler yalnızca Sovyet askeri müdahalesinden duyulan korkuyla iktidarda tutuluyorlardı. Gorbaçov'un sallanan komünist rejimleri kurtarmak için Doğu Avrupa ülkelerinde işgale başvurmayacağı ilkin Polonya'da olmak üzere anlaşılınca, bütün bu ülkeler çözüldü. Latin ve Güney Amerika hakkında da benzer gözlemlerde bulunulabilir. Bu kıtanın güney kısmında –Brezilya'da, Uruguay'da, Arjantin'de, Şili'de, hatta komşularından çok farklı olan Paraguay'da– askeri diktatörlüklere son veren halk hareketleri değildi. Arjantin'deki rejim iktidarı askeri bir yenilginin arkasından kaybetti; Brezilya'nın son askeri devlet başkanı iktidardan bıkmıştı; Uruguay'da askeri liderler kendileri hakkında bir halkoylaması düzenlediler, kaybedince de demokrasiye geçişi düzenlediler. Şili'de ise, çok sayıda Komünist Parti üyesinin, bazı sosyalistlerin ve solcu Hıristiyanların paylaştığı politik ülke analizi bunları Pinochet'ye karşı silahlı eylemi ve şehir gerillası taktiklerini desteklemeye götürdü; ama bu dramatik bir şekilde yanlış çıktı ve 1983 ile 1984'teki ılımlı gösteriler bile Hıristiyan Demokrat lider Gabriel Valdes'in başkan adaylığının engellenmesine yetti. 1988 halkoylamasında muhalefetin kampanyası Pinochet'ye karşı sert saldırılar etrafında değil, ulusal uzlaşma fikri ve "Ya, la alegria viene" (artık mutluluk geliyor) sloganı etrafında örgütlenmişti. Son olarak, Paraguay'da hiçkimse Stroessner'i deviren yeni askeri darbenin kendisini fiili bir demokratik rejime dönüştüreceğini açıkça görememişti.

Otoriter rejimler burada da tükenmişti – ama farklı sebeplerle. Bu rejimler, Brezilya ve Şili'de barışçıl, Uruguay ve Arjantin'de ise şiddete başvuran popülist devrimci hareketlerin önünü almak için iktidarı ele geçirmişlerdi; fakat ekonomik durgunluk artınca ve faiz oranlarının yükselmesiyle yabancı yatırımların durması bir araya gelerek dış borçları tırmandırınca, askeri rejimler bu duruma bir çözüm bulamadılar ve, popülist devrimci hareketlerin tükenmiş olduğunu da bildiklerinden, geri çekilmeyi tercih ettiler. Latin Amerika rejimleriyle Doğu Avrupa rejimleri arasında yarı yolda duran Nikaragua için de benzer bir açıklama kabul edilebilir. Nikaragua, ulusal ekonomisinin tamamen dağılması ve Sovyet desteği sona erince zayıf küba yardımına bel bağlamak zorunda kalması üzerine serbest seçimlere gitti. Seçimleri, Kontraların Sandinistlere dayatmasından çok, Ortega'nın popülist kanadı (terceristas) Borge'nin saf Leninist grubuna dayattı. Özellikle Arjantin'de Alfonsin döneminde belirgin bir şekilde görüldüğü üzere yeni toplumsal ve politik aktörlerin bulunmayışı, kökleri daha da derine giden bir durumdu.. Askeri rejimlerin devrilmeyip kendi kendilerine çökmelerinin yanında, önceki popülist rejimlerin ilan ettikleri çabuk ulusal canlanma hedeflerine varamayışları, eski politik hareketlenme modellerinin ortadan kalkmasına yol açtı. Ulusal popüler denen bu rejimlerin aldıkları kötü sonuçlar ve iç krizleri Latin Amerika'da, komünist rejimlerin çöküşünden ya da Afrika ve Arap dünyasındaki milliyetçi rejimlerin yıkılışından çok farklı olmayan bir durum ortaya çıkardı. Her durumda, çoğulcu demokrasilerde aktörlerin oluşumu, devrim sonrası rejimlerinin sonu gibi belirgin bir şekilde göz önünde değildir.

III

Bütün bu düşünceler bizi, postkomünist Doğu Avrupa rejimleri ile askeri yönetimler sonrası Latin Amerika rejimleri ürerine sorulması gereken asıl soruya getirir: postkomünist demokrasilere toplumsal içeriğini hangi toplumsal aktörler veriyor? Yoksa, kendilerini pazar ekonomisini ve serbest seçimleri yerleştirmekle sınırlamaları gerektiği için bu yeni demokrasilere -en azından başlangıta- toplumsal içerik vermenin olanaksız olduğu fikrini mi kabul etmemiz gerekiyor?

Daha açık söyleyelim. Postkomünist toplumlar hayalet toplumlardır. Komünist rejimler, iş adamları ve sendika önderlerinden aydınlara ve dinsel önderlere kadar bütün özerk toplumsal aktörleri ortadan kaldırmak için çok çaba göstermişlerdir. Ne var ki bazı durumlarda bu amaçlarına ulaşamamışlardır. Polonya'da kilise ulusla ve ulusal kültürle özdeşleşip büyük baskılara direnebilmiştir. Polonyalı aydınlar en azından 1956'dan sonra Batılı meslektaşlarıyla bağlantılarını güçlü bir şekilde sürdürmüşler ve Dayanışma toplumsal bir hareketi, bağımsız bir sendika hareketini, bir ulusal özgürlük hareketini ve demokratik bir protestoyu bir araya getirebilmiştir. Fakat bu postkomünist ülkelerin ekonomik sistemleri altüst durumdadır. Polonya'nın demokrat önderleri rekabet gücüne sahip bir sistem kurmak için yeterli kapasitelerinin olmadığının kuvvetle farkındadırlar. Çekoslovakya'da yeni toplumsal önderler bulmak, yıllarca sürecek bir normalleştirme sonunda ekonomiyi yeniden düzene sokmak kadar güçtür. Özerk bir sivil toplum olarak deneyiminin çok sınırlı olması dolayısıyla uç bir örnek oluşturan Romanya, yüzyıllar boyunca nüfusunun Bizanslılar, Türkler, faşistler, ve sonra da komünistler tarafından kalıtsal bir sisteme tümüyle tabi kılınmasına alışkındır. Bu komünist rejimlerin çökmesinden sonra yeni elitler nerede? Son seçimler hem önceki komünist elitin reddedildiğini, hem de Walesa ya da Havel gibi özgürlük simgelerinin ötesinde yeni politik ya da entelektüel önderlerin bulunmadığını gösterdi Doğu Avrupa'da, ilk defa onsekizinci yüzyıl İskoçyasında burjuvaziyi ve onun ekonomik çıkarını ifade etmek üzere kullanıldığı anlamda sivil toplum yoktur. Bir yandan, komünist sistemin uyguladığı politik kontrolün en muhafazakâr unsurlarından biri olan sendikaları yeniden düzenlemek zordur; öte yandansa, komünist rejimler aydınları büyük ölçüde yok etmiş ya da niteliksizleştirmiş [corrupt–rüşvet yedirmiş, kötü yola düşürmüş-ç.], yalnızca sınırlı bir grup aydın muazzam baskılara ve çeşitli engellemelere direnecek gücü bulabilmiştir. Polonya'daki durumun gözlemcileri Dayanışma'yı oluşturan çeşitli unsurların ittifakının ne geleneksel ne de kolayca gerçekleştirilebilecek birşey olduğunu çok çabuk unutuyorlar. 1968'de sanayi işçileri baskıya uğrayan aydınlara yardım etmedi, 1970'te de aydınlar işçileri desteklemedi.

Politik özgürlükten uzun süre yoksun kalan ülkelerde yeni politik partiler çabucak örgütlenemez. Bu durum özellikle Romanya'da belirgindir. Bu kuralın tek görünür istisnası ise Macaristan'dır. Kısa süre önce V. Havel zekice, savunmacı bir tutumdan –asker Şvayk zihniyetinden– aktif politik katılıma geçmenin zaman alacağı ve çok çaba gerektireceği yorumunu yaptı. Postkomünist toplumlar iç politik ve toplumsal dinamikleri yeniden oluşturmanın zor olduğunu göreceklerdir.

Öyleyse vardığımız ilk sonuç, komünist rejimlerde hiçbir reform, *aggiornamento* ya da perestroyka süreci olmadığıdır. Toplumun özerkliği ve politik çeşitliliği komünist rejimin merkezi öğesiyle, Komünist Partinin politik hegemonyasıyla bağdaşmaz. Geremek haklı olarak komünist rejimlerin reforma uğratılamayacağında ısrar etmiştir. Gözlemekte olduğumuz şey bir reform dalgası değil, komünist rejimi terk etme sürecidir. Perestroykayı destekleyenler bu sürecin politik bir kopuşa yol açmadan kontrol altında tutulabileceğini ileri sürüyorlar. Fakat böyle bir yol mümkün

olsa bile, kopuş sosyolojik olarak kaçınılmazdır ve her yerde gözlenmektedir.

Bu zorunlu kesilme ve kopuş, gerici bir darbe olanağının neden her yerde varolduğunu da açıklar. Jaruzelski 1981'de Dayanışma'yı sınırlı bir politik ve askeri darbeyle durdurdu; Çin'de ise geçen yıl bir grup asker çok daha şiddetli bir hereket için Deng'in desteğini sağladı. Değişimin şimdiki yönünü kesinlikle geri dönülmez gibi görmememiz gerekir. Sovyet imparatorluğunun birliği tehlikeye düştüğünde ordu buna karşı çıkıp Gorbaçov'la açık bir çatışmaya girebilir. Bu makalede şu özgül sorun ele alınmaktadır: Çeşitlilik içeren ve bastırılmış bir toplumda toplumsal aktörler nasıl ortaya çıkabilir. Fakat yeni aktörlerin oluşmasının doğal ve kaçınılmaz olduğunu sanmayalım. Askeri ve politik darbeler yeni aktörleri ezebilir. Öte yandan, toplumsal aktör olmayan başka güçler –birbirleriyle kurdukları rekabet, işbirliği ya da çatışma ilişkileriyle tanımlanan toplumsal halk kategorileri gibi– yeni, zayıf toplumsal aktörler üzerinde egemenlik kurup onları tahrip edebilirler.

Komünist rejimin harabeleri arasından iki güç, pazar ekonomisi ile milliyetçilik, belirgin bir şekilde ortaya çıkıyor. Bunların ikisi de ne özgül toplumsal aktörlere dayanıyor ne de ülkenin iç toplumsal ilişkilerine, politik süreçlerine ya da dış güçlerle ilişkilerine öncelik veriyor. Bulgaristan'da, Transilvanya'da ve Yugoslav cumhuriyetlerinin hemen hepsinde olduğu gibi, milliyetçiliği insanlar Rus olup olmadığına bakmadan kendi kapı komşularına yöneltiyorlar. Pazar ekonomisi ise Federal (Batı) Almanya'nın ve Avrupa topluluğunun muazzam yatırımlarını gerçekleştiriyor.

Değişimin iç ajanları ve sonuç olarak da demokrasi dediğimiz şeyin iç dinamikleri nasıl yaratılabilir? Demokratik olmayan rejimlerin yıkılışından demokrasinin kuruluşuna uzanan doğal bir sürecklilik yoktur. Hem Doğu Avrupa'da hem de Latin Amerika'da demokratik olmayan yönetimleri izleyen rejimler henüz demokratik biçimler almamıştır ve bu iki bölgede demokrasinin geleceği hala belli değildir.

Yeni toplumsal aktörlerin oluşması bu kadar güç olduğuna göre, demokrasi nasıl örgütlenebilir? Kötümser görüşler taşıyan birçok kişi, Doğu Avrupa ülkelerinin özellikle Polonya ve Macaristan'da bazen antisemitizmle de bağlantılı olan eski ve derine kök salmış milliyetçilik geleneklerine ya da popülizme kayacaklarını, hatta belki de otoriter yönetim biçimlerine geri döneceklerini iddia ediyor. Romanya'nın durumu özellikle iç karartıcı. Başını öğrencilerin çektiği devrim, eski komünist önderlerin yönetimindeki bir çeşit politik-askeri cuntanın eline geçmiş görünüyor. Özellikle büyük şehirlerin dışındaki bölgelerde komünist rejimin kadroları hâlâ iş başında. Polonya'nın taşra kentlerini görenler orası için de aynı şeyi söylüyorlar. Bulgaristan'da ise yeni rejim içinde eskisinin devamı daha da belirgin. Nihayet Doğu Almanya'da, kısa süre önce yapılan seçimin sonucu, *Neues Forum* gibi yeni toplumsal hareketlerin kendilerini yeni bir politik sistemin aktörlerine dönüştürme kapasitesinde olmadıklarını gösterdi. Nüfusun çoğunluğu, muhalif aydınlarla öğrencilerden çok, Federal (Batı) Alman Cumhuriyeti'ne ve onun pazar ekonomisine güveniyor ve reformlardan çok Vereinigung'la* ilgileniyor.

IV

Bu geri gidişi önlemenin ve komünist rejimlerin yok ettiği ya da bozduğu politik süreçlerle toplumsal aktörleri canlandırmanın yolu ne? İki pozitif gücün –moral inancın ve serbest seçimlere güvenin– var olduğu görülüyor. Bu iki güç belli toplumsal aktörlerle özdeleştirilemezse de, toplumsal aktörlerin ortaya çıkabileceği toplumsal ve politik ortamları yaratabilir. Bu etkenlerden ikincisine, komünist partilerin politik hegemonyasına son vermenin ve politik çoğulculuğu örgütlemenin bir

*Birleşme.-ç.

yolu olarak, en büyük öncelik verilmektedir. Bu ülkelerde antikomünizm o kadar derindir ve komünist hegemonya o kadar şiddetle reddedilmektedir ki, yakın zamanda Macaristan'da görüldüğü üzere, sosyalizm ve sosyal demokrasi gibi sözcüklerin bile olumsuz çağrışımları vardır.

Batının politik sistemlerinde, toplumsal aktörlerin politik partiler tarafından temsil edilmeden önce özerk bir şekilde örgütlenmiş olmasını beklemeye alışmışızdır. Örneğin Tory ve İşçi partilerinin iş adamlarıyla sendikalı işçilerin gerçek toplumsal aktörler haline gelmesini olanaklı kıldığını düşünmeyiz, çünkü bu partilerin belli toplumsal kategorilerin önceden örgütlenmiş çıkarlarını temsil etmek üzere örgütlendikleri bize açık görünür. Fakat toplumsal hareketler karşısında politik eyleme öncelik verilmesi, toplumsal aktörlerin varlığına değil de kapitalizmin çelişkilerine inanan ve Lenin'le Lukacs'tan beri *Klasse für sich*'in -kendi için sınıfın- fiiliyatta parti olduğunu düşünen Marksizme çok daha fazla tekabül eder. Postkomünist ülkelerin şimdi bir aradurumda oldukları söylenebilir. Bu ülkelerde politik sistemin yeniden kuruluşu toplumsal aktörlerin örgütlenişinden önce geliyor. Bu konuda sözü edilebilecek en önemli örnek Sovyetler Birliği'nin kendisi. Çin ve Yugoslavya'da özerk aktörlerin oluşumu hemen yapısal krize, şiddete ve –Çin örneğinde– sertlikle bastırmaya yol açmışken, Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov'un yöntemi ekonomik sistemi dönütürüp bağımsız girişimlerin ve sendikaların yaratılmasını teşvik etmeden önce Komünist Partinin hegemonyasını sınırlayarak politik sistemi yeniden oluşturmak oldu. Gorbaçov'un stratejisi (ki bu stratejiyi *glasnost* terimi *perestroyka*'dan çok daha iyi tanımlar), Polonya'da 1989 baharında Dayanışma'nın izlediği, Komünist Partinin Parlamentoda kalmasını sağlama stratejisinin aynısıdır. Sivil toplumu yeniden yaratmanın ikinci etkeni –moral inanç– toplumsal aktörlerin dolaysız bir şekilde yeniden oluşturulmasını sağlayabilecek kültürel güçtür: 1981'de Dayanışma örneğinin gösterdiği gibi, bir toplumsal ve politik aktörler çoğulluğunun yaratılabilmesi için, sivil toplumun parti-devletin kontrolünden kurtarılmasını bir ilke olarak güçlü bir şekilde ileri sürmek zorunludur.

Bu iki dizi irdelemeyi birleştirdiğimizde, bu makalenin başında sorduğumuz soruya verilecek bir cevabı anlamaya başlarız. Yeni demokrasiler moral ilkelerin ve çoğulcu politik yaşamın devlet iktidarına karşı direnişini temel alacaklardır. Bu güçler parti-devletin kontrolünden kurtulmuş bir sivil ve politik toplumu yaratıp koruyacaklardır. Ne var ki bu henüz toplumsal aktörlerin ve bunun sonucunda da temsili demokrasinin nasıl ortaya çıkacağı sorusuna bir cevap getirmiyor. Bu ülkelerin her birinde somut cevapların ne olacağı önümüzdeki iki-üç yıl içinde görülecek. Benim ortaya koyduğum tipteki bir analiz ise bize başlangıç için genel bir cevap sağlıyor. Sözünü ettiğim iki merkezkaç kuvvet –pazar, yani ulusal ekonominin dünya pazarına kısmi sokuluşu mantığı ile milliyetçilik– iki pozitif birleştirici gücün yani moral inanç ile çoğulcu politik örgütlenmelerin ön yüzünde bulunduğundan, politik çoğulculuk çok geçmeden bu değişik yönelimler arasındaki ve belli bir dereceye kadar da değişik toplumsal kategoriler arasındaki etkileşimi temsil etmeye başlayacaktır. Macaristan belki diğerlerinin çoğundan daha olumlu bir örnek. Forum ile İttifaklar arasındaki farkların sosyolojik bir analizini yapmak, Birleşik Devletler'deki Cumhuriyetçilerle Demokratlar arasındaki farkların analizini yapmaktan daha zor değil.

Doğu Avrupa'da demokrasinin geleceği konusundaki ilk kaygılarımızdan artık uzaklaşmış bulunuyoruz. Bu ülkelerin, sivil ve politik toplumlarındaki uzun süren tahribata rağmen, özgür kurumlarla toplumsal temsili bir araya getirerek demokrasiyi yeniden keşfetmekte olduklarını ileri sürersek çok

mu ileri gitmiş oluruz? Demokrasinin süreğen zayıflığı ve kırılganlığı, iki bileşeninin birbirinden ayrılmaya eğilim göstermesidir. Batı ülkelerinde demokrasi politik özgürlüğe indirgenmiş durumda; burada ilgilendiğimiz ülkelerdeki politik gözlemciler ise politik temsilin derin krizinden ve toplumsal taleplerle politik programlar arasındaki yarılmadan söz ediyorlar. Bu kriz Latin Amerika'daki otoriter-sonrası rejimlerde en uç noktasında: Örneğin Brezilya'da toplumsal eşitsizlikler her yıl rekor düzeylere yükselirken demokrasiden söz etmek zor. Bu torlumsal içerik eksikliği kaçınılmaz olarak bir katılım krizine ve hatta bir meşruiyet krizine yol açıyor. Yenipopülist hareketlerin Arjantin ve Brezilya'da iktidarı ele geçirmesinin, Meksika'da da buna çok yaklaşmış olmasının nedeni de bu. Öte yandan, demokrasi birçok Üçüncü Dünya ülkesinde otoriter ya da milliyetçi rejimlerin bir maskesi olmaktan öteye gitmiyor. Nasır, Tito, Castro ya da Kaddafi'nin demokratik liderler olduğu düşüncesini kabul edemeyiz. Bunların yaptıklarını destekleyebilir ya da eleştirebiliriz ama politik seçme özgürlüğü olmadan demokrasiden söz etmek saçma olur.

Politik özgürlük ve çoğunluğun çıkarının temsil edilmesi öğeleri dahil edilmeden, kurumsal ve toplumsal bileşenleriyle de tamamlanmadan, demokrasi ne tanımlanabilir ne de, daha önemlisi, kendisini düşmanlarına karşı koruyabilir. Sanayileşmiş Batı ülkelerinde tam bir politik özgürlüğe sahibiz ama çoğunlukla azınlık arasında, değişim sürecini yönlendiren gruplarla nüfusun çoğunluğu arasında açık tercihler yapılmazsa, bu politik özgürlük, merkezi denen ülkelerde pazar ekonomisinin tam gelişmesi için gerekli bir politik düzenleme olmanın ötesine gitmeyebilir. Bu, çoğunluğu ekonomik hayatın modern ya da resmi denen kesiminin dışında tutmak baskıcı tedbirler gerektireceğinden, serbest pazar ekonomisinin sadece ulusal ekonomik kaynakların dünya ekonomik sistemine kısmi sokuluşuna yol açmakla kaldığı ülkelerin otoriter rejimler kurmaya doğru gidecekleri anlamına gelir. Yani, demokrasinin özgürlüğe indirgenmesi bir zengin ülke ideolojisiyken, Politik özgürlüğe dayanmayan bir demokrasi tanımı da fakir ülkelerde otoriter yönetici elitlerin çıkarlarına tekabül eder.

Sonuç olarak şunu söylemek isterim ki, Doğu Avrupa'da demokratikleşme süreci yıkıcı güçlerin sürekli tehdidi altında ve narin olsa da, kurumsal ve toplumsal bileşenleri ulusun yenilenmiş bir imajı içinde yeniden bir araya getirmeye yöneldiği için, aynı zamanda temelde sağlam ve yaratıcıdır. Latin Amerika'daki demokratikleşme süreci Doğu Avrupa'dakinden daha zayıftır, çünkü burada politik özgürlük Anibal Pinto gibi ekonomistlerin yapısal heterojenlik dediği şeyle, hatta nüfusun giderek artan bir oranının modern ekonomik etkinliklerin dışında tutulmasıyla çok kolay birleşmektedir.

Bu, Doğu Avrupa ülkelerinin, toplumlarının az sayıdaki olumlu özelliklerinden birini, yani düşük eşitsizlik düzeyini, korumaları gerektiği anlamına gelir. Politik ve yönetici elitin ayrıcalıklarına son verildiği takdirde bu özellik çok olumlu olabilir. Doğu Avrupa bu açıdan Brezilya ya da Meksika'ya olduğundan çok daha fazla Kore ya da Japonya'ya yakındır. Fakat başta kötümser düşünceler ileri sürmüşken, şimdi de kendimizi fazla iyimser bir bakış açısına kaptırmayalım.

Doğu Avrupa'daki demokratikleşme sürecinin analizinin bu sürecin başarısında önemli bir etken olabileceğini ve geçmiş rejimlerin en tehlikeli mirasının bu etkenin kapasitesinin tahrip edilmesi ya da bozulması olduğunu söylemek, varılacak en uygun sonuç olur. Böyle bir sempozyumda ortaya koyduklarımızın Doğu Avrupa'daki demokratikleşme çabalarına yabancı olmamasının nedeni de budur. Çabalarımızın ve vardığımız sonuçların bu ülkelerdeki demokratikleşme sürecine mütevazı da olsa bir katkıda bulunabileceğini umuyoruz.

Kamenev'in Son Yazısı

Chimen Abransky

1930'larda Sovyetler Birliği'ni kasıp kavuran tasfiyeleri ve bunun Sovyetler Birliği Komünist Partisi üzerindeki etkilerini incelemenin yeri burası değil. Bu girişin amacı çok daha sınırlı. Büyük ve trajik 1936-1938 davalarının birincisinin Gregori Zinovyev'le birlikte baş aktörü olan Lev Kamenev'in bilinen son yazısı üzerine kısa bir açıklama vermek, amacım.

Bolşevik Partisinin tarihindeki birçok kritik dönemde Lenin'e en yakın duranlar Zinovyev ile Kamenev olduğundan, Stalin öteki eski Bolşeviklerle hesaplaşmadan önce bu ikisini ortadan kaldırmak istiyordu. Lenin'in Kamenev'e ne kadar yakınlık duyduğunu göstermek için bir örnek yeter. 1917 Haziranında Kerenski Hükümeti Lenin'e karşı şiddetli saldırılarına başlayıp partinin Merkez Komitesi Lenin'in gizlenmesi gerektiğine karar verdiği zaman, Lenin Zinovyev'in yanına gitmişti. O günlerde aklı, Marksizme en önemli teorik katkısı olarak gördüğü, henüz yayınlanmamış olan "Devlet ve İhtilal" kitabına ne olacağıyla meşguldü. Gitmeden önce Kamenev'e aşağıdaki notu yazarak, onu fiilen kitabının yayınlanmasıyla görevlendirdi –sadece onursal bir jest değil.

"Entre nous:* Öldürülmem halinde, 'Devlet Üzerine Marksizm' defterimi (Stockholm'de bıraktım) yayınlamanı isteyeceğim. Ciltli, mavi kaplı bir defter. Marx'la Engels'ten ve Pannekoek üzerine Kautsky'den yapılan bütün alıntılar defterde hazır durumda. Birkaç not ve uyarıyla bazı formülasyonlar var. Kitabı yayınlamak sadece bir hafta alır, sanıyorum. Yalnız Plehanov değil Kautsky de konuları karıştırıyor; bu önemli. Bir tek şey: bu kesinlikle *entre nous*!"

1920'de Lenin 50 yaşındayken, Merkez Komite onun bütün eserlerinin ilk toplu edisyonunu yayınlamaya karar verdi ve editörlüğü Kamenev'in yapmasını istedi. Kamenev devrimden önce, Alexander Herzen üzerine otorite olarak ve sosyal demokrat literatürün bibliyografyacısı olarak büyük ün kazanmıştı. 1916'da "Emperyalizm" kitabında, Lenin'den bağımsız olarak (o zaman Kamenev Rusya'da, Lenin ise İsviçre'deydi) onunkine benzer tezler geliştirmişti. Bekleneceği gibi, Lenin'in eserlerinin Kamenev tarafından gerçekleştirilen edisyonu Avrupa bilim çevrelerinin en yüksek standartlarıyla buluşuyordu.

Lenin, Zinovyev ile Kamenev'in Ekim Ayaklanmasına karşı çıkışlarının "arızi" olmadığını düşünmüştü ama, bu ve geçmişteki çeşitli anlaşmazlıklara rağmen, sonradan onların bu karşı çıkışlarının, "Troçki'nin Bolşevik olmayışı konusunda da olduğu gibi, kişisel olarak kendilerine karşı kullanılmaması gerektiği" üzerinde ısrar etti. Devrimden sonra her ikisinin Sovyet Partisinde ve Hükümetinde önde gelen konumlarda bulunmasını isteyen; Zinovyev'i Komintern başkanlığına, Kamenev'i ise Halk Komiserleri Kurulunun kendisinden sonra gelen Birinci Başkan Vekilliğine öneren de bizzat Lenin oldu.

Lenin'in ölümünden sonra Zinovyev ile Kamenev Stalin'le kısa süren bir ittifakın içine çekildilerse de 1924'te Muhalefetin saflarına katıldılar. Ve 1925'te, 14. Parti Kongresinde, Stalin'le Muhalefet arasındaki tartışmanın en şiddetli olduğu günlerde, 20. Kongreden sonra kişiye tapma diye bilinmeye başlayacak olan şeye karşı en keskin uyarıyı Kamenev yaptı.

"Biz lider teorisine muhalefet ediyoruz; birinin lider olmasına karşıyız. Sekreterliğin hem politikayı hem örgütlenmeyi kendisinde toplayıp, kendisini Partinin politik

New Left Review dergisinin Mayıs-Haziran 1962 tarihli 15. sayısından çeviren: Doğan Şahiner.

*Söz aramızda

organlarının üzerine yerleştirme uygulamasına muhalefet ediyoruz. Bunu normal birşey gibi göremeyiz. Sekreterliğin politikayla örgütlenmeyi kendisinde toplaması ve uygulanacak politikalara gerçekte önceden karar vermesi durumunun devam etmesinin partiye zarar vereceğini düşünüyoruz."

Uyarısını şu sözlerle bitiriyordu:

"Bireysel kontrol teorisine muhalefet ediyoruz; bir lider yaratılmasına muhalefet ediyoruz."

Kirov buna cevap verirken, "burada Muhalefet tarafından yapılan bütün konuşmalar içinde en güçlü etkiyi" Kamenev'in sözlerinin yaptığını kabul ediyordu.

O ve Zinovyev'in SBKP'den en az dört kere ihraç edildiği sürgün yıllarından sonra, Kamenev 1933'te son defa olarak Partiye yeniden kabul edildi ve "Academia" yayınevinin editörü oldu. Ocak 1934'te 17. Parti Kongresine katılmasına ve orada bir konuşma yapmasına bile izin verildi. Hiçkimsenin beklemediği bir şekilde, coşkuyla alkışlandı. Kişiye tapmanın iyice boy attığı bir ortamda Kamenev Stalin'e haracını ödüyordu.

Resmi Kongre raporu ancak birkaç ay sonra yayınlandı. Zamanında *Pravda*'da sözü edildiği halde, raporda Kamenev'in konuşmasına hiç değinilmiyordu. Ne var ki, Vişinski'nin Rikov'a atfettiği, günümüzde ise Boris Nikolayevski'nin Buharin'e ait olduğunu söylediği "Eski Bir Bolşeviğin Mektubu" adlı broşürde konuşmanın bir anlatımı yer alıyordu. Bu broşür birinci dava ve Sovyet Partisinin 1934-36 yıllarındaki ruh hali üzerine önemli bir belgedir:

"Kamenev konuşmasında diktatörlüğe, sadece bir parti ya da sınıf diktatörlüğüne değil kişisel bir diktatörlüğe olan ihtiyacın 'teorik' gerekçelerini sundu." "Hem bir sınıf içinde hem de bir parti içinde, demokrasi ancak barışçı gelişme dönemlerinde, tartışma yapmak ve başkalarını inandırmak için yeterli zaman olduğunda uygulanabilirdi. Kriz zamanında ise durum farklıydı. Böyle zamanlarda ülkenin bir lidere, verilecek kararların sorumluluğunu kendi omuzlarına alacak birine ihtiyacı olurdu. Böyle anlarda en güç durumların üstesinden gelinmesini sağlayabilecek sezgiyle donanmış bir lidere sahip olan bir partiye ve ülkeye ne mutluydu. Dümenin başında liderlik için uygun olmayan biri bulunduğunda ise vay hallerineydi, çünkü o zaman yıkım kaçınılmazdı."

Adsız yazar şöyle devam ediyordu:

"Kamenev konuşmasını öyle formüle etmiş ve sunmuştu ki, dinleyicilerin zihinlerinde konuşmacının Stalin'i birinci tipte bir lider olarak gördüğü hakkında en küçük bir kuşku barınamazdı. Kongrenin coşkulu alkışları çabucak Stalin'e yöneldi. Fakat çok geçmeden, konuşmanın oldukça Makyavelci olduğu ve, dikkatlice okunduğunda, görünüşte amaçlananın tam tersi bir etki yaratabileceği anlaşıldı." (Agy, s. 48-49).

Kamenev'in hayatının son sahnesine geliyoruz. Hatırlanacağı gibi, Kamenev Partiye yeniden kabul edildiğinde "Academia" yayınevinin başına getirilmişti. Bu yayınevinin işi, editörlüğünü tanınmış akademisyenlerin yaptığı, klasiklerin lüks baskılarını yayınlamaktı. 1934'ün ortalarında "Academia" Machiavelli'nin eserlerini yayınlayacağını duyurdu. Kamenev ilk cilt için yedi sayfalık bir önsöz yazdı. Kitap 1934 Kasımında çıktı.

Bir ay sonra, 1 Aralıkta, Kirov Leningrad'da katledildi. Bundan iki hafta sonra da Kamenev tutuklandı. O ve Zinovyev, cinayetin "ahlaki ve siyasi sorumluluğunu" kabul ederek, 1935 Ocağında sırasıyla beş ve on yıl hapis cezasına çarptırıldılar. Kamenev'in tutuklanmasından yalnızca otuz gün önce yayınlanan Machiavelli edisyonu tümüyle toplatıldı. Öyle ki, yalnızca birkaç kopyası kaldı.

Zinovyev ile Kamenev bir yıl cezaevinde kaldıktan sonra Moskova'ya getirilip Kirov'un katledilmesini bizzat emretmekle ve Stalin'le en yakın çalışma arkadaşlarının katledilmesini planlamakla suçlandılar. Bu,

Stalin'in çalıştırdığı en gaddar adamlardan biri olan Vişinski'nin sahnelediği ilk büyük davaydı. Uzun yıllarını Menşevik olarak geçirmiş bu adam, Stalin'in Baş Sorgucusu Vişinski sıfatıyla halk önüne bu ilk çıkışında, dönmelerin bilinen gayretkeşliğiyle, kendini Bolşevik Partisinin bu Eski Muhafızlarını fiziksel ve tinsel olarak yok etmeye adadı. Başlıca dayanağını Kamenev'in Machiavelli'ye önsözünde bulmuştu. Sözlerine Machiavelli'den bir alıntıyla başladı:

"Sorunlarla uğraşmanın, yasa yoluyla ve zor yoluyla olmak üzere iki şekli olduğunu bilmelisiniz. Bunlardan birincisi insanlara, ikincisiyse hayvanlara göredir. Fakat birincisi sık sık yetersiz kaldığından, ikincisine başvurmak gerekli olur. Bir hükümdarda hem hayvan hem insan doğası bulunmalıdır."

Vişinski bu alıntıyla Kamenev'e çullanıp, Machiavelli'yi niçin bir "politik aforizma ustası ve parlak bir diyalektikçi" olarak tasvir ettiğini sordu. Sözlerini en yabani tavrıyla sürdürdü: "Kamenev'e göre Machiavelli bir diyalektikçiymiş! Bu kaşarlanmış düzenbaz sonunda diyalektikçi de oldu! 'Bir politik aforizma ustası'. Aman ne aforizma!"

Aman vermeden devam etti:

"Machiavelli yasa yoluyla mücadele etmenin insanlara özgü, zor kullanarak mücadele etmeninse hayvanlara özgü olduğunu söylüyor. Bu hayvanca politikayı izlerseniz, diyor Machiavelli, amacınıza ulaşırsınız. Sanık Kamenev'in 'politik aforizma ustası' dediği adam bu işte."

Vişinski aşırı yumuşak bir tavırla, Torquemada'nın* kaypak ses tonuyla ekledi: "Kamenev başka ne söylüyor, görelim: 'Gözlemlerine dayanarak, iyiyle kötüye, hoş görülebilir olanla olmayana, yasal olanla suç olana ilişkin bütün kriterlerin ve bütün bu kavramların görece olduğu şeklindeki sağlam sonuca ulaşan...bir diyalektikçi...' Belli ki Kamenev'e göre diyalektik bu. Suç olanla olmayanı, yasal olanla olmayanı, iyiyle kötüyü karıştırın –işte size diyalektiğin Machiavelli tarzındaki yeni 'Marksçı' yorumu."

Vişinski sözlerini Kamenev'den son bir alıntıyla tamamladı: "Bu bir iktidar sosyolojisi olmamakla birlikte, onun tavsiyeleri, zengin azınlığın didinen çoğunluk üzerinde hüküm sürdüğü bir köle toplumundaki iktidar mücadelesinin hayvani yanlarının muhteşem bir tablosunu sergiler."

Kamenev suçlu bulundu, ölüme mahkûm edildi, ve kurşuna dizildi.

Kamenev'in Machiavelli'ye önsözü Marksist bir metin olma amacındadır. Machiavelli'nin eserini ustaca ve özlü bir şekilde yoğunlaştırmakta ve değerlendirmektedir. Yazı parti jargonundan hemen hemen tamamen bağımsızdır –hatta bazı noktalarda ona ters düşer. Kamenev "sosyoloji" kelimesine karşı varolan resmi tabulara aldırmayarak, bu terimi bütün metin boyunca kullanır. Üstelik "iktidar sosyolojisi"nden de söz eder ki bu kavram o zamanlar daha da şüpheli olmakla birlikte bütün olarak onun diline çok iyi uyar. Kamenev'in üslubu tamamen kendine özgüdür. Ne Stalin'in hantal vaiz monotonluğuna, ne Lenin'in sert, ısrarcı ataklığına, ne de Troçki'nin mecazlarla yüklü zengin anlatımına sahiptir. Sıkı, özlü ve kurudur. Zarifliğini hiçbir şekilde retoriğe borçlu değildir. Yazının kısalığı düşüncenin açıklığını yansıtır. Fikirler o kadar ekonomik ve berrak bir şekilde ifade edilmiştir ki, burada bir açıklama vermek gereksizdir: metin kendini açıklamaktadır. Şu kadarını söyleyelim, Kamenev'in analizi Machiavelli üzerine sosyalizm literatüründeki ender *tutarlı* –hem kapsayıcı hem eleştirel– değerlendirmelerden biridir.

"Floransalı bankerlerin kâtibi, Papalık sarayındaki elçisi..." Kamenev de yirmilerin ortasında Stalin tarafından sürgün edildiği Roma'da elçilik yapmıştı. 1934'te Mac-

*Zalimliğiyle ünlü engizisyon yargıcı.-ç.

hiavelli üzerine yazarken, toplum hayatının kenarında kendi başına akademik çalışmalar yapan yenilmiş bir politikacıydı –aynı Machiavelli'nin de 1513'te San Casciano köyünde "Hükümdar"ı yazarken olduğu gibi. Kamenev'in de "dar...bir grup içindeki iktidar mücadelesinin mekanizması" üzerine düşünmek için nedeni vardı. Bir anlamda, Vişinski'nin zehir saçan soruları yanlış yöneltilmemişti. Machiavelli ile yorumcusunun durumları ve anlayışları arasında benzerlikler vardı. Fakat bunlar Vişinski'yi haklı, Kamenev'i suçlu çıkaracak türden benzerlikler değildi. Devlet Savcısı sanığın acımasızlığını ve ahlaksızlığını göstermek için Machiavelli'den aktarmalar yaptı, Machiavelli üzerine Kamenev'den aktarmalar yaptı, ama suçlamalarının cevabı o zaman ve her zaman için önsözün kendisinde yazılıydı ki onu aktaramazdı: "Kiniklik Machiavelli'nin sözlerinde değil, bu sözlerin tasvir ettiği şeydedir..." Duruşmalarda yaratılan, görüntüleri çarpıtan aynalardan oluşan evrende, Stalin'i sonsuza kadar mahkûm eden aynı belge yüzünden Stalin Kamenev'i mahkûm etti. Kamenev şöyle yazmıştı: "Papalar, saray erkânı, devlet adamları, krallar, Floransa oligarşisinin kâtibi üzerine hücuma kalktılar. Eylemleri onun gözlemlerine pratikte ne kadar yaklaşıyorsa, özdeyişlerini reddetme çabaları da o kadar azimli oluyordu. Cizvit Tarikatının kâtibi onun 'şeytanın suç ortağı' ve 'şerefsiz bir yazar ve kâfir' olduğunu söylüyordu. Mutlak monarşi taraftarları onun hazırladığı yemeği kendi dişleri için fazla sert buluyorlar ve aceleyle 'bu Floransalı kadar ahlaki kaygılardan yoksun biri hiç olmamıştır' diye ilan ediyorlardı. Engel tanımaz zorba, 'Büyük' diye tanınan Prusya kralı Frederick, başlığı 'Anti-Machiavelli' olan bir kitap yazdı. Machiavelli'nin adı, iktidarın gerçek doğasını gizlemek isteyenler tarafından politik kiniklik örneği olarak kullanılmaya başladı..." 1936'da Moskova'da Hükümdar Machiavelli'yi yok etti, ama Machiavelli'nin verdiği hüküm yaşıyor.

Machiavelli'ye Önsöz

Lev Kamenev

Niccolo Machiavelli'nin eserlerinin "Academia"nın yayınladığı diziye alınmasına neden göstermek gerekmiyor. Machiavelli'nin eserlerine esin kaynağı olan olaylar, bu eserlerin kendileri (propagandaya yönelik, tarihsel, kurgusal), yüzyıllardır adı etrafında kopan fırtınalar – bütün bunlar Avrupa'nın kültürel tarihinde önemli olaylardır. Tarihsel çalışmalarda, gazete makalelerinde ("Makyavelizm", "Makyavelci politika", vb.) ve edebi eserlerde Machiavelli'ye yapılan göndermelerle ister

New Left Review dergisinin Mayıs-Haziran 1962 tarihli 15. sayısından çeviren: Doğan Şahiner

Isaac Deutscher

Tarihin İronileri

Isaac Deutscher

Bitmemiş Devrim: Rusya (1917-1967)

Belge
Uluslararası Yayıncılık
Başmuhasip Sok. Talas Han 16/302
Cağaloğlu.
Tel:511 63 20

istemez karşılaşan Sovyet okuyucusu, haklı olarak, onaltıncı yüzyıl Floransa Cumhuriyeti kâtibinin kendi orijinal metinlerini okuyabilmeyi istemektedir. "Academia" bu ihtiyacı karşılamak amacındadır.

Bu cilt için özel olarak yazdığı mükemmel makalesinde A. K. Civelegov, Machiavelli'nin hayatını ve eseri üzerinde etkisi olan tarihsel koşulları özetliyor. Machiavelli'nin fikirlerinin ve eserlerinin onun ölümünden sonraki kaderi Civelegov'un makalesinin konusu dışında kalıyor. Oysa bu, çok şeyi açıklayan, dikkate değer bir kaderdir. Politikacıların, propagandacıların ve tarihçilerin onun eserine sürekli bir ilgi gösterdikleri dört yüzyıllık (onaltıncı yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla kadar) bir dönem içinde Avrupa'daki çeşitli grupların Machiavelli'ye karşı tutumlarının incelenmesi, feodalizmin yıkılışından proletarya devrimi çağına kadar sınıf mücadelesinin ideolojik terimlerinin bir tarihi için çok çeşitli, çok zengin bir malzeme sağlayacaktır. Biz burada bu konuya ancak kısaca değinmeye cesaret edebiliyoruz.

Yerleşmiş terminolojinin aksine, Machiavelli'nin önemi onun "teori"sinde ya da "politik sistem"inde değildir. Aslında Machiavelli'nin, toplum ya da hatta devlet üzerine iyice düşünülmüş, tam gelişmiş bir öğreti anlamında bir "teori"si ya da "sistem"i yoktur. Machiavelli, derin felsefi araştırmalar ya da kapsamlı sosyolojik genellemeler yapmak için gereken yeteneğe sahip değildi. Onun gerçek yeteneği, günün konuları ya da eski dünyanın tarihçilerinin kaydettiği geçmiş olaylar üzerine yazan bir güncel politika yazarının yeteneğidir. Her iki durumda da amacı, doğrudan doğruya zamanının politik olayları üzerinde etkide bulunmaktır. Ve her iki durumda da, "teorik yargılar"ı ve mesleki raporları gerçekte aynı şeye varır: İktidar mücadelesinin gerçek merkezinin yakınındaki birinin dolaysız gözlemlerinin kayıtları.

İktidarın toplumsal içeriği, toplumsal belirlenimleri, Machiavelli'yi pek ilgilendirmiyordu. İktidarın VI. Alexander'ın mı yoksa Cesar Borgia'nın mı, Cesar Borgia'nın mı yoksa Prens Orsini'nin mi, Prens Orsini'nin mi yoksa Urbino Dükünün mü ellerinde olduğu, aslında içeriğini son tahlilde değiştirmiyordu. Machiavelli asıl, iktidar mücadelesinin fiili süreçleriyle ilgileniyordu. En önemli eseri olan "Hükümdar", iktidarı ele geçiren değişik toplumsal grupların ve bu değişikliklerin anlam ve koşullarının bir incelemesi değildir; feodalizmden kapitalizme geçiş döneminde, dar bir toplumsal grup içindeki iktidar mücadelesinin *mekanizmasıyla* ilgilidir.

Kuşkusuz, Machiavelli'nin eseri büyük bir tarihsel itilimin damgasını taşımaktadır: bağımsız feodal, yarı-feodal ve ticari komün, cumhuriyet ve dukalıkların sistematik olarak ortadan kaldırılmasıyla, İtalya'da güçlü, ulusal ve özünde burjuva bir devlet yaratma girişimi. Fakat İtalya'da onbeşinci yüzyılın sonuyla onaltıncı yüzyılın başında bu fikrin, birbirleriyle sürekli savaşan bir sürü küçük ama güçlü egemenin oluşturduğu içinden çıkılmaz karışıklık arasından kendi yolunu zorla açması gerekiyordu (ve başarısız oldu). İşte Machiavelli'nin eserinde açık bir formülasyon bulan, bu sayısız çatışmaların oluşturduğu politik *pratiktir*.

Machiavelli, gözlemlerine dayanarak, iyiyle kötüye, hoş görülebilir olanla olmayana, yasal olanla suç olana ilişkin bütün kriterlerin ve bütün bu kavramların görece olduğu şeklindeki sağlam sonuca ulaşmış bir politik aforizma ustası ve parlak bir diyalektikçiydi. Kitabı, o dönemde bir prensin iktidarı ele geçirmek ve onu kendisinden almak için yapılacak bütün girişimler karşısında başarıyla korumak için izlemesi gereken kuralların şaşırtıcı kesinlik ve açıklıktaki bir kataloğudur. Bu bir iktidar sosyolojisi olmamakla birlikte, onun tavsiyeleri, zengin azınlığın didinen çoğunluk üzerinde hüküm sürdüğü bir köle toplumundaki iktidar mücadelesinin hayvani yanlarının muhteşem bir tablosunu sergiler. Böylece, Floransa'lı bankerlerin kâtibi, Pa-

palık sarayındaki elçisi, kendisi bunu amaçlamış olsa da olmasa da, yüzyıllar boyunca egemenleri tedirgin eden müthiş güçlü bir patlayıcının fitilini ateşlemiş olur.

Machiavelli'nin eserinde, devletin dinsel ya da metafizik bir "öz"üne dair en küçük bir değinme, "Tanrı'nın seçtiği" yönetici hakkında tek bir sözcük (Papalık toprakları söz konusu olduğunda bile), "halkın isteği"ne, "tarihin yasaları"na, "insanlığın çıkarları"na tek bir gönderme yoktur. Floransa oligarşisinin bu memuru, zamanının politik gerçekliğine bakmaktan ve onun gösterişli bayraklar ve süslü giysiler arkasındaki gerçek yüzünü ortaya çıkarmaktan korkmaz: çalışan kitleler üzerinde iktidar için kendi aralarında mücadele eden baskıcı bir efendiler sınıfı. Bir tek küçük kitapla Machiavelli, en bilgili akademisyenleri, politik iktidarın doğası hakkında yazılmış ve Aristoteles felsefesine, Musa'nın tabletlerine ve Aziz Paul'ün düsturlarına yapılan göndermelerle dolu sayısız teolojik, ahlaki ve politik risalenin yazarlarını çok aşar.

Çıplak doğru sözlülüğüyle muhteşemdi bu –dolayısıyla korkutucuydu da. Papalar, saray erkânı, devlet adamları, krallar, Floransa oligarşisinin kâtibi üzerine hücuma kalktılar. Eylemleri onun gözlemlerine pratikte ne kadar yaklaşıyorsa, özdeyişlerini reddetme çabaları da o kadar azimli oluyordu. Cizvit Tarikatının kâtibi onun "şeytanın suç ortağı" ve "şerefsiz bir yazar ve kâfir" olduğunu söylüyordu. Mutlak monarşi taraftarları onun hazırladığı yemeği kendi dişleri için fazla sert buluyorlar ve aceleyle "bu Floransalı kadar ahlaki kaygılardan yoksun biri hiç olmamıştır" diye ilan ediyorlardı. Engel tanımaz zorbalığın tipik örneği, "Büyük" diye tanınan Prusya kralı Frederick, başlığı "Anti-Machiavelli" olan bir kitap yazdı. Machiavelli'nin adı, feodal ve burjuva toplumda iktidarın gerçek doğasını gizlemek isteyenler tarafından politik kiniklik örneği olarak kullanılmaya başladı.

Aslında kiniklik Machiavelli'nin sözlerinde değil, bu sözlerin tasvir ettiği şeydedir. Kitabının ahlaksız, kriminal ve sert olması, Lassalle'ın deyişiyle "aussprechen was ist": olanı ifade etme kararında olmasındandır sadece. Feodal ve burjuva toplumda egemenlerin davranışlarının Machiavelli tarafından çizilen tablosu egemenlerde kaçınılmaz olarak dehşet ve rezalet duyguları uyandırdığı gibi, onun eleştirel bakışını şu ya da bu şekilde paylaşanların da her zaman dikkatini çekmiştir. Marx'ın "İngiliz materyalizminin ve genel olarak zamanımızın deneysel bilimlerinin gerçek başlatıcısı dediği Francis Bacon, "insanların nasıl davranmaları gerektiğini değil de normalde nasıl davrandıklarını açıkça ve hiçbir şey saklamadan tasvir eden Machiavelli'ye ve onun gibi kişilere minnettar olmamız gerekir" diye yazıyordu. On'lar Meclisi'nin kâtibi hakkında Hegel'in kanısı da aynıydı: Machiavelli üzerine ahlaki bir yargıda bulunmayı kategorik olarak reddediyor ve onun "ilkesizliğinde" ve "din karşıtı" propagandasında sadece insanlık tarihinin o döneminde ister istemez yaygın olan politik mücadele yöntemlerinin bir suretini görüyordu. "Machiavelli" diye yazıyordu Hegel, "devletlerin oluşması için gerçekten gerekli olan temel ilkeleri, o dönemin koşullarının dayattığı ilkeleri saptamıştır."

Genç Marx "Komünist Manifesto"daki fikirlerden bazılarını geliştirdiği defterlerine "Titus Livius'un İncelenmesi"nden aforizmalar aktarmış ve daha sonra da Machiavelli'nin eserlerini tekrar tekrar okuyarak, en azından bazıları için "tartışılmaz", "gerçek şahcserler" demiştir. Engels bu "şeytanın suç ortağı"nı Aydınlanmanın "devleri" galerisine, tarihsel görevlerini yerine getirerek yeni burjuva devletini yaratırlarken "küçük burjuva bir tarzda sınırlanmış olmadıkları" için bilimsel sosyalizmin kurucularının o kadar değer verdikleri büyük feodal kültür yıkıcıları arasına dahil eder. (Doğanın Diyalektiği).

Keskin görüş yetenekleriyle "Komünist Manifesto"nun yazarları, Floransalı kâtibin

yazılarında sınıf mücadelesi teorisinin başlangıçlarını ve devletin ve iktidar mücadelesinin doğasının her türlü mistisizmden ve idealizmden uzak, berrak bir görüşünü bulmuşlardır. Machiavelli'nin sergilediği, kendi zamanının politik gerçekliğinin tam anlamıyla gerçekçi bir portresidir. Onun eserlerinde imparatorlar, papalar, krallar, lordlar, bankerler ve tüccarlar maskeleri düşmüş halde önümüzden geçerler ve yaptıklarıyla diyalektik materyalizmin kurucularının tarihsel görüşlerini doğrularlar.

Onaltıncı yüzyılın bu politika yazarının yazıları, günümüzde Marx, Engels, Lenin ve Stalin'in yazılarıyla tamamlanmış olan, sınıflı toplumda iktidarın gerçek doğasının ortaya çıkarılması işine yapılmış önemli bir katkıdır. Bu yüzden Machiavelli günümüz okurunun ilgisini hak etmektedir.

Geleceğin Sonu

Komünist geleneğin çöküşü Solun tamamını etkiledi.

Göran Therborn bunun nedenini araştırıyor.

Birinci Dünya Savaşının ve Ekim Devriminin Petrograd'ı ile Nazi kuşatmasının ve Stalinist "entrikalar"ın Leningrad'ı, Çarların şaşaalı döneminin ve onların Kanlı Pazar'ının St.Petersburg'una geri dönüyor. 1917'deki Petrograd ayaklanmasından doğan sosyalist çabanın başarısızlığı, devrimin ilk yasal varisi olan Gorbaçov tarafından resmen kabul edildi. St.Petersburg'un geri dönmesi bir dönemin sona erdiğinin işareti, ama hangi dönemin? Komünizm çağının mı? Kesinlikle. Peki sosyalizmin de sonu mu? Muhtemelen. En azından, geç Marx ve Engels ile İkinci Enternasyonal'deki anlamıyla sosyalizmin sonu.

Fakat galiba aynı zamanda, –ziyaret edilebilecek yeni bir yer gibi– geleceğin de sonu. Yani ilerici, özgürleştirici devrim veya reform gelecekleri döneminin sonu; Fransız devrimi ile açılan radikal modernite çağının sonu. (Devrim ve reform kelimelerinin restore etmeye ya da devreliliğe ilişkin çağrışımlarını yitirerek yeni bir geleceğin açılması anlamına gelmeleri ancak Fransız Devriminden sonra olmuştur.) Komünizm şimdinin Batı Avrupalı-Kuzey Amerikalı normallik ülküsü adına devrilmiştir. Şu anda yaşanan piyasalaştırılmış halin doğurduğu hayal kırıklıkları üst üste yığılmaya başlayınca da, genel eğilim, insanın kendi ulusunun geçmiş görkemini anması oluyor. 1989-90'da Batı'da, dirilen geçmişi "1848"e ya da "halkların baharı"na benzeten ve olayları duygudaşlıkla izleyen birçok gözlemci vardı. Bugünse, Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılması, daha çok, kabileciliğin yeniden ortaya çıkmasını akla getiriyor.

Doğu Avrupa'daki yeni olaylar, Postmodernist kültüre maddi bir temel sağlanması olarak yorumlanabilir. Siyasi önderlerin mirasının açık artırmaya çıkarılması üslupta modernist öncülerin [avant-gardes] ortadan kalkmasına eşlik ediyor. (Modernist öncülerin çoğu, örneğin Picasso ve Neruda'dan Nono ve Godard'a kadar, zaten siyasi önderlikle ilişkiliydi.)

Fakat olan her neyse, tarih durmamıştır. Gelecek, büyük kollektif yönelimlerin bir ufku olarak geri gelebilir. Kültür tarihine daha fazla dalmak yerine biz yeni St.Petersburg'da karaya oturan Sola bir bakalım.

Peter/Petrograd/Leningrad açısından, en az üç Sol ayırt edilebilir. Birincisi, çığır açan Ekim Devriminin ürünü olarak Sovyetler Birliği'ne inanan, onu savunan Klasik Komünistler. (Bu türün çeşitlemeleri, "gerçek inananlar"dan eleştirel Avrupa-Komünistlerine, Troçkistlere, Maoistlere ya

Marxism Today'in Kasım 1991 sayısından çeviren: Neşe Erdilek-Tunçay.
Redaksiyon: Doğan Şahiner.

da komünizan sabık-Komünistlere kadar uzanan bir yelpaze oluşturur.) İkincisi, tarihsel olarak anti-Komünist olmaktan çok pre-Komünist olan ve her zaman ateşli bir biçimde anti-Komünist de olmayan, fakat bizim burada şimdi sona eren Ekim Devrimi çağını odağa alabilmek için anti-Komünistliği açısından bakacağımız, anti-Komünist Sosyal Demokrat Sol. Üçüncü olarak da, öncelikle anti-emperyalist, anti-ırkçı, anti-seksist, anti-kapitalist olan, Komünizmi ve Sovyetler Birliği'ni anti mücadelelerinde olası ama bazen saygın bazen de güvenilmez bir müttefik olarak gören, Neo-Klasik Sol. Bu son anılan Sol önemli bir ölçüde, en azından bir süre için, Komünist partilere katılmıştır. Ama SSCB'yle ilişkileri her zaman Klasik Komünistlerinkinden farklı, genellikle daha eleştirel ve her zaman çok daha bağımsız olmuştur. Her türün de, kendi belli başlı tipik Kuzeyli ve Güneyli, erkek ve dişi çeşitleri vardır.

Bu yeni tarihsel durumda Solun şimdiki konumu, üç temel Sol tipinin tarihsel evriminin bir taslağı çıkarılarak değerlendirilebilir.

Klasik Komünistlerin tarihsel rolüyle ilgili olarak, SBKP'nin son genel sekreterinin nihai başarısızlık itirafına eklenecek birşey var mıdır? Evet, üç temel nokta vardır. İlkin, sosyo-ekonomik gelişme açısından Komünist iktidar çağı sadece bir başarısızlıktan ibaret değildi. Tersine, bir süre için başarılıydı. (*New Left Review*'da çıkacak bir makalemde bu argümanın içi doldurulmaktadır.)

İkinci olarak, başarı veya başarısızlık ahlaki bir kriter olmadığı gibi, açık seçik bir siyasi kriter bile değildir. Komünist gelenek bir mücadele geleneğiydi: sınıf mücadelesi, anti-faşist mücadele, anti-emperyalist mücadele, anti-ırkçı mücadele. Bu onu, barışçı yönetim dönemlerinde garip [awkward-hantal, sakar] bir duruma düşürdü. Gelenek özel bir katılık ve haşinliği beslemekteydi ki, bu, iktidar konumlarında ölümcül bir zalimliğe varabilirdi; nitekim genellikle de vardı. Öte yandan, evrensel özgürleştirme davaları uğrunda mücadele geleneği, aynı zamanda insani şefkati, kendini düşünmeden adamayı ve medeni cesareti üretmiş ve kendisine çekmiştir. Bu yiğitçe geleneğin pek tantanası yapılmayan bir kanıtına da, birkaç ay önce, en olmayacak bir yerde, Almanya'da tanık olundu. Ruhr bölgesindeki 80.000 nüfuslu Gladbeck şehri, şehir meclisindeki Komünist grubun önderi Erika Köhn'ü özel liyakat için verilen en yüksek imtiyaz nişanı ile ödüllendirdi. (En azından bir saygın Komünist grubu da, bir diğer Ruhr bölgesi şehri olan 115.000 nüfuslu Bottrop'ta bulunmaktadır. Bk. *Die Zeit*, 26 Temmuz).

Üçüncüsü, önemli bir noktada eleştirel iyimserler haklı çıktı. Siyasal ve ideolojik olarak Komünist hareket nihayet dogmatizmden, otoriterlikten ve zalimlikten, entelektüel olarak ses getiren demokratik sosyalizme dönüşme yeteneğini kanıtladı. SBKP sonunda Gorbaçov'u, Yeltsin'i, Şevarnadze'yi, Yakovlev'i ve diğerlerini; Sosyalist Birlik Partisi (Demokratik Alman KP) de Hans Modrow ve Gregor Gysi'yi ortaya çıkardı. Macar ve Sloven Komünist partileri iktidar tekeli konumundan çıkıp çok-partili sistem yoluna girdiler. Batı Avrupa'daki Komünist partilerin çoğu, ilk önce ve her yönüyle İsveç'te(1964'ten beri), en esaslı biçimde de İtalya'da, Stalincilikten kendilerini bütünüyle arındırdılar.

Fakat SSCB'nin ve Komünist Doğu Avrupa'nın çöküntüye uğraması ile Klasik Komünist artık tarih sahnesini terk ediyor ve, kendisinden önceki Kararsızlar [Wobbly] ve anarko-sendikalistler gibi, tarihyazımının bir figürü haline geliyor.[1] Onun rolünün ve yaptıklarının değerlendirilmesi, muhtemelen gelecek kuşak tarihçilerini oldukça meşgul edecektir. Ama günümüzün siyasi envanteri için de geçici bir değerlendirme gerekiyor.

Birçok temel konuda anti-Komünist Sol diğer Sollardan daha haklıydı. Seçimli demokraside ısrar edişi ve onu ortadan kaldırmanın veya ezmenin dehşet verici

sonuçlar doğuracağına ilişkin uyarıları haklıydı. Devrimlerin çok büyük insan maliyeti konusundaki bilinçliliğinde ve, her ne kadar yiğitçe olsa, her ne kadar ahlakça mazur görünse de, ateşle oynamaya karşı uyarılarında haklıydı. Sosyalist ya da Sol çabayı, bir dizi kurumun (yeni bir devlet aygıtı ve kamu mülkiyeti gibi) yerleştirilmesi bakımından değil, öncelikle bir dizi evrensel değerin gerçekleştirilmesi bakımından tanımlamakta da haklıydı. Değerleri gerçekleştirmek elbette kurumları gerektirir. Fakat ikinci bakış açısı kurumları değerlendirmede ve daha da değiştirmede eleştirel bir kriter işlevi görecek değerlere kolaylıkla olanak tanırken, ilki rahatça kapitalist toplumlardaki değişim olanaklarının gözden kaçırılmasına ve *a priori* sosyalist kurumların eleştirel bir biçimde incelenmesinden kaçınılmasına varabilir.

Bu noktalar, şimdi öteki Sollardan hâlâ varlığını sürdürenlerin çoğunca, hiç değilse zımnen kabul edilmektedir. Öyleyse bu, anti-Komünist Sol ana akımı için bir zafer anı olmalı. Fakat apaçık görülüyor ki, öyle değil. Neden? Kısaca cevap verirsek, çünkü bütün bu Sollar içlerinden hiçbirinin kavrayamadığı kadar birbirlerine bağımlıydılar.

Klasik Komünizm ile ana anti-Komünist Solun (sosyal demokrasi/işçicilik) Avrupa türü sınai sınıf toplumları ve bu toplumların işçi hareketlerinde ortak bir tabanları vardı. Bu taban şimdi, hiçbir zaman Avrupa ölçüsünde sınai sınıf toplumu olmayan ABD ve Japonya[2] gibi başka toplumsal yapılanmaların Avrupa'yı geçmesiyle, Avrupa'da aşınmaktadır ve Üçüncü Dünya'da da hiçbir zaman yeniden üretilmeyecektir. Fakat ortada birşey daha vardı: Sollar arasında diyalektik bir bağımlılık.

Bir yandan bir olumsuz diyalektik, bir olumsuz güç sarmalı vardı: gücün kötüye kullanımı, kutuplaşma, sonra gücün daha fazla kötüye kullanımı, vb. Bu karşılıklı yıkıcı diyalektik, Weimar Cumhuriyetinin başından sonuna kadar sosyal demokratlarla Komünistlerin ilişkilerini karakterize etmişti. Soğuk Savaş bunu uluslararası bir boyutta yeniden üretti. Şimdi arşivler açılınca öğreniyoruz ki, Komünist kampa Batılı casus ve sabotörlerin sosyal demokrat Norveç ve İsveç'ten de yollandığı doğruymuş. Sadece iktidardaki KP'lerin siyasi polisleri var olmakla kalmıyormuş, İskandinav sosyal demokrat partileri de askeriyenin normal sivil polis istihbarat örgütünün seçilmiş bölümleri ile paralel fakat onlarla işbirliği halinde olan, kendi gizli siyasi gözetim ağlarını kurmuşlar.1972'de Doğu Avrupa'da siyasi tasfiyeler kitlesel boyutlardayken, Willy Brandt da Batı Almanya'da bütün "radikalleri" her çeşit normal kamu görevinden resmen uzaklaştırma girişkenliğinde bulundu. Devlet terörizmi ise yalnızca savaşan devrimlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmadı; aynı zamanda, Cezayir ve öteki sömürge savaşları bir yana, Yeni Zelanda'da Greenpeace eylemcilerini öldüren Fransızlar örneğinde görüldüğü gibi, barış döneminin devlet reformizminin de ürünüydü.

Olumlu diyalektik, bir gerçeklikten çok bir olanaktı. Fakat yakın zamanda yerel ölçekte, yukarıda anılan Ruhr şehirlerinin sosyal demokrat yöneticileri tarafından kabul edilmiş ve uluslarüstü bir düzeyde de Doğu-Batı, Kuzey-Güney doğrultularında alttan alta işlemiştir. Mücadele ve militanlık kuvvetleri –ya da devrim tehdidi–, sermaye ve imtiyaz kuvvetlerine karşı, reformist pazarlıkçılara ve idarecilere önemli ve bazen de belirleyici bir güç sağlamıştır. Becerikli reformistler protesto hareketlerine kendilerini düzeltmeleri için kanallar sağlayabilirler. Devrimci vizyon sahibi ile reformist yöneticinin her ikisi de, kendi görüş yeteneklerini karşılıklı eleştirilerle keskinleştirebilirler. Revizyonist sosyalizmin temel değerlerdeki belirsizliği, devrimci kurumların (her ne kadar eksik kalsa da) varoluşu yoluyla tarihsel bir somutluk kazanmıştır. Aldatılmış ve/veya gözü açılmış Komünistler, Komünist kurumları eleştirirken sosyal demokrat değerlerden yararlanabilirler.

Komünizmin son yılları, Komünizmin ve sosyal demokrasinin birbirlerine fiili

bağımlılıklarını olumlu bir diyalektiğe dönüştürmek için bilinçli çabalara tanık olmuştur. Batı'da, İtalyan KP ile Alman, Fransız ve İngiliz sosyal demokrat ve işçi partileri arasında ilişkiler vardı. Sosyalist Enternasyonal Doğu Avrupa'nın "reformcu Komünistleri" ile Doğuda ve Batıda ilişkiler geliştiriyordu. Komünizmin çökmesi ile bu çaba anlamını yitirdi; ama sol geleneklerin karşılıklı bağımlılığı, çöküşle birlikte sosyal demokrasinin de zayıflamasında ve yönünün belirsizleşmesinde yeniden kendisini gösterdi. Yine de, anti-Komünizm anlamını yitirmiş olmakla birlikte, sosyal demokrat Sol, dünya tarihinin son zamanlardaki dönüşlerinden en az etkilenen Sol olmuştur.

Neo-Klasik Sol, yaşlanan Klasik Sollara yeni bir kuşak getiren, bunlara 1945 sonrasının gösterilerinde, kızıl bayraklarında, Enternasyonal söylemelerinde, Marx okumalarında ve yazmalarında kaybettikleri canlılık ve titreşimi yeniden kazandıran Soldur. Bu Sol, ilk uluslararası gençlik kültüründen ve yüksek öğrenimin dramatik bir şekilde yayılmasından kaynaklanarak, Güney ABD'de medeni haklar hareketini desteklemek, Vietnam savaşına ve fazla büyümüş eğitim yapılarına karşı koymak ve Üçüncü Dünya'nın üç kıtadaki özgürlük hareketleriyle dayanışmaya girmek üzere harekete geçmiştir. Bu genç başkaldırının en önemli ideolojik ve siyasi yöneliminin çabucak klasik sosyalizm ve Marksizme dönüşmüş olması, çağın ne ölçüde kapitalizm ve sosyalizm kutuplarınca tanımlandığını göstermektedir. Üstelik, en önemli somut sorunların sınıf dağılımı ve iktidarı ya da, o terimleri tercih edecek olursanız, sınıf sömürüsü ve baskısı gibi klasik sorunlar olmaktan çok, evrensel medeni haklar, ulusal bağımsızlık, kitlesel tahsil olanakları, gençlik kültür ve cinselliğine toplumda daha fazla yer sağlanması olmasına rağmen böyle olmuştur.[3]

Sol siyaset ve teorinin klasiklerine yönelmek son derece anlaşılabilir birşeydir. Günün zorlaması ve ataleti karşısında, Klasik gelenek, yeni Solun acemi ahlakçılığından ve isyancılığından açıkça daha üstün stratejik ve analitik perspektifler ve modeller sunmaktadır. Che ve Fidel'den Ho ve Mao'ya, Üçüncü Dünyanın meşalelerinin hepsi de klasik deyimlerle konuşmuşlardır. Marksizm Batılı toplumsal disiplinlerde esas itibariyle pek kullanılmamış zengin bir düşünsel miras oluşturmaktadır. Neo-Klasik Solun doğması ve erkenden olgunlaşması, ayrıca, Batı'da sanayi toplumunun zirvesiyle[4] ve 1980'lerde çalışan sınıf ve işçi hareketlerinin ekonomik ve siyasal etkilerinin tarihsel olarak yüksek bir düzeyi ile de çakışmıştır.

Bununla beraber, Kapital'i okumanın ilk ürünleri devşirildikten sonra, kendi Neo-Klasikliği Neo-Klasik Solun temel bir sınırlılığı oldu. Neo-Klasik bakış açısı, onu Doğu Avrupa'daki somut koşullardan ve güncel eğilimlerden habersiz duruma getirdi ve yeni yeni ortaya çıkmakta olan endüstri-sonrası kapitalizm konusundaki görüşünü belirsizleştirdi. Otarşinin maliyetini ve idari yetersizliklerden doğan sorunları görmesine engel oldu, böylece bu Sol kendi tercihli ampirik araştırma ve bilgilendirme alanının merkezinden, yani Üçüncü Dünya'nın kalkınması konusundan uzaklaşmış oldu. Aynı zamanda, pazarların işleyişini ve bunların evrensel Sol hedeflerle ilişkilerini deşmesi de engellendi.

Üstelik, klasik sol geleneklerin çoğunu özümsemiş olması, komünizmin yıkılmasının Neo-Klasik Sol için Doğu Avrupa'dan gerçek uzaklığının haklı gösterdiğinden çok daha büyük bir darbe oluşturmasına da neden oldu. Fakat diğer taraftan, bu Soldan ayakta kalanlar tükenmiş bir güç olmaktan uzak görünmektedir. Hassas kültürel kulakları onları her zaman, en azından çağdaş toplumların kültürel evrimine az çok duyarlı kılmıştır. Evrensel dayanışmaya ilişkin merkezi değerleri, tırmanan bir etnik çatışmalar ve yabancı düşmanlığı ortamında giderek daha çok geçerlik kazanmaktadır.

Burada sunduklarım esas itibariyle, yaklaşan kış için fazla korku duymadan ve onu

izleyecek bahar için sevinmeden, geçen yaz ve onun güzün olgunlaşan meyvaları üzerine bir takım düşüncelerdir. Geleceği bir Yeni Yer, başka bir toplum olarak gören, Fransız Devrimiyle açılan çağ şimdilik kapanmıştır. Kendisini Fransız Devriminin bir devamı olarak gören sınai işçi sınıfı sosyalizmi çağı ise ebediyen kapanmıştır. Ekim Devriminin Komünist geleneği de öyle.

Sanırım benim başlıca amacım, bu çağların sona ermesini, yeni bir enerji alır gibi, sükûnet içinde düşünmek gerektiğini ve böyle düşünülebileceğini söylemek. Olgun bir güz meyvası gibi. Klasik ve Neo-Klasik Sollar mevsimin değiştiğinin ne kadar çabuk farkına varırlarsa, başka her şey aynı kaldığı takdirde, Solun yeni temeller üzerinde yükselmesi ve yeniden kurulması o kadar muhtemel olacaktır. Bu arada, her zamanki kuşkulara rağmen, protesto ve reform mücadeleleri sürüp gitmektedir.

Notlar:

1) Çin, Vietnam, Kuzey Kore ve Küba'nın henüz postkomünistleşmediği doğrudur. Ne var ki buralarda hâlâ görev başındaki devrimci kuşağın sürekli güçsüzleşmesinden geri dönüş yok gibi görünüyor.

2) Yani hiçbir zaman, endüstrinin nisbeten de olsa egemen olduğu bir istihdam modelleri olmadı. Tarımın egemenliğinden doğruca hizmet sektörünün egemenliğine geçtiler.

3) Gençlik başkaldırılarına kimi ülkelerde, genişlemeye kapalı işçi piyasalarındaki büyük grevler eşlik etti; fakat bu grevler ve öne sürdükleri, klasik sorunlara uygun olmaktan çok, radikal muhalif konumu desteklemekte ve onaylamakta daha deneyimliydi.

4) OECD bölgesinde sanayi istihdamı, tarihsel olarak, 1960'ların ortalarından 1970'lerin ortalarına değin doruktaydı.

Solun Acınası Hali

Ian Aitken

Sovyet imparatorluğunun ani çöküşünün bir tuhaf yanı, Batı'daki düşmanlarının kahkahalara boğulmamış olmasıdır. Zafer kutlamaları bile beklenilen seviyede gerçekleşmedi.

Buna verilecek açıklama, bu gösterinin boyutlarının dış dünyayı fazlaca şaşırtmış, hatta dehşete düşürmüş olması ve sonuçlarının ürkütücülüğü olabilir. Empire State binasının yavaşça bükülmesi, ya da St. Peter katedralinin kubbesinin içeri çökmesi gibi daha global bir olayla karşılaşıldığında, eğlenceye pek yer kalmıyor.

Gülemeyecek kadar şaşırmış dünya kapitalistleri, Boris Yeltsin'in Sovyet komünizmini çıplak elleriyle sökmesini seyredecdursunlar, ilgili diğer bir grup izleyici ise daha az temkinli davranıyor: En koyu kırmızısından en açık pembesine dek Batılı sosyalistler, Marksizmin Leninist versiyonunun çöküşü karşısında kollektif ödleklik olarak adlandırılabilecek bir tavır takındılar. Lenin ya da taraftarlarıyla hiçbir ilişkileri bulunmadığını göstermek uğruna girmedik şekil bırakmadılar.

Ödleklik çoğunlukla, ideolojik temellerinin tanımından "sosyalist" sözcüğünün ivedilikle çıkarılması şeklinde beliriyor. Minyatür İngiliz Komünist Partisi'nin adını saçma denecek denli belirsiz Demokratik Sol Partisi olarak çarçabuk değiştirmesi hiç de şaşırtıcı değil –gerçek şu ki, yeni isim partinin hiçbir zaman olmayı başaramadığı birşeyi işaret ediyor. Partinin

The Guardian Weekly'den (5 Ocak, s. 4) çeviren: Zeynep Çağlayan

yeni çizgisinin en tipik anlatımı haftalık dergisinde yayınlanan ve ellerindeki pankartlarda "Yahudi feministler faşizme karşı" yazan bir grup kadının fotoğrafıydı. Korkarım, bunun dünya devrimiyle pek bir ilgisi yok.

Ama "S"li sözcükten köşe bucak kaçanlar sadece eski Marksist gruplar değil. "Yeni model" İşçi Partisi kadrolarında sözcük resmen yasaklanmış olmasa da, bunu dağarcıklarından atmayanlar en hafifinden "çatlak", en ağırından "tırıs"* olarak damgalanıyorlar. Geçmişte İşçi Partisi liderleri birincil amaçlarının aslında kapitalizmi Muhafazakârlardan daha iyi idare etmek olduğunu inkâr ederlerken, partinin bugünkü ekonomik politikası açıkça bu temel üzerine oturmuş durumda. Hedef şu: Muhafazakârların ekonomiyi yönetmekte İşçi Partisinden daha güvenilir olduğu yaygın görüşünün tersini kanıtlamak.

Sol kanattaki kollektif kaypaklık o denli ciddi boyutlarda ki *Economist* dergisi şu sıralar Batı solcularına, kaçık sağcılar yerlerini kapmadan, kendilerini toparlamaları çağrısında bulunuyor. Buna katılmamak elde değil, çünkü durum gerçekten endişe verici.

Yine de şöyle bir soru geliyor akla: Demir Perde'nin diğer tarafında olup bitenler, sol kanadın ödlekliğini haklı kılıyor mu? Açıklayacağım birtakım nedenlerden dolayı, bence kılmıyor.

Bir kere, zorbalığı, yüksek ahlaki iddiaları ve inanılmaz derecede kötü işleyen sistemi ile Sovyetler Birliği'nin varlığı tek başına, "kapitalist propagandasının" tüm silahları arasında sosyalizme karşı kullanılabilecek en güçlü savdı. Karşılaştırmanın yanıltıcılığını bir kenara bırakalım. Her ne kadar adaletsiz bir sav olursa olsun, Batının milyonlarca seçmeni Sovyetler Birliği'nin tehdit edici varlığı yüzünden kendi ülkelerinde türeyen sosyalizme karşı oy vermeye ikna edildiler. Leninizmin çöküşü demokratik sosyalizme darbe vurmak şöyle dursun, kutlanması gereken bir olay.

İkinci noktam, Batı hükümetlerince desteklenen Yeltsin ve taraftarlarının serbest pazar kapitalizmi ve ademi merkeziyetçi yönetimi kucaklamak konusunda gösterdikleri acınası hevesle ilgili. Çiğ rekabetin yararları doğrultusunda gerçekleşen 180 derecelik dönüşüm büyük bir olasılıkla, Bolşevik Devrimini izleyen açlık dönemiyle karşılaştırılabilecek boyutta bir faciayla sonuçlanacak. Bu kaosun ortaya çıkaracağı durum, liberal Batı kapitalizminin özelliklerini taşımayacak. Daha çok faşizme benzemesi işten bile değil.

Üçüncü iddiam şu: Gorbaçov usulü Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına yol açan olaylar, idealist ve popüler bir başkaldırının eseri olmaktan çok uzak. Sovyet sistemi kısmen kendi yoz bürokrasisinin ağırlığı altında, ama daha çok akıl almaz savunma harcamalarının korkunç yüküne dayanamadığı için, içten parçalandı. Bunun üzücü bir kanıtı, geçen yaz darbeye karşı çıkan bir avuç yürekli insanın direniş çağrısına çok az Moskovalının katılmasıdır. Çoğunluk darbeye karşı ilgisiz kaldı.

Dördüncü nedenin dayanağı daha yakınlarda: Yeltsin'in yeni topluluğunda ölesiye sınanan serbest pazar kapitalizminin sözde üstünlüğü, Batı'da yeniden incelemeye tabi tutuluyor. Birçok iktisatçı, bugünün durgunluğunun dünyayı ekonomik bunalıma sürüklemesinden korkuyor. Kapitalizmin zaferi, durgunluk yüzünden zaten gölgelenmiş durumda; büyük çaplı bir bunalım, sistemi kökünden sarsabilir. Bu durumda serbest piyasacılarla müdahaleciler arasındaki tartışma da kaçınılmaz olarak canlanabilir.

O halde, kollektivistlerin yenilgiyi kabullenmesi için henüz çok erken. En azından bir süre bekleyip olayların nasıl geliştiğine bakmakta yarar var. Bu süre

*"Trots" (İngiliz argosu) -ç.

içinde kollektivist ruhu ayakta tutacak birtakım argümanlar bulunabilir.

Özgür Batı ekonomilerinin Doğu'nun güdümlü ekonomilerinden daha başarılı olmasının en çarpıcı özelliği, İngiltere ve ABD gibi yırtıcı serbest piyasacıların başı çekmemiş olmasıdır. Batı'da en iyi performansı gösteren ülkeler Batı Almanya ve Japonya gibi az çok müdahaleci karma ekonomilerdir.

Üstelik bu iki ekonomi, özel nedenlerden dolayı verimsiz savunma harcamalarının yükü altına girmemiş ekonomilerdir. Sovyetleri silahlanma yarışına zorla sokup iflas ettiren İngiltere ve ABD, Japonya ve Almanya ile rekabet şanslarını da böylelikle baltalamış oldular.

Bütün bu savların sol kesim tarafından zamanında altı çizilmişti –bu konuda günah çıkartmaya hiç mi hiç gerek yok. Dahası bunların doğruluğu, serbest pazar kapitalizminin Sovyet komünizmini sonunda yıktığı iddiasını ciddi şekilde baltalıyor.

Aslında Sovyetlerin başarısını baltalayan ekonomik sistem, Keynesci müdahaleciliğin sosyalist versiyonuydu –2. Dünya Savaşı'nı izleyen kritik yıllarda İngiltere dahil çoğu Batı ekonomisinde bu sistem yerleşikti. Sistemin meyve verme sürecinin uzaması yüzünden Sovyetler Birliği'nin yıkılması –tamamen tesadüf eseri olarak– Thatcher-Reagan döneminin sonuna rastladı. Thatcherizm ortaya çıkmasaydı da sonuç aynı olacaktı oysa ki.

Ne yazık ki İşçi Partisi'nin, rafa kaldırdığı ideolojinin tozunu silkeleyip seçim kampanyalarında kullanabilmesi için artık çok geç. Sovyetler'de kargaşayı önlemenin bir yolu olarak parti liderleri, bugünkü dışında 2. Dünya Savaşı'ndan beri tüm İngiliz hükümetlerince benimsenen Keynesci kollektivizmin, zavallı Rusların gırtlaklarından içeri tıkılan yapma piyasacılıktan daha etkili olabileceğini savunabilirler en azından.

Bir Devrimcinin İnancı

Tomas Borge, 1961'de Nikaragua'da Sandinist Ulusal Bağımsızlık Cephesi'ni (FSLN) kuran grubun hayatta kalan tek üyesi.

Gençliğinden beri şair ve militan olan Borge'nin devrime olan inancı bugün daha da çok.

Miguel Benasayag ve Marc Laimé

–Marksizm, devrim ve anti-emperyalizm artık demode oldular. Siz kendinizi hâlâ devrimci olarak mı tanımlıyorsunuz?

–Marksizmin modasının geçtiğine inanmıyorum. Doğu Avrupa'da yaşanan olaylar gerçek Marksizmi yeniden canlandırıyor; gerçek sosyalizm yıkıldı diye tüm dünyanın sevince boğulması için henüz erken. Devrimci bilinç kötümserliğe kapılmamalı. Tam tersine, günümüzün olayları coşku kaynağı olmalı, çünkü bürokrasi ve sahte sosyalizm böylelikle yok oldu. İnsanlar sonunda gerçek temeller üzerine kurulmuş toplumlar yaratabilecekler. Bu yeni dönemde devrim, bence ahlaki özelliklere sahip olmalı –tabii olmazsa olmaz sınıf çatışmasından ödün vermeden. Derin insancıl kaygılar üzerinde yükselen bir ahlak kuramı geliştirmeliyiz; öyle ki, bu yeni toplumun bayrağını göndere çekecek olan örgütler sevgi ve diğer faziletler ile yönlendirilsinler. Siyasal partiler tüm dünyada inandırıcılarını kaybediyor, katılım oranı gittikçe düşüyor. Latin Amerika'da –Kolombiya'da, Arjantin'de, Venezuella'da ya da Brezilya'da– oy ver-

L'Autre Journal'de (Kasım 1991) yayınlanan bir söyleşiden çeviren: Zeynep Çağlayan.

meyenlerin sayısı korkunç boyutlarda. Yine şu sıralar, yaşamı derin ahlaki görüşler çerçevesinde değerlendiren liderler yükselmekte; bunlar geleceğin sosyal devrimlerinin önderleri olacaklar. Söylediklerim hem Latin Amerika, hem de Avrupa için geçerli. Yakın denebilecek bir gelecekte tarihi sürprizler yaratacak kadın ve erkekler var burada da.

–Ahlaki kaygıların ötesinde, sizce başarısızlığa uğrayan modellerden kopuş çok daha belirgin değil mi?

–Dünyayı baştan düşünmek gerek; ama devrimci kuramın birtakım temel kavramları hâlâ geçerli. En devrimci sosyal sınıflar bugün de, gelecekte de, sömürülen sınıflar olacaktır. Orta tabakalara ait bazı gruplar, aydınlar da, gelecekte belirleyici bir rol oynayacaklar. Ancak bu evrene bir çeşit gökkuşağı, bürokratları kahredecek ahlaki prensipleri işaret edecek parlak bir ok yerleştirilmeli. Devrimi mekanik kavramlarla algılayanlar, kendi benliğini unutmanın gerekliliğini unutarak emirler veriyor ve başkalarının onlara baş eğdiğini sanıyorlar. Doğu Avrupa'nın devrimci yöneticilerinin en önemli hatası da buydu. Hepimiz bir ölçüde bu tuzağa düştük. Kremlin matbaalarında basılan el kitaplarının bizi yönlendirmesine izin verdik, bunlar dini buyruklarmışçasına davrandık. Öyle bir duruma geldik ki, Avrupa kavramlarını gayet mekanik bir şekilde Latin Amerika'da uygulamaya kalktık. Amerika kıtasının tüm komünist partileri hayal gücü ve yaratıcılıktan yoksun partiler haline geldiler. Yaşadığımız dramatik olaylarlardan ders alarak bütün bunları aşmalıyız artık.

–Bürokratik hatalardan sakınmanın yolu sizce hangi tip örgütlenmelerden, kitle hareketlerinden geçer?

–İki nokta var burada. Birincisi ahlak – bence Küba ancak bununla kurtulur. Bir de bürokrasi, ve partiyle devlet arasında Stalinizmden sonra icat ettiğimiz o garip ilişki var: birinin nerede başlayıp diğerinin nerede bittiğini bilemez olduk. İkisi arasında doğal birtakım bağlar bulunabilir, çünkü iktidar partisidir söz konusu olan; parti devleti etkilemeli, denetlemeli, ancak iktidarın kenar süsü olmamalı. Nikaragua'da parti, devletin sözcüsü haline geldi. Peki o halde devletin hatalarını kim denetleyecek? Biz iktidardaydık, ama aynı zamanda devlettik. Yapılacak ilk iş devrimi yönetecek ve hükümetin iplerini eline alacak bağımsız bir parti yaratmak. Nikaragua'da FSLN, partiyle devlet arasındaki bu hastalıklı ilişkiden dolayı zayıfladı. Hem fedakârlık yapmaya, hem de angaje olmaya daima hazır olmalıyız. Misyoner olmaya devam etmeliyiz.

–Demokrasinin sizce tanımı nedir?

–Demokrasiden söz ettiğimde genel anlamda değil, partinin iç demokrasisinden bahsediyorum ben. Devrimci partiler yeterince demokratik değil. Nasıl antidemokrasi hastalık demekse, demokrasi sağlık demektir. Birisi hastalandığında salgın tüm topluma yayılabilir; sağlıklıysa topluma da yansır bu. Demokrasiden fazlasıyla bahsediyoruz... Somoza demokratikti, Pinochet de demokratikti. Bu ahlaki kategoriler dünyayı değiştirmeye yetmez tabii ki. Bir örgüt gerekiyor; kitlelerle bağlantı kurmak ve örgütle kitleler arasında göbek bağı oluşturmak gerekiyor. Bugüne kadar bulamadığımız bu bağı artık bulmamız lazım. Paris Komününün ne olduğunu tam olarak bilmiyorum ama bence Doğu Avrupa ülkelerinden çok daha demokratikti. Diğer taraftan, kendi tarihimizi yeniden yazmamız gerek. Latin Amerika'da halkın belli tipte örgütlere katılma şekli Hıristiyan deneyimlerinden çok farklı değildir. En alt tabakalarda oluşacak hiçbir örgütlenmeyi dışlamamalıyız.

Sorun tabii ki sadece ahlakla çözülemez; ama ahlakı bu denli yüceltiyorsam bunun nedeni –en büyük hatalarımızdan biri de bu– tüm devrimler boyunca ahlakın unutulmuş olmasıdır. Genelde ahlaksızlık, yolsuzluk, kolay çözüm arayışı, iktidarı kullanma isteği, egoizmin doyurulmasına doğru bir eğilim vardı. Kendini her şeyden mahrum eden gerillaların hayatını

yaşamalıyız yine. Ama aynı zamanda gerillalılığın nerede bitmesi gerektiğini de bilmeliyiz, çünkü gerillaların yaşama savaşı aslında olumsuz birtakım alışkanlıklar türetir. Modernizasyon sözcüğünden her ne kadar korksam da, yeni koşulların gerillaları olmalıyız; sırt çantaları ve çadırımızla dolaşmaya devam edemeyiz, gerilla olsak bile kostüm giymeye ve yağmurun altında çıplak yürümemeye hakkımız var. Kendi içimizde gerilla olmalı ve her türlü fedakârlığa, yaşamını defalarca tehlikeye atmaya hazır olmalıyız. Ahlaktan bahsederken demek istediğim de bu.

–Devrimci mücadele içerisinde sanata, edebiyat ya da şiire atfettiğiniz rol nedir?

–Stalinizm şiirin karşıtıydı; şiiri sevmezsek devrimci de olamayız. Devrimin kendisi şiirdir. Şiir yaşamın sentezidir. Doğu Avrupa ülkeleri şiirden yoksun oldukları için çöktüler. Sanatta sosyalist gerçekçiliği icat ettiler ve haddinden fazla kullanılan bir sanatsal anlatım haline getirdiler. Bu ülkelerde sürrealist tablo yapmak günahtı, fotoğrafa benzemeyen eserler verenler kurşuna dizilmeye layık sayılırlardı. Yalnızca objektifi olan, ama fırçası da metaforu da olmayan bir devrim nasıl yaşayabilir? Devrimin senfoniye, erotik dansa gereksinimi var... İngilizler devrim yapacak en son insanlar, çünkü ördek gibi dansediyorlar! Sovyet halkı da devrimi bu yüzden kaybetti: nasıl dans ettiklerini bir görseniz; kaz gibi dans ediyorlar!

–Günümüzde Avrupa'da inandırıcı olmak istiyorsanız hiçbir değişiklik olasılığının kalmadığını açıkça savunmalısınız. Sosyal militanlar hâlâ var – çünkü adaletsizlik, eşitsizlik, fakirlik o denli çok ki– ama bunlar radikal bir kopuş içermeyen günlük kavgalar veriyorlar.

–Avrupa'da iyi niyetli, en kötü olanın gerçekleşmesini engellemeye çalışan insanların sayısı düşündüğümüzden fazla aslında. Yaşama inancı olan, çok asil insanlar tanıdım Almanya'da, İspanya'da, Fransa'da, İtalya'da, Hollanda'da, gezdiğim diğer tüm ülkelerde. Aynı özelliklere sahip yeni kuşaklar bunların yerine yetişecek. Buna kuvvetle inanıyorum. Şu anda sayıları çok az olabilir, ama bir an gelecek ki tüketimden ve egoizmden, bu koca çöplükten, politikacı usulü politikadan bıkmış kitleler de onlara katılacak. Öyle bir noktaya gelecekler ki Eyfel kulesine artık tahammül edemeyecek ve kendilerine yeni bir *Arc de Triomphe* dikecekler. Bu insanlar kuramcı olmayacak; belki Marksizm konusunda fazla birşey bilmeyecek ancak başka dirayet kaynaklarından yararlanacaklar –örneğin klasikler; klasiklere dönmek lazım.

–Dağılmış olan bu güçlerin, bu deneyimlerin birlik olabileceğine inanıyor musunuz?

–Bütün bu insanlar dayanışma etrafında toplanacak. Latin Amerika'da devrimci değişimler yaşandı; önümüzdeki 10 yıl içinde de yaşanabilir, şimdiden bilemeyiz ki... Yakında şehir kökenli ayaklanmalara tanık olacağız bence. Bugün karşılaştığımız tehlike, başkaldırıların çok anlık olması, anarşiye dönüşmesi ve böylece, burjuvazinin gücünü iyiden iyiye artırmasıdır. Ama dünya çok hızlı değişiyor. Sovyetler Birliği'nin dağılması Avrupa'da milliyetçiliği gündeme getirmekte. Avrupa ülkelerinin sınırlarının bugünkü şeklinde kalacağını kim söyleyebilir? Sonra, ABD'ye ne olacak? Askeri ve ekonomik açıdan dünyanın en büyük gücünü oluşturuyor, ama ülkenin kendi içinde yaşananları tam olarak kim bilebilir? Suç oranının, hastalıkların ve uyuşturucunun ucu nereye varacak; ya da Üçüncü Dünya'dan gelen insanların güçler dengesine etkileri ne olacak? Avrupa nüfusu düşerken Latin Amerika'da nüfus giderek artıyor. Fransızlar, İtalyanlar, Bulgarlar ya da Almanlar çocuk istemiyorlar artık, köpekleri tercih ediyorlar. Latin Amerika'da nereye baksanız çocuk görürsünüz; burada nereye baksanız köpek görüyorsunuz. Küçümsenmeyecek bir fark bu. Solcular bile –özellikle eleştirmek için söylüyorum– çocukları değil köpekleri evlat

edinmeyi tercih ediyorlar; çocuklar devrimci çalışmalarını engellerlermiş, ama köpekler engellemezmiş; ama köpekler de kaka yapar, tıpkı çocuklar gibi: Demek ki köpek kakasını temizlemeyi çocuk kakası temizlemeye tercih ediyorlar. Latin Amerika'da erkekler ve kadınlar çok çocuk yapıyorlar, her ülkede durum bu –beş altı tane yapıyorlar. Tabii bu korkunç sorunlara da yol açıyor, ama en azından çölde ekmek taneleri gibi çoğalıyoruz.* Burası [Avrupa-ç.] ilerde yaşlılar...ve köpekler ülkesi haline gelecek.

–Savunduğunuz ahlaki kavramlar, devrimci bir dönüşüme açık olmayan insan hakları ideolojisinin yumuşak bir varyantına indirgenmeden nasıl geliştirilebilir?

–Emperyalizmin insan hakları konusundaki iki yüzlülüklerinden, siyasal demeçlerinden tamamiyle arınarak. Bush Panama'yı işgal ederken ortada hiçbir sorun yoktu, ama Haiti'yi işgal etmemek için bin türlü sebep buldu. Haiti'de demokrasiyi yeniden kurmak gerektiğinde Bay Bush birdenbire müdahale düşmanı kesildi, ama Panama'yı işgal ederken pek mutluydu. Sonra da kendini tüm dünyada insan hakları savunucusu ilan ediyor. Bu demagojik söylemin ötesinde, bugün insan haklarına gösterilen saygının birkaç yıl öncesine oranla çok artmış olduğu doğrudur. Demagojik söylemin aslında olumlu etkileri de var: 1989'da Salvador'da Cizvitlerin öldürülmesi, Salvador hükümetindeki canilere çok pahalıya patladı; ABD kısa bir süre için bile olsa, askeri yardımı kesmek zorunda kaldı. İnsan hakları alanında uluslararası denetim oldukça arttı. İnsan haklarına geçmişte daha kolay tecavüz edilebiliyordu. Bazı yerlerde tecavüz devam ediyor tabii, ama bu eskiye oranla daha az. Latin Amerika'da ordu bile dikkatli olmak zorunda; kendi ülkelerindeki –aslında pek de önem vermedikleri– kamuoyundan değil, uluslararası kamuoyundan korkuyorlar daha çok. Arjantin'de dikta dönemindekine benzer toplu katliamları yinelemek artık mümkün değil. Peru'da olduğu gibi hâlâ "yok olma" olaylarıyla karşılaşıyoruz, ama bunlar ustalıkla gizleniyor. Goriller, ihbar edilmekten korktukları için dikkat etmek zorunda kalıyorlar. Bu yüzden insan haklarına saygıyı vurgulamaya devam etmek gerektiğini düşünüyorum, çünkü insanlık açısından önemli bir kazanç bu. Termonükleer savaş tehlikesinin tasfiye edilmesi de bir kazanç; son zamanlarda insanlığın kazandığı en büyük zafer belki de. Batı hükümetleri, ekonomilerini ya da savunma sanayiine bağımlı sektörleri yaşatabilmek için stratejik silahlanmaya devam etmek zorundalar, ama buna da bir gün son vermek gerekir. İş nükleer tehlikenin sona ermesiyle bitmiyor; geçmişte bu alana akıttıkları kaynakları şimdi ne yapacaklar? Başka birşeye, belki Üçüncü Dünya'ya yardıma yöneltmek durumunda kalacaklar. Bugünün dünyası dünkünden çok daha iyi. Sahte sosyalizm ve nükleer savaş bitti, insan haklarına çok daha saygı duyuluyor; sosyalizm için daha özgün, daha insancıl alternatifler arayabiliriz artık. Kısacası, biz kazançlı çıktık.

–Ekonomik söylem yeni bir din haline geldi. Siz devrimin tek bir ülkede gerçekleşebileceğine inanıyorsunuz. Karma ekonomiyi savunuyor musunuz? Özel ve kamu sektörlerinin rolü böyle bir ekonomide nasıl olmalı?

–Kamulaştırılan sektörler tüm dünyada çok yanlış yönetildi. Özelleştirme furyası ile birlikte verimli alanlar spekülasyona açıldı. Latin Amerika'da herkes alabildiğine özelleştiriyor. Arjantin'de kaldırımları bile özelleştirecek kadar ileri gittiler; belki yakında soluduğumuz oksijeni bile özelleştirmek gelir akıllarına. İdeal olan, karma ekonomide kamulaştırılan mülk konusunda hassas davranmaktır. Örneğin, Nikaragua'da büyük ölçüde özelleştirmeler gerçekleştirildi, ama yeni hükümetin özelleştirdiği kurumların yüzde 30'unun çalışanların eline geçmesini sağladık; bu

*Hz. İsa'nın birkaç somun ekmekle büyük bir kitleyi doyurduğu mucizeye atıfta bulunuyor

önemli bir kazançtır. Latin Amerika'nın diğer ülkelerinde ise durum başka. Arjantin'de telefon, havayolları, su ve elektrik gibi sektörler özelleştiriliyor; Nikaragua'da ise buna izin verilmiyor. Devlet iyi bir yönetici olabilir aslında, ve bunu kanıtladı. Nikaragua'da kontrolümüzde bulunan az sayıda kurumun çalışanlar tarafından doğru şekilde yönetildiğinde kârlı olabileceğini gösterdik. Kısacası, karma ekonomiyi savunuyorum. Kamu sektörü bence temel ve stratejik üretim araçlarını –özellikle hizmet sektörünü– kontrolü altında bulundurmalı.

–Günümüz dünyasında medyaların rolü hakkında ne düşünüyorsunuz?

–İletişim araçları büyük konsorsiyumların elinde. Alternatifler çok az. Etkisi büyük olan televizyondan tutun radyo veya yazılı basına kadar durum hep aynı. Bağımsız çok az yayın var –sol yayınlara hiç değinmiyorum, çünkü onlar daha da az bağımsız. Yine de, televizyon yayınlarının bir kısmı olumlu yorumlara açık; televizyon dizilerinin bile bazı olumlu yönleri var. Belki bunu umidimi tümüyle yitirmemek için söylüyorum, ama aslında öyle bir izlenim uyandı bende. Latin Amerika dizileri genelde ucuz aşk romanlarına benziyor, ama patronuna aşık olan sekreteri, ya da psikiyatra aşık olan hemşireyi seyreden izleyiciler, bu tip modelleri kendileri için bir çıkış yolu, içinde bulundukları durumdan kurtulabilmelerinin çaresi olarak görüyorlar; ya da dizide yansıtılan durumla gerçekleri kıyaslayıp, mücadele etmeye karar veriyorlar.

–Devrimci mücadeleye adanmış bir yaşam boyunca en çok pişmanlık duyduğunuz şey nedir?

–Kitap yazamamanın eksikliğini hissettim hep. Sonunda bir tane yazdım –ki bu Fransızcaya çevrildi. Ama birkaç tane daha yazmalıyım. Henüz adını koyamadığım bir romanın hazırlıklarını yapıyorum; şimdiden birkaç temel fikri ve birkaç sayfası ortaya çıktı bile. Bir de, güzel ve iyi bir eşin eksikliğini hissediyordum, ona da sonunda kavuştum. Böylece gereksinimim olan herşeye sahibim. Belki bir ağaç dikmem eksik kaldı –mutlu gecenin ağacı. Deyişe göre, bir ağaç dikmek, bir kitap yazmak, ve bir çocuğa sahip olmak gerekirmiş. Ağaç dikmek dışında eksiğim kalmadı.

Tomas Borge'nin ilk eseri La Patiente Impatience, *1989'da Casa de Americas ödülünü kazandı. Eseri Fransızcaya La Brèche yayınları çevirdi.*

Boğa Güreşçisi Maskesinin Ardındakiler

Waldemar Januszczak

Picasso bile kendi sanatı çevresinde mit yaratma furyasına katılıp düzeyli tartışmaları geri plana itmek için elinden gelen herşeyi yaptığına göre, onun hakkında kesinliği olan birtakım önermelerde bulunmak bir hayli çaba gerektiriyor. Yaptığı şeylerden biri hayata öyle bir sıkı sarılmak idi ki, 90 yaşına kadar ayakta durmayı başararak Azrail'i "bugün git, yarın gel" şeklinde oyalamayı bildi ve yaşlılık konusunda en zorlu iki rakibi olan Mikelanj ve Titian'ı bile geçti. Birçok yaşgünü pastası oldu, ve hiç birini yememezlik etmedi.

Picasso, yaşadığı yılların elverişli ortamı ve 20. yüzyılla beraber geçmiş ustaların gelişimini engelleyen sosyal ve ekonomik kelepçelerin kalkması sayesinde Batı dünyasında kendini en çok gerçekleştirebilen sanatçı oldu. Ben Picasso'nun gelmiş geçmiş en iyi sanatçı olduğunu bile iddia edebilirdim ancak John

John Richardson'ın *Picasso Olarak Yaşam, Cilt 1: 1881-1906 (A Life of Picasso, Vol.1)* adlı kitabının *The Guardian Weekly* 'de (29 Eylül 1991, s. 27) yayınlanan eleştirisinden çeviren: Zeynep Çağlayan.

Richardson bunu, "tembel" bir fikir olduğu için reddederdi sanırım. Richardson, gerçeklere dayandırdığı cesur biyografisinde büyüklük kavramına karşı çıkıyor. Deha da karşı çıkılan kavramlar arasında.

Mikelanj gibi Picasso da kendi yaşamının hayal gücüyle kurgulanmış öyküsüne inandı ve bunu teşvik etti. Mikelanj'ın biyografisini yağcı Floransalı Giorgio Vasari'ye yazdırması gibi Picasso da Barselona'dan arkadaşı Jaime Sabartes'i sekreter ve baş abartıcı olarak yanında çalıştırdı. Sabartes ve Picasso'nun çevresine doldurduğu diğer İspanyolca yazan kölcler, halkın tüketimine yeni bir Picasso sundular: sınırsız dahi, boğa güreşçisi Picasso.

John Richardson bu zırvaların hiçbirine inanmıyor. Picasso'yu 1950'li yıllardan beri tanıyan bir kişi olarak sanatçıya olan ilgisini sağlam şüpheci temellere oturtmayı öğrenmiş. Picasso'nun 14 yaşında Rafael gibi çizmeyi becerdiği, ancak bir çocuk gibi çizmeyi öğrenebilmek için tüm hayatını harcadığı yolundaki kendi iddialarını ve buna benzer dahiyane mitler dizisini hararetle yıkıyor Richardson.

Genç Picasso tabii ki çocukça çiziyordu, aksak ve duyguları ile hareket eden bir çocuk gibi. Umutların propagandasına değil de kendi gözlemlerine inanmak isteyen herkes için Picasso'nun gençlik çizimleri bunu kanıtlıyor ve hep kanıtlayacak. Sabartes'in Picasso'ya yüklediği bazı mucizevi performanslar, örneğin bir dizi sanat okuluna girdiğinde başkalarının bir ayda yaptığını bir günde yaptığı yolundaki iddialar da okul kayıtlarına bakılarak rahatlıkla çürütülüyor.

Picasso hakkında dünya yazınında kilometrelerce rafı doldurabilecek kitap varken Richardson'ın anlattıklarının bu denli yeni gözükmesi bile Picasso mitinin bu yüzyılın hayal gücü içinde ne denli köklü bir yer kazanmış olduğunun bir göstergesi. Tabii bu arada Picasso'yu övenler onun hatalarını nasıl görmezden geliyorlarsa, düşmanları da bu hataları abartmak için aynı çarpık mantığı yürütüyorlar. öyle ki, son saygın Picasso biyografisini yazan Arianna Stassinopoulos Huffington'ın kitabında olduğu gibi, sanatçı bakire yiyen, büyük olasılıkla Şeytan'a ruhunu satmış, azgın bir canavar olarak grotesk bir fantezi dünyasına yerleştiriliyor.

Bu biyografinin –ki Picasso'nun o ünlü şansının yaver gittiğini kanıtlayan en yetkin ve benzersiz biyografidir bu– sonraki ciltlerinde Richardson, gerçekleri ayıklamaya ara vererek Picasso mitinin bu denli tutmasının sebeplerini inceleyecek belki de. Bu ilk ciltte sanatçının yaşamının erken evreleri öyle bir ince eleyip sık dokuyarak irdelenmiş ki, 200 sayfalık yoğun anlatıdan sonra bile Mavi Dönem'e ulaşılamıyor. Yaklaşık 300 sayfa sonra, yani kitabın sonunda, Picasso Pembe Dönem'e giriyor. 26 yaşındadır ve Modern Sanat'ın resmi başlangıcı sayılan *Les Demoiselles d'Avignon*'u yaratmak üzeredir.

Pablo Diego Jose Francisco de Paula Juan Nepomuceno Maria de los Remedios Crispin Crispiano Santisima Trinidad Ruiz Blasco, Ekim 1881'de Malaga'da doğdu. 20 yıl sonra, hem kötü bir güvercin ressamı olan babasından sanatsal kopuşunu belirtmek için, hem de İspanyolca'da bile "Picasso" adının tatlı bir tınısı olduğu için, annesinin soyadını aldı. Bu eşine az rastlanan "savaş lakabını" çok yaygın olan Ruiz'e tercih etmesi, pişkin Endülüslünün kendi destanını yaratmakta gösterdiği özenin erken bir örneği.

Picasso'nun gençlik başarılarını irdeleyen çok sayıda yazar, Picasso'nun kendi gençlik dehası konusunda yaptığı tanıtımdan etkilenmiştir. Richardson'ın özellikle eleştirdiği Mavi Dönem, Picasso'nun o dönemde ne denli genç, aksak ve duygusal olduğu hatırlanarak korkunç melodramatik zırıltı olarak değerlendiriliyor.

Küçük kentini büyük bir sanat ve seks arzusu yüzünden terkeden Picasso, bu cildi dik öğrenme eğrisini tırmanmakla geçiriyor. Çizmeyi öğreniyor, babasını aşağılamayı öğreniyor, kerhaneleri (14 yaşında!) ziyaret

etmeyi öğreniyor, Barselona'da Katalalanca, Paris'te de Fransızca öğreniyor, bohem hayatı öğreniyor, ve sonunda Richardson'ın herbirinin mini-biyografilerini verdiği çok çeşitli avangard arkadaş grubundan modernizmi öğreniyor. Picasso arkadaş edinme konusunda bir dahi idiyse, Richardson da bu arkadaşların tasvirini yapma konusunda çok kabiliyetli: Gertrude Stein, Max Jacob ve Apollinaire, bu kitabın içinde önermelerle dolu bir dizi mini kitaba konu oluşturuyorlar.

Richardson, Stassinopoulos Huffington'ın genç Picasso'yu esrarengiz çingene çocuklarıyla homoseksüel ilişki kurmaktan suçla karışık zevk duyduğu yolundaki önermesine sert bir şekilde karşı çıkıyor. Bunun aksine, elc avuca sığmayan satirin aslında kadınları fethetmeye bayıldığı gösteriliyor. Endülüslülere özgü erkeksiliği onun en tatsız özelliği olmakla beraber, Modern Sanatına yansıyan 19. yüzyıl kalıntılarının da en belirginiydi.

Kitabın en önemli keşifleri arasında Picasso'nun Modernizm uçurtmasının iplerine asılan bu karanlık 19. yüzyıl güçleri bulunuyor. Metreslerinden ilki olan Fernande Olivier ile beraberken Picasso'nun esrar kullanması ve bunun etkileri üzerinde duran ilk yazar Richardson. Bundan önce Picasso'nun erken kübist dönemlerindeki bölük pörçük saldırganlık, esrar kullanımına bağlanırdı. Richardson ise bunun aksine, Pembe Dönem'in betimlediği rüyalar aleminde de esrarın şüphe götürmez bir rolü olduğunu ortaya çıkarıyor.

Burada karşımıza çıkan şey, 19. yüzyıldan arta kalanların 20. yüzyıla akması. Zamanına damgasını vuran modern kelebek, 19. yüzyıla ait kozasından çıkmaktadır. Gelişimini hem engelleyen hem de kamçılayan diğer gerici 19. yüzyıl güçleri arasında, şair Max Jacob'un Picasso'nun yaşamına soktuğu Tarot falı ve buna benzer sahte astroloji yöntemleri de bulunuyor. Kitapta Tarot falının, Picasso'nun Mavi Dönemindc görülen duygusal sembolizm üzerinde belirleyici bir etki yarattığı anlatılıyor.

Bu İnanılmaz yaşamın ilk cildi, okuduğum en güzel biyografiler arasında. Bunu izleyen ciltlerde 20. yüzyılın en tipik ilerici sanatçısının gelişimi ve sömürülmesi işlenecek. Bir sonraki binyıla titrek adımlar atmaya hazırlanan bizler için, yaşadığımız yüzyılın sanat açısından en heyecan verici devir ve Picasso'nun bu devrin sanatının en heyecan verici öğesi olduğu gerçeği, *fin de siecle* karamsarlığının sis bulutları arasında belirginliğini kaybetti. Oysa Picasso'nun korkunç melodramatik Mavi Dönemi, bizim kendi karamsar dönemimizin bir habercisi olarak görülmeli.

İslamın Yıldızı : Türkiye

Brian Beetham

Yayın Kurulu'nun notu: Başka Dillerden'i başlatırken, daha çok ülkemiz okuyucusuna dünyadan haber vermek niyetindeydik; yabancı basında Türkiye hakkında yayınlananları kapsamlı biçimde aktarmak durumunda kalabileceğimizi, pek düşünmemiştik doğrusu. Ne ki, Körfez Savaşı ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Türkiye, son zamanlarda Batı'da yeni ve değişik değerlendirmelere konu oluyor; bizlerin içinde yaşadığımız memlekete bu dışarıdan bakışlar, yansıttıkları farklı perspektiflerle ve başlıbaşına birer dünya tahlili unsuru olarak, artan bir önem taşıyor. Bu bağlamda, İngiltere'de yayınlanan haftalık *The Economist* dergisinin 14 Aralık 1991 tarihli sayısında da, Brian Beedham'ın kaleme aldığı 14 sayfalık bir inceleme yayınlandı. Günlük gazetelerde kısaca alıntılanan bu dosyanın tamamına yakınını, Soli Özel'in çevirisiyle sunuyoruz.

Birçok kişiye göre Soğuk Savaşın sonu, Türkiye'yi eskisinden de daha önemsiz bir ülke haline getirdi. Türkler "kuşatma" politikasında ve komünizmin yenilgisinde mütevazı yararlılıklar gösterdiler; ancak bu amaçlara erişilmesiyle birlikte artık layık oldukları yere, yani dış çevreye dönebilirler, deniliyor.

Bu, kültürel açıdan küstah, jeopolitik

açıdan ise aptalca bir tavırdır.... Türkiye'nin kesinlikle marjinal bir ülke olmadığını anlamak zorundayız. Tersine, önümüzdeki soğuk savaşın merkezinde Türkiye bulunmaktadır. Önümüzdeki 15-20 yıl içinde, dünyanın, büyük çapta karışıklık çıkmasına, kargaşaya boğulmaya en müsait bölgesi, muhtevasına gayet uygun olarak hilal şeklini alan, Kazakistan steplerinden Basra Körfezi ve Süveyş Kanalı yoluyla güneye ve batıya kıvrılıp Kuzey Afrika kıyılarına uzanan alandır. İslam dünyasının batı kesimi iç karartıcı birçok nedenden ötürü potansiyel bir karmaşa alanıdır...

Ekonomik olarak mutsuz, siyasi olarak ise diken üstündeki bu bölge aynı zamanda, tarihinde ilk kez Atlantik'ten Urallara kadar demokratik olabilme imkânını yakalamış olan Avrupa'nın kapı komşusudur...

Önümüzdeki 15-20 yıl içinde İslam hilalinin iki düzine ülkesinin birkaçında, ekonomik sefalet, kötü yönetim ve işlerin daha iyi gitmesi gerektiğine dair dinsel temelli bir inanışın yol açtığı isyanların olacağı neredeyse kesin...

Hızla artan sayıda fakir insanın yaratacağı baskı, onları kabul etmeye hiç de gönüllü olmayan Avrupa'nın kapılarına yeni göçmen dalgaları gönderecek. Müslüman ülkeler ise bu kapıları açmak için yeni yollar arayacak...Türkiye'nin merkezi önemi burada ortaya çıkıyor. Bu sorunlu bölgenin içine uzanan dikdörtgen şeklindeki ülke, bölgenin genel tatminsizliğine güçlü bir istisna teşkil ediyor...

Soğuk Savaş sırasında Türkiye'nin Batı için öneminin sadece askeri olduğu söylenirdi. Bu, o zaman da doğru değildi, şimdi de değil. Merkez Cephe olan Almanya'ya karşı Rus harekctini önlemek için Türklerin Soğuk Savaş sırasında yapacakları fazla birşey yoktu. Türkiye'nin NATO üyeliği siyasi bir nitelik taşıyordu; Orta Doğu ile Sovyetler Birliği arasında tehditkâr bir işaret parmağı gibiydi. Yeni oluşumda Türkiye gene parmak rolünü yükleniyor, ancak bu kez parmak "Uzak Dur" demiyor, "Haydi Gel" diyor...

Türkiye'nin başlıca önemi etrafındakilere bir örnek olması. Müslüman bir ülkenin de refah içinde bir demokrasi olabileceğinin, modern dünyanın asli bir üyesi olabileceğinin canlı örneği...

Eğer Türk Müslümanlar bunu becerebiliyorlarsa, Arap Müslümanlar ya da eski Sovyetik müslümanlar neden yapamasınlar? Türkiye'nin kendisini çevrelcyen müslüman ülkelere sunduğu budur...

Tehlike, bazı Türkler için, doğudaki yeni kavuşulan Türk ailesinin, Batı'ya yönelik son 70 yılın politikalarına bir alternatif teşkil etmesi. Aile, Türkiye'nin gösterdiği hedeflere çekileceğine Türkiye'yi eski alışkanlıklara döndürebilir... Türkiye'nin 1991'de içerde yaşadığı düş kırıklığı ve dışarda beliren yeni imkânlar, eğer ülkeyi 70 yıldır sürdürdüğü tutumdan uzaklaştırırsa, hem Türkiye'ye hem de Avrupa ve Amerika'ya yazık olacaktır...

Bitirilmemesi En Tehlikeli Olan İş

Eğer Türkiye İslam dünyasını modern dünyaya götürecek rehber olacaksa, bir an önce ekonomisini toparlamak zorunda. Zira, ekonomi Türk modernizasyonunun en geç el attığı ve yapılacak en çok işinin kaldığı alan...

1980'lerin (ekonomik sorunlara) tam şifa olamamasından yakınan bazı Türkler artık başka bir yöne bakıyorlar. Bunlar, Türkiye ekonomisinin büyük bir bölümü zaten ikinci lige layık, Avrupa Topluluğu ise Türkiye'yi kendinden uzak tutmaya çalışıyor, diyorlar. Amerika ile serbest ticaret bölgesi kurmak ise tam bir hayal ürünü. Öyleyse, neden eski Sovyetlerin güneyindeki etnik ve din kardeşlerimize dönmeyelim? Bizim dinimizden ve dilimizi konuşan bu halklar katı kalpli Batılıların almadığı ürünlerimizi almaktan mutlu olacaklardır. Ya da, Japonya ve Amerika buraya gelip yatırım yapsınlar ki yakında oluşacak Kazak-Azeri-Özbek pazarına buz-

dolabı, televizyon, bilgisayar satsınlar. Bu anlaşılır bir tepki; ancak beyhude. Önümüzdeki birkaç yıl içinde bu eski Sovyet Cumhuriyetleri ile doğru dürüst ticaret yapılıp yapılamayacağı belli değil...

Ancak bu ülkeler Türkiye ile bir ikinci lig ticaret kulübü oluştururlarsa, ortaya çıkacak yegâne sonuç, Türkiye'nin asıl önemli pazarlarda rekabet edememe durumunun uzamasıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılışı Türklere 1980'lerde yapmaya başladıklarını devam ettirmekten gayri pek bir alternatif bırakmıyor. Türkiye ya ekonomisini dünya ölçeğinde rekabet edebilir bir hale getirecek, ya da tekrar ve ebediyen üçüncü lige düşecek. Üçüncü lige düşmemek için yapılması gereken en temel iş enflasyonu kontrol altına alabilmek. 1980'lerde sanayide çok az özel sektör yatırımı olmasının ana nedeni de enflasyondu. Enflasyon, etkili bir vergi toplama sistemi kurulmasını da zorlaştırmakta...

Dolayısıyla, bilinen gelir dağılımını da, vergi ödeyenler ile kaçıranların arasına hesaplanamayan yeni farklar ekleyerek, olumsuz etkiliyor. (Nüfusun ilk yüzde yirmilik dilimi, herhalde pastadan Avrupa'daki tüm diğer üst sınıflara göre daha fazla pay alıyor.) Enflasyon yenilmeli. Bunu sağlamak için de 1980 reformlarının halledilemeyen kısmını, özelleştirmeyi, yeniden denemek gerek...

Ciddi bir anti-enflasyonist politikanın temel amacı korkunç boyutlardaki kamu sektörü açıklarını kapamak olmalı. Bunun için de ya daha çok vergi toplanmalı, ya da harcamaları kısmalı...

Nihayetinde, vergi toplama sorunu siyasi bir sorundur. Halledilmesi için, göze çarpan bazı vergi kaçakçılarını yakalayıp hapse gönderebilecek bir hükümete ihtiyaç var. Buradaki sorun ise, sonuçta birçok politikacının dostlarının da kodesi boylayacak olması. Bütçe açığını kapamanın diğer yolu harcamaları kısmak...

Hükümet harcamalarının %15'inin ve bütçe açığının %75'inin KİT'lere ve bağlı kuruluşlara yapılan dolaylı ve dolaysız para transferlerinden oluştuğu rahatlıkla söylenebilir. Bu canavarlar Türkiye'nin GSMH'sının %40'ına hakimler; geçen üç yıl içinde ülke ithalatının üçte birini tüketip, ihracatın ancak altıda birini gerçekleştirdiler. En iyimser tahminle, devlet sanayi kuruluşlarının ancak %30'u kârlı, bu da tekel niteliği sayesinde gerçekleşiyor. Bütçenin diğer hiçbir bölümü kesintilere bu denli hazır değil...

Eğer yeni hükümet (özelleştirme konusunda) daha başarılı olmak istiyorsa, vergi reformu için gerekenden de fazla cesaret göstermeli. En başta, yabancı alıcıların da Türk alıcılar kadar makbul olduklarını kabul etmeli...

Kısaca, birçok şirket ya ucuza satılacak, ya hurdaya çıkacak, ya da daha kârlı bir hale getirilecek ki bunların sonucunda da birçok işçi işsiz kalacak. Bu popüler bir program değil. Bunun alternatifi ise, ekonominin belini büken ve enflasyonu tahammül edilemeyecek kadar yüksek bir noktada tutan bütçe açıklarının devam etmesi ve verimli bir Türk ekonomisinin oluşturulmasını engellemesi. Bu ise, orta vadede daha da çok tepki görecek...

Düne Veda Etmek

Eğer yeni hükümet kendisine ciddi bir program hazırlarsa, üzerinde ilerleme kaydetmesi gereken üç ana meseleyi listesine koyması gerek. Polise polislik etmek gerekiyor. En ivedi sorun, Türk karakol ve hapishanelerinde olanlar. Türkiye aleyhindeki tüm insan hakları şikayetleri içinde hala en çok ağırlığı olan bu...

Tepede, kesinlikle bu tür şeyleri sona erdirme arzusu var. Türkiye, iki yıldır Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yetkisini tanıyor; Türkler mahkemeye başvurdular, mahkeme de hükümet aleyhine yargı verdi. Meclis bir insan hakları komisyonu kurdu ve bazı suçlu polislerin sorgulanmasını sağladı. Yasa, tutuklunun sorgu sırasında

avukatı ile görüşmesini sağlamak üzere değiştirildi. (Buna rağmen bazı polisler bunun ilk sorguyu bağlamadığını iddia ederek yasaya uymayabiliyor). Asıl sorun Türkiye'nin hâlâ bir köylü toplumu oluşu...

Nüfusunun yaklaşık yarısı için günlük hayat, bedensel olarak zor ve meşakkatli kır hayatı. Böyle toplumlarda ise sert polisler yetişir. Nazik ve kurallara uygun hareket eden polis isteyenler genellikle kentli, orta sınıf toplumlarıdır. Türk polisi de, ülke ekonomik gelişme sonucu daha şehirli ve modern hale geldikçe iyileşecektir; yalnız bu iyileşmenin hızlandırılması gerek. Bunun yöntemlerinden biri polisi daha iyi eğitmek. Türk güvenlik güçlerinin harika akademileri var; bunların kibar mezunları her ülkeye uyabilir. İşte bu konuda AT de yardımcı olabilir. Sonuçta, bu da bir siyasi irade sorunu...

Yapılacak ikinci iş orduyu siyasetten tamamen çekilmeye ikna etmek. Üniformalı 650,000 mensubu ile Türk silahlı kuvvetleri, Rusya hariç, Avrupa'daki tüm ordulardan daha kalabalık...

Üst rütbeler, muhabirimizin izlenimine göre, iyi. Ancak, binbaşı ve albayların birçoğu insana Aparatçikleri sadece komünizmin yaratmadığını hatırlatıyor. Atatürk döneminden beri, ordu kendisini halkın geleceği ile ilgili özel bir hakikatin muhafızı gibi görüyor...

[Ordunun] yavaşça siyasetten çekilmesi, silahlı kuvvetler küçüldüğü ölçüde çabuklaşacak. Eski Sovyetler Birliği'nde, Türk sınırlarını tehdit eden bir iç savaş olmadığı taktirde, Genel Kurmay orduyu 2000 yılına kadar bugünkü mevcudunun yarısına indirmeyi tasarlıyor. Bu şekilde tasarruf edilecek kaynaklarla da orduyu daha iyi teçhiz edilmiş ve hareket yeteneği daha yüksek bir hale getirmek istiyor. Silahlı Kuvvetlerin depolitizasyonu sadece askerlere bırakılmamalı. Hükümet de, anayasal bazı uygulamaları değiştirerek, buna katkıda bulunmalı...

Tam anlamıyla modern bir siyasal sistem için gereken son şey de daha derli toplu bir parti sistemi. 1991 yılında Türkiye'ye ilk kez giden bir ziyaretçi işadamlarından çok etkilenir; bir kısmı mükemmel, bir kısmı ise hâlâ Osmanlı kalmış bürokrasi hakkında karışık duygular besler; tepedeki birkaçı hariç, politikacılar hakkında söyleyecek pek birşey bulamaz. Vasat bir milletvekilinin ilkelere bağlılığı çok zayıf. Milletvekilleri genellikle, parti liderleri tarafından, kararlarını uygulamada kullandıkları piyonlar olarak görülüyorlar. Bu da Meclisin yürütme organına kaynaklık etme ve yasama işlevlerini aksatıyor. Türkiye'de Batılıları tedirgin eden şeyler, yani misyoner generaller, postallarıyla sorgulama yapan polisler, Ruhr sokaklarında dolaşan sert, toprak yüzlü köylüler, aslında sadece Türkiye'ye ait şeyler değil. Bunlar, herkesin geçmek zorunda olduğu ekonomik ve siyasal gelişme duraklarının işaretleri. Türkiye, anlaşılabilir nedenlerle, bu duraklardan Batı'ya göre daha sonra geçiyor. Görünüş o ki, bu geçişi de başarıyla yapacak.

Güneydoğu Sınırında Hayat

Türkiye'nin en zayıf tarafı, kendi Kürt vatandaşlarına nasıl davranması gerektiğini bir türlü anlayamaması. Eğer Türkiye'yi Orta Doğu'nun en büyük gücü yapacak tek bir etken varsa, o da doğanın kendisine bölgenin su deposu olacak kadar su vermiş olması. Göze çarpan ironi ise, hem tehlikenin hem de fırsatın uzaktaki o çok fakir ve kimsenin ilgilenmediği Güneydoğu'da olması...

Artık gerillaların yerel dayanakları ile bağlarını kesmek için çok dramatik şeyler yapmak lazım. Bunlardan biri, genel bir ademi-merkeziyetçileşme hareketi içinde Kürt bölgesini de, oluşturulacak yaklaşık bir düzine kadar, kendi işlerinin yürütülmesinde söz sahibi, valisini seçebilen bir yerel yönetim bölgesi haline getirmek. İspanya'da gerçekleştirilen ademi-merkeziyetçilik programı bunun için hiç de fena bir model değil. Bu imkânsız da değil. Bir kısım sosyal demokrat böyle bir öneride

de bulundu. Ancak bu, Türklerin Osmanlı sonrası milli devlet projeleriyle ilgili fikirlerinin de tümden değiştirilmesini gerektiriyor.

Suyun Caydırıcılığı

Kürtlerin yaşadığı Güneydoğu bölgesi son derece fakir. Hakkâri'de kişi başına gelir İstanbul'un onda biri kadar. Takdire şayan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) bu farkı azaltmayı amaçlıyor. Türkiye'nin kuzeyindeki dağ ve yaylalarda toplanan muazzam miktarda suyun güneye akıyor olmasından yararlanmayı amaçlıyor. Proje tamamlandığında toplam 1.7 milyon hektar alanı sulayarak, Türkiye'nin sulanabilir alanını yarıdan fazla artıracak. 22 barajı 7500 megavattan fazla elektrik üretecek...

Projenin temel taşı olan Atatürk barajı gölünün doldurulması gecikiyor. Grevler ve para sorunları projenin başka bölümlerinde de gecikmeye yol açtı. Bitiş tarihi, öngörülen 2001 yılından 2005 yılına doğru kayıyor... GAP başka bir amaca yönelik olarak da güçlü bir silah olacak. Fiilen, Anadolu'dan Türkiye'nin güneyindeki Arap ülkelerine akan iki tarihi ırmağa, Dicle ve Fırat'a, Türk kontrolü getiriyor... İhtiyaç halinde çeşmenin başındaki Türkiye suyu rahatça kesebilir...

Bizim suyumuz; sizin de bu suya ihtiyacınız var. Türklerin "Barış Suyu" projesi aynı mesajı dostça bir şekilde de veriyor... Şimdilik bu suyu kullanabilecek olan Arap ülkeleri projeye uzak duruyorlar. Gerekçelerden biri, İsrail'in de bu sudan faydalanıp faydalanmayacağının bilinmemesi. Diğeri ise, suyun akmaya başladıktan sonra siyasi gerekçelerle kesilebilir olması... Birinci itiraz, Amerikalılar Araplarla İsrail arasında barışı sağlarlarsa yok olacaktır. İkincisi ise, risk içeren bir su boru hattı, hiç boru hattı olmamasından evladır görüşünün yerleşmesi ile kaybolacaktır... Su gücü dostluk ve işbirliği elde etmek için kullanılabilir. Aynı zamanda da nükleer güç gibi bir etkisi var; insanlar bu güce sahip olduğunuzu bilirlerse daha saygılı olmaya başlıyorlar. Eğer Kürt isyanı fena halde patlamazsa, Türkiye'nin su zengini güneydoğusu, Türkiye'nin komşuları arasında dimdik durabilmesinin başlıca sebebi olacak.

İnşallah

Türkiye'nin yeni hükümetinin ekonomi ile, Kürt sorunu ile, Avrupalıların insan hakları konusundaki hassasiyetleri ile epeyce uğraşması gerekecek. Buna karşılık, herkesin tahmininin aksine, bir dinci tepki patlaması sorunu olmayacak. Türkiye'de İslam köktenciliğinin ciddi bir yayılma içinde olduğu düşünülüyor. Bu yanlış. Dinsel ile laik olan arasındaki denge, 1920'lerde ve 30'larda Atatürk tarafından ikincisinin lehine ciddi bir şekilde bozulduğundan, şimdilerde yeni bir arayış var. Cezayir, Ürdün, Mısır ve tabii ki İran'da olanlarla kıyaslandığında Türkiye'deki dinselliğin canlanışı öngörülebilen, hırçınlıktan uzak ve önemli bir şerh haricinde siyaseten tehlikesiz... Daha göz önünde, daha az telaşlandırıcı

Dinselliğin canlanışına yakından baktığımızda, ilk intibaın aksine, pek de telaşlandırıcı nitelikte olmadığını görüyoruz. Dinsel eğitimin eskiye oranla daha yaygın olduğu doğru. Ancak bu eğilim hem düşünülenden daha önce başladı hem de şu sıralar yavaşlamakta... Laikleri en çok rahatsız eden konu İmam-Hatip Liseleri. 1990 Nüfus sayımı verilerine göre bunların yayılışında, aynı yaştaki diğer öğrenciler için açılan okullara göre, 1985'ten beri büyük bir yavaşlama olduğu ortaya çıkıyor. Dolayısıyla bu konuda çok ani bir İslamcı sıçrama yok... Denebilir ki, bu ılımlı dinsel canlanış çok daha büyük bir değişimin sayesinde bu denli göze batar hale geldi. Bu değişim aynı zamanda dinsel canlanışın freni vazifesini de görüyor. Kırdan şehire göçün boyutları çok büyük. 1980 ile 1990 arasında nüfusu 100.000'den fazla olan

şehirlerin nüfusu 9,3 milyon arttı. Buna karşılık nüfusu 2000'den az olan yerlerdeki nüfus 1,6 milyon azaldı. Köylerden göç iki sonuca yol açıyor. Türkiye'nin daha geleneksel kalmış tarafını, tedirgin aydınların ve meraklı yabancı gazetecilerin burnunun dibine getiriyor. İstanbul bugün, dikkatsiz bir gözlemci için 1960'lara göre daha doğulu bir şehir görünümünde. Göçün diğer bir sonucu ise, bu sert yüzlü eski köylüleri ve başörtülü eski köylü kadınlarını, göreli olarak kısa bir sürede kendilerine ve dünyaya bakışlarını değiştirecek bir yaşantının içine sokması. Köyden kente gelen Türk ciddi bir insan. Kente, her zaman bulamasa da iş bulmak amacıyla gidiyor. Kendi evine sahip olmayı arzuluyor. Batı tüketim toplumunun basit zevklerini arzuluyor ve elde ediyor: bir televizyon (Türkiye'de üçte ikisi siyah beyaz olmak kaydıyla her hanede bir televizyon var), bir telefon (her iki haneye bir telefon), vs...

Türkiye'nin kentleşmesi köktenci İslami hareketin en güçlü muarızı... Bir tek şeyin olmaması halinde, gelecekte dinin siyasi ağırlığı bugünkünden de az olacak. Kaldı ki, bugünkü ağırlığı da birçok Türk olmayan gözlemcinin düşündüğünden daha az. Olmaması gereken şey ise ekonominin ciddi bir sıkıntıya girmesi. Türkler, genelde asık yüzlü ve düzenli, zor bir yaşantıya şaşırtıcı bir sabırla yaklaşan insanlar. Arada bir, donukluk çatlar ve Türkler çılgınlaşır. 1979-1980'de ordu gelip aşırı sağ ve solun vahşetini durdurana kadar böyle bir dönem yaşandı. Eğer enflasyonun kontrol edilememesi sonucu ekonomi çökerse, ya da Avrupa Türkiye'ye kapılarını kaparsa, bu tekerrür edebilir. Bu aşırılıklar bir yana, Türkler Müslüman ve modern olmayı birlikte götürmeyi başarırlar. İNŞALLAH.

Mülk Sizin, Vergi de Sizin

Bütün bunlar da gösteriyor ki, Türkler kendilerine güvenen, yaratıcı ve kuralları kendilerine uyarlama konusunda son derece pratik insanlar. Yalnız, bu olup bitenin ekonomisi tam bir saçmalık ve bu konuda SHP'li Belediye Meclisi üyesi Raci Bademli hiç değilse Ankara için birşeyler yapıyor...

Kimse tam olarak emin değil ama, belediyenin gecekondular için yaptığı harcamaların –bu bölgelere çocuklar için dağıtılan 600,000 şişe süt de dahil olmak üzere– onlardan aldıklarının on katı kadar olduğu tahmin ediliyor. Resmi olarak varlığı bulunmayan binalardan emlak vergisi almak mümkün değil. Arsalardan ise ancak kadastrosu tamamlanmış ve özel mülkiyete ait yerlerde vergi toplanabiliyor...

Raci Bademli'nin planı sayesinde gecekonducuların büyük çoğunluğu mal sahibi olacak. Üzerinde gecekonduların kurulduğu 13.000 hektarlık bir alanın haritası çizilerek binaların kaydı yapılmakta. Şimdiye kadar 120.000 tapu dağıtılmış. 50.000 tanesi de 1993 yılına kadar dağıtılmış olacak. Bu şekilde gecekonducuların büyük çoğunluğu mülkleri üzerinde bina yapmak ya da onu satmak hakkını kendilerine verecek bir kağıt parçasının sahibi olacaklar. Bunun karşılığında da Ankara'nın gecekonduda oturmayan diğer yarısının verdiği vergileri de ödemeye başlayacaklar. Bu durumda belediye bütçesi gecekondulara verilen hizmetleri de Ankara'nın diğer bölgelerinin seviyesine getirme imkânına kavuşacak, hatta zorunda kalacak. Aslında, eğer normal otobüslerin geçtiği yollara varmak için indiğiniz çamurlu yokuşlardaki zahmetli yürüyüşü ya da Türkiye'nin tüm varoşlarındaki trafiğin hakimi olan patron/sürücülerin kullandığı katil minibüsleri unutursanız, hizmetler hiç de kötü değil. Fakat çok daha iyi olabilir...

Bütün bunlardan sonra, gecekondu ekonomisi, ardında gizlenmek zorunda kaldığı karaborsa ilişkilerinden normal ekonomik ilişkilere de geçebilecek. Başka yararlarının yanında, bunun anlamı, gelişme için daha ucuz kredi ve sermaye bulunabilmesi. Zamanla, Ankara'nın gerisi ile bu bölgeler arasındaki fark da yok olacak.

Gecekonducular, beraberinde vergi

yükümlülüğü de getiren tapuları kabul edecekler mi? Muhtemelen. Türkler, ideolojik cinnet dönemleri haricinde kanunlara saygılı bir millet...

Ankara'da gecekonduculuk tarihe karışmak üzere. Ortaya çıkışının hikayesi de, sona erdirilişinin yöntemi de Türkler açısından övgüye değer.

Avrupa Meselesi

Hellespont'un Doğu kıyısının günümüzdeki sahipleri olan Türklerden talep edilen, Avrupa Topluluğu için çok önemli olan demokrasi, sivil toplum, hukuk devleti gibi değerlerin diğer Müslümanlarca da kabullenilmesine önayak olmaları. Türkler ise bunu memnuniyetle yapacaklarını, ancak AT üyesi olma ümidini muhafaza etmenin de bu işlevi kolaylaştırabileceğini ve bunun kendi açılarından önemini vurguluyorlar. Dinsel ve ırkçı bir önyargı içinde gözükmek istemeyen Topluluk ise bu konuyu ileride düşüneceğine dair birşeyler homurdanıyor. Fakat Avrupalıların çoğunluğunun görüşü bu konuda çok sarih: Türkler bizden değil. Bu Avrupalılar üçte iki oranında yanılıyorlar. Türklerin Müslüman oldukları ve bunun da hem düşünme tarzlarını hem de cami içindeki ve dışındaki davranışlarını belirlediği doğru. Ancak, eğer AT kendisini bir Hıristiyanlar topluluğu olarak tanımlamayacaksa, bu Türklerin reddi için yeterli neden olamaz. Türkler iki noktada daha, resmi Avrupa coğrafyasının değilse de Avrupa fikrinin bir aday üyesi olma hakkına sahipler. Bunlardan biri tarih, diğeri ise günümüzdeki eğilimleri. Bugün adı Türkiye olan topraklar, yani Küçük Asya ve Anadolu, ekonomik, siyasal ve kültürel bakımdan varlığının üçte ikisi kadar bir süre Avrupa'nın uzantısı olmuş, ancak üçte birlik bir sürede Asyalı bir halk tarafından idare edilmiştir...

Avrupalılarla olan uzun mücadelelerine rağmen, belki de bu yüzden, Türkler modern ve etkin bir toplum yaratma çabasına girişmiş ilk Müslüman halktılar. Batı'dan geri kaldıklarını farkedince, yetişmek üzere yeniden örgütlenmeyi istediler. Bu deney çok uzun süre önce, 1718'de, zamanın Padişahının daha güçlü bir ordu gereksinmesini anlayarak Fransa'ya bir elçi göndermesi ile başladı. Eski düzen ancak 1914-1918 savaşındaki yenilgi ile yıkıldı ve bu şekilde Atatürk dağılmış Osmanlı İmparatorluğundan yeni bir Türkiye yaratma şansını elde etti. Atatürk hatalar yaptı. Kendi çağının birçok asker/politikacısı gibi (ve ondan sonra gelen de Gaulle veya Yunan Albayları gibi) ordunun "milli ruh" ile özel bir ilişkisi olduğuna inanarak, ona Türk iktidar yapısında ayrıcalıklı bir yer verdi. 1930'lardaki birçokları gibi, kendisini, sanayileşmeyi en iyi devletin becerebileceğine inandırdı. Süpermarkette alışveriş yapar gibi reform yaptı: İtalya'dan ceza kanunu, İsviçre'den medeni kanun, Arap alfabesi yerine Latin alfabesi. Buna rağmen, 1920 ve 1930'lu yılların tek adamları içinde Hitler ve Stalin'e yaranmaya çalışmayan tek önder de o oldu. Yabancı düşmanlığı yapmadı. Demokrasiyi ilke olarak benimsedi ancak mütehakkim bir kişi olarak pek uygulamadı. Bütün bunların ışığında, ülkesindeki tüm işyeri duvarlarında hâlâ resmi bulunan, o dönemlerden kalma yegâne Tek Adam oluşuna şaşmamak lazım. Herşeyden önce Atatürk'ün ruhu, işleri doğru sıra ile yaptığını iddia edebilir. Temelden başladı: İmparatorluğu yitirmiş Türklere yeni bir milli kimlik, yeni bir hukuk düzeni ve o insanı mahçup eden fes yerine de şapka. Türklere, bunların modern bir toplum yaratmak için gerekli olduğunu söyledi, onlar da bunu kabullendiler. Bu temeller üstüne, ölümünden sekiz yıl sonra çok partili bir düzen inşa edildi (her ne kadar fazlasıyla güçlü olan ordu tarafından üç kez kesintiye uğratıldı ise de sona erdirilmedi). Ekonomi 1980'de rekabete açıldı. Tüm bunlar hâlâ Atatürk'ün adına yapılıyor. Avrupa'nın üç düzine ülkesi arasında bu denli tutarlılık iddiasında olabilecek fazla ülke çıkmaz.

İnsan Bilimlerinin Söyleminde Yapı, İm ve Oyun

Jacques Derrida

Şeyleri açıklamaktan çok,
açıklamaları açıklamaya
ihtiyacımız var. (Montaigne)

Sanırım yapı kavramının tarihinde "olay" denebilecek birşey oldu –eğer bu yüklü sözcük tam da yapısal (ya da yapısalcı) düşüncenin işlevinin indirgenmesi ya da kuşku konusu edilmesi gerektiği anlamına gelmiyorsa. Biz gene de "olay" diyelim ve sözcüğü ihtiyatcn tırnak içine alalım. Öyleyse bu olay nedir? Dışardan bakıldığında olay bir *kopuş* ve bir tekrarlanma biçimindedir.

Yapı kavramının ve hatta "yapı" sözcüğünün kendisinin *episteme*'miz kadar eski –yani Batı bilimi ve Batı felsefesi kadar eski– olduklarını, gündelik dilin toprağına, *episteme*'mizin bunları toplayıp metaforik bir yerdeğiştirmeyle kendisine mal etmek için en derin girintilerine kadar nüfuz ettiği toprağa, derinlemesine kök saldıklarını göstermek kolaydır. Ne var ki yapı –ya da yapının yapısallığı–, her zaman işlemiş olsa da, sınırlarını saptamayı ve tanımlamayı amaçladığım olaya gelinceye kadar hep nötralize edilmiş ya da indirgenmiş, bu da yapıya bir merkez verme ya da onu bir bulunuş [presence] noktasına, sabit bir kökene gönderme yoluyla yapılmıştır. Bu merkezin işlevi yalnızca yapıyı yönlendirmek, dengelemek ve düzenlemek değil –gerçekte düzenlenmemiş bir yapı düşünülemez–, her şeyden önce, yapının düzenleyici ilkesinin yapının *oyunu* diyebileceğimiz şeyi sınırladığından emin olmaktır. Yapının merkezi, sistemin tutarlılığını yönlendirmekle ve düzenlemekle, öğelerin oyununa yapının bütünsel biçimi içinde izin verir. Ve bugün bile, herhangi bir merkezi olmayan bir yapı nosyonu, düşünülemezin kendisini temsil eder.

Fakat başlattığı ve olanaklı kıldığı oyunu sona erdiren de gene merkezdir. Merkez olmakla o, içeriklerin, öğelerin ya da terimlerin ikamesinin artık olanaklı olmadığı noktadır. Merkezde öğelerin (ki bunlar elbette bir yapı içinde kapsanmış yapılar olabilirler) düzen değiştirmesi ya da dönüşümü yasaktır. En azından, bu düzen değiştirme hep *men edilmiştir* (bu terimi bilerek kullanıyorum). Böylece her zaman, tanımı gereği biricik olan merkezin, yapının içindeki, yapıyı yönettiği halde yapısallıktan kurtulan şey olduğu düşünülmüştür. Yapıya ilişkin klasik düşüncenin paradoksal olarak merkezin yapının hem *içinde* hem *dışında* olduğunu söyleyebilmesinin nedeni budur. Merkez bütünün merkezindedir, ama gene de, merkez bütüne ait olmadığından (bütünün parçası olmadığından), bütünün *merkezi başka bir yerdedir*. Merkez merkez değildir. Merkezli yapı kavramı –tutarlılığın kendisini, felsefe ya da bilim olarak *episteme*'nin koşulunu temsil etse de– çelişkili bir tarzda tutarlıdır. Ve çelişki içindeki tutarlılık, her zaman olduğu gibi, bir arzunun gücünü gösterir. Merkezli yapı kavramı gerçekte bu yapıya temel oluşturan bir zeminde oynanan bir oyunun, kendisi oyun sahasının ötesinde duran asli bir durağanlık ve güven verici bir kesinlik temelinde kurulmuş bir oyunun kavramıdır. Bu kesinlik temelinde kaygı zaptedilebilir; zira kaygı her zaman, oyuna katılmış belli bir var olma tarzının, oyun tarafından yakalanmış bir var olma tarzının, sanki baştan beri oyunun konusu olan bir var olma tarzının sonucudur. Ve gene merkez dediğimiz şey temelinde (hem içerde hem dışarda ola-

Writing and Difference'dan (The University of Chicago Press, 1978) çeviren: Doğan Şahiner.
Yazı, 21 Ekim 1966'da, Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesinde, "eleştirel diller ve insan bilimleri" konulu uluslararası bir kollokyumda tebliğ olarak sunulmuştur.

bildiğinden buna köken ya da erek, *arche* ya da *telos* denmesi farketmez), tekrarlar, ikameler, dönüşümler ve düzen değiştirmeler her zaman bir anlam tarihinden –yani, tek sözcükle, bir tarihten– alınırlar ve bu, bulunuş biçimi içinde sonu her zaman önceden tasarlanabilen ya da kökeni her zaman canlandırılabilen bir tarihtir. Herhangi bir eskatoloji çalışması gibi, bir arkeoloji çalışmasının da yapının yapısallığının bu indirgenmesine suç ortaklığı ettiğinin ve yapıyı her zaman oyunun ötesindeki tam bir bulunuş temelinde anlamaya çalıştığının belki de söylenebilecek olmasının nedeni budur.

Eğer durum böyleyse, yapı kavramının sözünü ettiğimiz kopuştan önceki bütün tarihi, bir dizi merkezin birbirinin yerini alması olarak, merkezin belirlenmesinin birbirine bağlı halkaları olarak düşünülmelidir. Merkez art arda, ve düzenli bir şekilde, farklı biçimler ya da adlar alır. Metafiziğin tarihi, Batı'nın tarihi gibi, bu metafor ve metonimilerin tarihidir. Bu tarihin matrisi –asıl konuma daha çabuk gelmek için bu kadar az şey söylememi ve böylesine eksiltili [elliptical] ifade etmemi mazur görürseniz– Varlık'ın sözcüğün bütün anlamlarıyla *bulunuş* [*presence*-orada olma, hazır bulunma, sunulma -ç.] olarak belirlenmesidir. Temellere, ilkelere, ya da merkeze ilişkin bütün adların, her zaman, değişmez bir bulunuşu belirttiği gösterilebilir –*eidos, arche, telos, energeia, ousia* (öz, varoluş, töz, özne) *aletheia*, aşkınlık, bilinç, Tanrı, insan, vb.

Kopuş dediğim olay, bu yazının başında değindiğim kesilme, muhtemelen, yapının yapısallığını düşünmeye yani tekrarlamaya başlamak gerektiği zaman meydana geldi; bu kesilmeye sözcüğün bütün anlamıyla tekrarlanma dememin nedeni de bu. Bundan böyle, hem yapının kuruluşunda bir merkez olması arzusunu bir şekilde yöneten yasayı, hem de bu merkezin bulunuşu –ama hiçbir zaman kendisi olmayan, her zaman zaten kendisinden kendi vekiline sürgün edilmiş bir merkezin bulunuşu– yasasının yerdeğiştirmelerini ve ikamelerini düzenleyen anlamlama sürecini düşünmek zorunlu hale geliyordu. Vekil kendisini, kendisinden önce bir şekilde varolan birşeyin yerine koymaz. Bundan böyle, hiçbir merkez olmadığını, merkezin bir bulunan-varlık biçiminde düşünülemeyeceğini, merkezin hiçbir doğal yerinin olmadığını, sabit bir yer olmayıp bir işlev olduğunu, sonsuz sayıda im-ikamesinin oyuna girdiği bir çeşit olmayan-yer olduğunu düşünmeye başlamak gerekiyordu. Dilin evrensel sorunsalı istila ettiği, bir merkezin ya da kökenin yokluğunda her şeyin söylem –bu sözcük üzerinde anlaşmamız koşuluyla– yani içinde merkezi gösterilenin, kökensel ya da aşkın gösterilenin, bir farklılıklar sistemi dışında mutlak bir şekilde asla bulunmadığı bir sistem haline geldiği andı bu. Aşkın gösterilenin bulunmaması, anlamlama oyununu ve alanını sonsuzca genişletmektedir.

Bu merkezsizleşme, bu yapının yapısallığını düşünme, nerede ve nasıl ortaya çıktı? Bunu belirtmek için bir olaya, bir öğretiye ya da bir yazara gönderme yapmak naiflik olur. Bu oluşum bir çağın, bizim çağımızın bütünlüğünün bir parçasıdır, ama gene de her zaman zaten kendisini ortaya koymaya ve *işlemeye* başlamıştır. Fakat kısaca değinmek üzere birkaç "ad" seçmek, söylemlerinde bu oluşumun en radikal formülasyonunu bulduğu yazarları anmak isteseydik, kuşkusuz Nietzsche'nin metafizik eleştirisinin: oyun, yorum ve im (orada bulunan bir hakikate sahip olmayan im) kavramlarının yerini aldığı, Varlık ve hakikat kavramlarının eleştirisinin; Freud'un öz-bulunuş [self-presence] eleştirisinin, yani bilinç, özne, kendiyle-özdeşlik ve öz-yakınlık [self-proximity] ya da öz-sahiplik [self-possession] eleştirisinin; ve en radikali olan, Heidegger'in metafiziği, onto-teolojiyi, Varlık'ın bulunuş olarak belirlenmesini yıkışının sözünü etmemiz gerekirdi. Fakat bütün bu yıkıcı söylemler ve bunların bütün benzerleri bir çeşit döngüye düşerler. Bu döngü tektir. Metafiziğin tarihi ile bu tarihin yıkılışı arasındaki ilişkinin biçimini betimler. Metafiziği sarsmak için metafiziğin kavramlarını bir yana bırakmak anlamsızdır. Bu tarihe yabancı hiçbir dilimiz –hiçbir sözdizimimiz ve hiçbir sözlüğümüz– yoktur; tam da mücadele etmeye çalıştığı şeyin biçimine, mantığına ve örtük postulasyonlarına zaten düşmek zorunda olmayan tek bir yıkıcı önerme olsun dile getiremeyiz. Birçokları arasından bir

örnek: bulunuş metafiziği *im* kavramının yardımıyla sarsılır. Fakat, biraz önce söylediğim gibi hiçbir aşkın ya da ayrıcalıklı gösterilen olmadığını ve anlamlama alanının ya da oyununun bundan böyle hiçbir sınırının olmadığını bu şekilde göstermeye kalkışıldığı anda, "im" kavramının ve sözcüğünün kendisinin de reddedilmesi gerekir –ki bu tam da yapılamayacak olan şeydir. Zira "im" imlemesi her zaman, kendi anlamı içinde, -nın imi olarak, bir gösterilene gönderme yapan bir gösteren olarak, gösterileninden ayrı bir gösteren olarak anlaşılmış ve belirlenmiştir. Gösteren ile gösterilen arasındaki köklü farklılık ortadan kaldırıldığı takdirde, metafizik bir kavram olarak terk edilmesi gereken, "gösteren" sözcüğünün kendisidir. Lévi-Strauss *Çiğ ve Pişmiş*'in önsözünde "baştan itibaren im düzeyinde iş görerek duyulur ile düşünülür arasındaki karşıtlığı aşmaya"[1] çalıştığını söylediğinde, yaptığı şeyin gerekliliği, gücü ve meşruluğu bize, im kavramının duyulur ile düşünülür arasındaki karşıtlığı kendi içinde aşamayacağını unutturmamalıdır. İm kavramı, ne şekilde ortaya çıkarsa çıksın, bütün tarihi boyunca bu karşıtlık tarafından belirlenmiştir. Ancak bu karşıtlıkta ve onun sisteminde yaşamıştır. Fakat im kavramını bir tarafa bırakamayız, çünkü bu kavramın metafiziğe suç ortağı olmasına karşı yöneltiğimiz eleştiriden de vazgeçmeden, ya da gösterenini kendisine indirgeyen ya da (ki aynı şeye varır) basitçe kendi dışına atan bir gösterilenin kendiyle-özdeşliği içindeki farklılığı silme riski olmadan, söz konusu suç ortaklığından kurtulamayız. Zira gösteren ile gösterilen arasındaki ayrılığı ortadan kaldırmanın farklı türden iki yolu vardır: Klasik yol olan birincisi, gösterenin indirgenmesinden ya da türetilmesinden, yani sonunda imin düşünceye *teslim edilmesinden* ibarettir. Burada birinciye karşı kullandığımız ikincisi ise, söz konusu indirgemenin içinde işlediği sistemin, her şeyden önce de duyulur ile düşünülür arasındaki karşıtlığın sorgulanmasından ibarettir. Zira buradaki *paradoks*, imin metafizik indirgemesinin, indirgediği karşıtlığa ihtiyaç duymasıdır. Bu karşıtlığın bu indirgemeyle sistematik bağı vardır. Ve burada im konusunda söylediklerimiz, metafiziğin bütün kavramlarına ve bütün tümcelerine, özellikle de "yapı" hakkındaki söylemlerine uzatılabilir. Ne var ki bu döngüye yakalanmanın birkaç yolu vardır. Bu yollar az ya da çok naif, az ya da çok ampirik, az ya da çok sistematik, bu döngünün formülasyonuna –yani formalizasyonuna– az ya da çok yakın olabilir. Yıkıcı söylemlerin çokluğunu ve bunları işleyenler arasındaki anlaşmazlıkları açıklayan da bu farklardır. Örneğin Nietzche, Freud ve Heidegger metafizikten miras kalan kavramlar içinde çalışmışlardır. Bu kavramlar öğe ya da atom olmadıklarından, bir bağlamdan ve sistemden alındıklarından, her ödünç alış metafiziğin tümünü kendisiyle birlikte sürükleyip getirir. Bu yıkıcıların karşılıklı olarak birbirlerini yıkmalarını –örneğin Heidegger'in Nietzsche'ye kötü niyet ve anlayış yoksunluğu gibi açık ve şiddetli terimlerle, son metafizikçi ve son "Platoncu" diye saldırmasını– olanaklı kılan bu durumdur. Aynı saldırı Heidegger'in kendisine, Freud'a ya da diğerlerine de yöneltilebilirdi. Günümüzde bundan daha yaygın bir uygulama yok.

Bu biçimsel şemanın "insan bilimleri" denilenlerle ilgisi nedir? Sanırım bu bilimlerden biri –etnoloji– ayrıcalıklı bir yer işgal ediyor. Gerçekte, etnolojinin ancak bir merkezsizleşmenin meydana geldiği momentte, Avrupa kültürünün –ve sonuç olarak da metafiziğin ve kavramlarının tarihinin– *yerinden edildiği* [*dislocated*], kendi yerinden sürüldüğü, ve kendisini referans kültürü olarak görmeyi bırakmaya zorlandığı momentte bir bilim olarak doğabildiği kabul edilebilir. Bu öncelikle bir felsefi ya da bilimsel söylem momenti değildir. Aynı zamanda politik, ekonomik, teknik, vb. bir momenttir. Etnik-merkezciliğin eleştirisinin –etnolojinin tam da koşulu– sistematik ve tarihsel olarak metafiziğin tarihinin yıkılmasıyla eşzamanlı olmasının hiç de rastlantı olmadığı, tam bir güvenle söylenebilir. Bunların ikisi de bir ve aynı çağa aittir. Böylece etnoloji –herhangi bir bilim gibi– söylem öğesi olarak ortaya çıkar. Geleneksel kavramlara karşı ne kadar mücadele ederse etsin, bu kavramları kullanan bir Avrupa bilimidir asıl olarak. Bu yüzden etnolog, istese de istemese de –ki bu onun vereceği bir karara bağlı değildir– tam da etnik-merkezciliğin öncüllerini reddettiği momentte bu öncülleri kendi söylemine alır. Bu zorunluluk indirgenemez; tarihsel bir olum-

sallık değildir o. Bunun bütün içerimlerini dikkatle düşünmemiz gerekir. Fakat bu zorunluluktan hiçkimse kurtulamıyorsa da, ve dolayısıyla ona teslim olduğu için – ne kadar az teslim olursa olsun– hiçkimse sorumlu değilse de, teslim oluşun bütün yollarının aynı ölçüde uygun olduğu anlamına gelmez bu. Bir söylemin kalitesi ve verimliliği belki de metafiziğin tarihiyle ve tevarüs edilen kavramlarla kurulan bu ilişkinin düşünülmesindeki eleştiri şiddetiyle ölçülebilir. Burada bu, hem toplumsal bilimlerin diliyle kurulan eleştirel ilişki sorunu, hem de söylemin kendisinin eleştirel sorumluluğu sorunudur. Bir mirasın yapısını ayrıştırmak [deconstruction] için gerekli kaynakları bu mirasın kendisinden ödünç alan bir söylemin statüsü problemini açıkça ve sistematik olarak koyma sorunudur. Bir *ekonomi* ve *strateji* sorunudur.

Örnek olarak Claude Lévi-Strauss'un metinlerini almamızın sebebi, bu metinlerin toplumsal bilimler arasında etnolojiye ayrıcalıklı bir yer vermesi ya da hatta Lévi-Strauss'un düşüncesinin çağdaş teorideki ağırlığı değildir yalnızca. Her şeyden önce, Lévi-Strauss'un eserinde belli bir seçimin ortaya konulmuş ve belli bir öğretinin işlenmiş olması, bunun da *az çok açık bir şekilde* bu dil eleştirisine ve toplumsal bilimlerdeki bu eleştirel dile ilişkin olarak yapılmasıdır.

Lévi-Strauss'un metnindeki bu hareketi izlemek için, doğa ile kültür arasındaki karşıtlığı diğerleri arasından yol gösterici bir çizgi olarak seçelim. Bu, aldığı bütün yeni biçimlere ve girdiği bütün kılıklara rağmen, felsefenin kalıtsal bir karşıtlığıdır. Platon'dan bile eskidir. En azından Sofistler kadar eskidir. *Physis/nomos, physis/techne* karşıtlığının ifade edilmesinden beri, "doğa"yı yasayla, eğitimle, sanatla, teknikle –ama aynı zamanda özgürlükle, keyfi olanla, tarihle, toplumla, zihinle, vb.– karşı karşıya getiren bütün bir tarihsel silsile yoluyla bize tekrar tekrar sunulmuştur. Araştırmalarının başlangıcından beri, ve ilk kitabından (*Akrabalığın Temel Yapıları*) itibaren Lévi-Strauss, aynı anda hem bu karşıtlıktan yararlanmanın gerekliliğini hem de onu kabul etmenin olanaksızlığını yaşamıştır. *Temel Yapılar*'da şu aksiyom ya da tanımla işe başlar: *evrensel* ve kendiliğinden olan ve belli bir kültüre ya da belirli bir norma bağımlı olmayan, doğaya aittir. Tersine, toplumu düzenleyen bir *normlar* sistemine bağlı olan ve dolayısıyla bir toplumsal yapıdan diğerine değişkenlik gösterebilen, kültüre aittir. Bu iki tanım geleneksel tiptedir. Fakat bu kavramlara inanarak işe balayan Lévi-Strauss, *Temel Yapılar*'ın daha ilk sayfalarında, *skandal* dediği şeyle, yani kabul ettiği doğa/kültür karşıtlığına artık tahammülü olmayan birşeyle, *aynı anda* hem doğanın hem de kültürün özelliklerini gerektirir görünen birşeyle karşı karşıya gelir. Bu skandal *ensest yasağı*dır. Ensest yasağı evrenseldir; bu anlamda doğal olduğu söylenebilir. Ama aynı zamanda bir yasaktır, bir normlar ve men edişler sistemidir; bu anlamda da kültürel olduğu söylenebilir:

> Öyleyse, insanda evrensel olan her şeyin doğal düzene ilişkin olduğunu ve kendiliğindenlik özelliği taşıdığını, bir norma tabi olan her şeyinse kültürel ve hem görece hem de özgül olduğunu varsayalım. Bu durumda öyle bir olguyla, daha doğrusu bir grup olguyla karşılaşırız ki, yukardaki tanımların ışığında neredeyse skandaldır: Birbirini karşılıklı dışlayan iki düzenin birbiriyle uyuşmayan gürümlerini içinde tanıdığımız iki karakteristiği hiçbir kuşkuya yer bırakmadan temsil eden ve ayrılmaz bir biçimde bir araya getiren, kısaca ensest yasağı olarak betimlenen o karmaşık inançlar, adetler, koşullar ve kurumlar grubundan söz ediyoruz. Ensest yasağı bir kural oluşturur; fakat öyle bir kural ki, bütün toplumsal kurallar içinde yalnızca onun, aynı zamanda evrensel bir karakteri vardır.[2]

Kuşkusuz, doğa ile kültür arasında ayrılık gören bir kavram sistemi dışında böyle bir skandal yoktur. Yapıtına ensest yasağı *olgusuyla* başlamakla Lévi-Strauss kendisini, hep apaçık diye kabul edilmiş olan bu farklılığın silindiği ya da sorgulandığı noktaya yerleştirir. Artık doğa/kültür karşıtlığı içinde anlaşılamayacağı momentten sonra, ensest yasağı olgusunun bir skandal olduğu, saydam anlamlandırmaların örgüsündeki bir bulanıklık nüvesi olduğu söylenemez. Bu momentten sonra ensest yasağı artık, geleneksel kavramlar

alanında bulduğumuz ya da rastladığımız bir skandal değildir; bu kavramlardan kurtulan ve onları kesinlikle aşan –muhtemelen, olanaklı olmalarının koşulu olarak– birşeydir. Doğa/kültür karşıtlığını sistematik olarak tekrarlayan felsefi kavramlaştırmanın bütününün, bu kavramlaştırmayı olanaklı kılan şeyi düşünülemez olanın alanında bırakmak üzere düzenlendiği söylenebilir belki de: ensest yasağının kökeni.

Kısaca incelediğimiz bu örnek, birçokları arasında yalnızca bir tanesidir; ama gene de, dilin kendi içinde kendi eleştirisinin gerekliliğini taşıdığını göstermektedir. Bu eleştiri iki yoldan, iki "tarzda" yürütülebilir. Doğa/kültür karşıtlığının sınırı kendisini bir kere hissettirince, insan bu kavramların tarihini sistematik ve titiz bir şekilde sorgulamak isteyebilir. Bu ilk harekettir. Böyle bir sistematik ve tarihsel sorgulama, klasik anlamda ne filolojik ne de felsefi bir hareket olacaktır. Felsefenin bütün tarihinin temelindeki kavramlarla ilgilenmek, bu kavramların kuruluşlarını bozmak [deconstitute], filoloğun da klasik felsefe tarihçisinin de işi değildir. Öyle görünmese de bu, felsefenin dışına adım atmaya başlamanın belki de en cüretli yoludur. "Felsefenin dışına" adım atmak, bu işi şövalye rahatlığıyla çok önce yaptıklarını sananların ve genellikle kurtulduklarını iddia ettikleri metafizik tarafından bütün söylemleriyle yutulanların çoğunlukla düşündüklerinden çok daha kavranması zor birşeydir.

Diğer şık (ki bunun Lévi-Strauss'un tarzına daha fazla tekabül ettiğine inanıyorum), birincisinin muhtemel kısırlaştırıcı etkilerinden sakınmak için, arada sırada sınırlılıklarına dikkat çekmekle ve hâlâ kullanılabilecek aletler olarak görmekle birlikte, bütün bu eski kavramları ampirik araştırma alanı içinde korumaktan ibarettir. Artık bunlara bir hakikat değeri atfedilmez; gerektiğinde, başka araçlar daha yararlı görünecek olursa, rahatlıkla terk edileceklerdir. Bu arada görece etkili olmalarından yararlanılıp, ait oldukları, kendi parçası oldukları eski mekanizmayı tahrip etmekte kullanılırlar. Toplumsal bilimlerin dili *kendisini* böyle eleştirir. Lévi-Strauss bu şekilde *yöntemi hakikatten*, yöntemin araçlarını o yöntemle yönelinen nesnel anlamlardan ayırabileceğini düşünür. Bunun Lévi-Strauss'un başlıca önermesi olduğu bile söylenebilir. Ne olursa olsun, *Temel Yapılar*'ın başında şunu okuruz: "Her şey bir yana, doğa ile toplum (günümüzde 'doğa' ile 'kültür' tercih edilmeli gibi görünüyor) arasındaki bu ayrımın, kabul edilebilir hiçbir tarihsel anlamı yoksa da, modern sosyoloji tarafından yöntemsel bir araç olarak kullanılmasını tamamen haklı çıkaran belli bir mantık içerdiği ortaya çıkmaya başlıyor."[3]

Lévi-Strauss şu çifte amaca her zaman sadık kalır: hakikat değerini eleştirdiği birşeyi bir araç olarak korumak.

Bir yandan, aslında doğa/kültür karşıtlığının değerine karşı çıkmaya devam eder. *Temel Yapılar*'dan onüç yıldan fazla bir zaman sonra, *Yaban Düşünce*'de, biraz önce aktardığım metin aynen yankılanır: "Bir zamanlar çok önem verdiğim doğa ile kültür arasındaki karşıtlığın...şimdi aslında yöntemsel bir önemi var gibi görünüyor." Bu yöntemsel değer ise "ontolojik" yok-değerinden (eğer bu nosyon burada şüpheli değilse) etkilenmez: "Ne var ki, özgül insanlıkları genel bir insanlık içinde özümsemek yeterli değildir. Bu ilk girişim...doğa bilimlerinin görevi olan başkalarına yolu açar: kültürün doğayla yeniden bütünleştirilmesi ve nihayet hayatın kendi fiziksel-kimyasal koşullarının bütünü içine alınması."[4]

Diğer yandan, gene *Yaban Düşünce*'de Lévi-Strauss, bu yöntemin söylemi denebilecek olan şeyi *yaptakçılık* dediği şey olarak sunar. Yaptakçının "el altındaki araçları", yani çevresinde bulduğu, istediği gibi kullanabileceği, zaten orada olan, özellikle o işlemde kullanılmak için düşünülmemiş, deneme-yanılma yoluyla kullanılacağı yere uydurulmaya çalışılacak, gerektiğinde değiştirmeye tereddüt edilmeyen ya da biçimleri ve kökenleri çok çeşitli olsa da hepsinin birlikte denenebileceği, vb. aletleri kullanan biri olduğunu söyler. Dolayısıyla *yaptakçılık* biçiminde bir dil eleştirisi vardır, hatta *yaptakçılığın* eleştirel dilin kendisi olduğu bile söylenmiştir. Bunu söylerken özellikle G. Genette'nin *L'Arc*'ın Lévi-Strauss

onuruna çıkarılan özel sayısındaki (no.26, 1965) "Structuralisme et critique littéraire" başlıklı makalesini düşünüyorum. Burada Genette *yaptakçılığın* analizini eleştiriye, özellikle de "edebiyat eleştirisi"ne "neredeyse sözcüğü sözcüğüne uygulamanın" olanaklı olduğunu söyler.

Kavramlarını az çok tutarlı ya da dağılıp gitmiş bir mirasın metninden ödünç alma gereğine kişi *yaptakçılık* dediği takdirde, her söylemin *yaptakçı* olduğu söylenmelidir. Lévi-Strauss'un *yaptakçının* karşısına koyduğu mühendis ise bu durumda, kendi dilinin, sözdiziminin ve sözlüğünün bütünlüğünü kuran biri olacaktır. Bu anlamda mühendis bir mittir. Kendi söyleminin güya mutlak kökeni olan ve bu söylemi güya "hiçten", "makas değmemiş kumaştan" oluşturan bir özne, sözün [verb-fiilin], sözün kendisinin yaratıcısı olurdu. Dolayısıyla *yaptakçılığın* hiçbir biçimiyle güya ilgisi olmayan mühendis nosyonu teolojik bir fikirdir; ve Lévi-Strauss başka bir yerde *yaptakçılığın* mit-şiirsel olduğunu söylediğine göre, ola ki mühendis *yaptakçının* ürettiği bir mittir. Böyle bir mühendise ve devralınmış tarihsel söylemle ilgisi olmayan bir söyleme inanmayı bırakır bırakmaz, ve her sonlu söylemin belli bir *yaptakçılıkla* bağlı olup mühendisle bilim adamının da *yaptakçı* türleri olduğunu kabul eder etmez, *yaptakçılık* fikrinin kendisi tehdit altına girer ve ona anlamını veren farklılık ortadan kalkar.

Bu bizi, burada tasarlananın ne olduğunu görmemizi sağlayabilecek olan ikinci çizgiye getirir.

Lévi-Strauss *yaptakçılığı* yalnızca entelektüel bir etkinlik olarak değil, aynı zamanda mit-şiirsel bir etkinlik olarak betimler. *Yaban Düşünce*'de şöyle yazar: "Yaptakçılığın teknik planda beklenmedik parlak sonuçlara ulaşabilmesi gibi, mitsel düşünce de entelektüel planda beklenmedik parlak sonuçlara ulaşabilir. Öte taraftan, *yaptakçılığın* mit-şiirsel doğasına sık sık dikkat çekilmiştir."[5]

Fakat Lévi-Strauss'un dikkate değer çabası sadece, özellikle en son araştırmalarında yaptığı gibi, yapısal bir mit ve mitolojik etkinlik bilimi önermekten ibaret değildir. Onun çabası aynı zamanda –söylemeliyim ki hemen hemen baştan beri–, mitler hakkındaki kendi söylemine, "mitolojikler" dediği çalışmalarına verdiği statüye gerçekten sahip görünüyor. Burası Lévi-Strauss'un mitler üzerine söyleminin kendi kendisini düşündüğü ve eleştirdiği yerdir. Ve açık ki bu moment, bu kritik devre, insan bilimlerinin alanını paylaşan bütün dilleri ilgilendirir. Lévi-Strauss "mitolojikler"i hakkında ne söylüyor? Burada *yaptakçılığın* mit-şiirsel özelliğini yeniden keşfediyoruz. Yeni bir söylem statüsü bulmak için gerçekleştirilen bu eleştirel araştırmanın gerçekte en büyüleyici görünen yanı, bir *merkeze*, bir *özneye*, ayrıcalıklı bir *göndermeye*, bir kökene, ya da mutlak bir *archia*'ya yapılan bütün göndermelerin terk edildiğinin bildirilmesidir. Bu merkezsizleştirme teması, Lévi-Strauss'un son kitabı *Çiğ ve Pişmiş*'in bütün "Açılış"ı ["Overture"-Giriş] boyunca izlenebilir. Ben sadece birkaç önemli noktaya değineceğim.

1-Lévi-Strauss başından beri, kitapta "referans miti" olarak kullandığı Bororo mitinin aslında bu muameleyi ve bu adı hak etmediğini kabul eder. Ad yanıltıcıdır ve mitin bu şekilde kullanılması uygunsuzdur. Bu mit, referans ayrıcalığını herhangi bir başka mitten daha çok hak etmez: "Bundan sonra kilit mit olarak değineceğim Bororo miti aslında, göstermeye çalışacağım gibi, ya aynı toplumdan ya da komşu veya uzak toplumlardan türeyen başka mitlerin az ya da çok dönüşmüş halidir yalnızca. Dolayısıyla grubu temsil eden herhangi bir miti de meşru bir şekilde başlangıç noktası olarak alabilirdim. Bu açıdan bakıldığında, kilit mit tipik olduğu için değil, tersine, grup içindeki düzensiz konumundan dolayı ilginçtir."[6]

2-Mitin birliği ya da mutlak bir kaynağı yoktur. Mitin odağı ya da kaynağı her zaman, ele geçmez, edimselleştirilemeyen ve varolmayan gölgeler ve gizilliklerdir [virtualities] her şeyden önce. Her şey yapıyla, konfigürasyonla, ya da ilişkiyle başlar. Merkezsiz yapı (ki mitin kendisi böyledir) hakkındaki söylemin kendisinin

mutlak bir öznesi ya da mutlak bir merkezi olamaz. Bu söylemin, mitin biçimini ve hareketini kısıtlamayacaksa, merkezsiz bir yapıyı betimleyen bir dili merkezlileştirme zorlamasından sakınması gerekir. Dolayısıyla bilimsel ya da felsefi söylemden önce gelmek; kaynağa, merkeze, kurucu temele, ilkeye, vb. geri gitmemizi kesinlikle gerektiren, bu geri gidişin mutlak gereği olan *episteme*'yi terk etmek zorundadır. *Epistemik* söyleme karşıt olarak, mitler üzerine yapısal söylemin –*mitolojik* söylemin– kendisinin *mit-biçimli* olması gerekir. Sözünü ettiği şeyin biçimine sahip olması gerekir. Uzun ve dikkate değer bir pasajını aktarmak istediğim *Çiğ ve Pişmiş*'te Lévi-Strauss'un söylediği budur:

> Mitlerin incelenmesi yöntemsel bir soruna yol açar. Şöyle ki, bu inceleme, güçlüğün çözüm bulunana kadar parçalara bölünmesi şeklindeki Kartezyen ilkeye göre yürütülemez. Yöntemsel analizin gerçek bir sonu, parçalara ayırma süreci tamamlanınca kavranmış olacak saklı bir birlik yoktur. Temalar *ad infinitum* bölünebilir. Tam onları çözüp ayırdığınızı düşündüğünüz anda, beklenmedik çekimlerin [affinity-hısımlık] işlemesiyle tekrar düğümlendiklerini fark edersiniz. Sonuç olarak, mitin birliği hiçbir zaman yönelimsel ve tasarımsal bir birlik olmaktan öteye gitmeyip, mitin bir durumunu ya da belli bir momentini yansıtamaz. O, açıklama çabasından doğan, imgelemin bir fenomenidir; işlevi ise mite sentetik bir biçim vermek ve mitin bir karşıtlıklar karmaşası halinde dağılmasını önlemektir. Dolayısıyla, eğer bu eski terimi hem yansıyan hem de kırılan ışınların incelenmesini içeren geniş etimolojik anlamıyla alırsak, mitlerin biliminin "anaklastik" olduğunu söyleyebiliriz. Fakat, kendi kaynağına geri dönmeyi hedefleyen felsefi düşünceden [reflection-yansıma; kendi üzerine düşünme] farklı olarak, bizim burada ele aldığımız düşünceler [reflection] tek kaynağı varsayımsal bir kaynak olan ışınlarla ilgilidir...Ve hem çok uzun hem de çok kısa olan bu çalışma, mitolojik düşüncenin kendiliğinden hareketini taklit ederken, bu düşüncenin gereklerine uymak ve onun ritmini göz önünde bulundurmak zorunda kalmıştır. Bundan şu sonuç çıkar ki, mitler hakkındaki bu kitabın kendisi de bir çeşit mittir.[7]

Bu bildirim biraz ilerde tekrarlanır: "Mitlerin kendileri ikincil kodlara dayandıklarından (birincil kodlar dilin tözünü sağlayanlardır) bu çalışmamı birkaç mitin karşılıklı olarak birbirine tercüme edilebilmesini sağlamayı amaçlayan üçüncül bir kodun geçici taslağı olarak ileri sürüyorum. Bu kitabın kendisini de bir mit saymak bu yüzden yanlış olmaz: sanki mitolojinin mitidir o."[8] Merkezin yokluğu burada bir öznenin ve bir yazarın yokluğudur: "Demek ki mit ve müzik yapıtı, dinleyicileri sessiz icracılar haline gelen bir orkestranın şefleri gibidir. Şimdi yapıtın gerçek merkezinin nerede bulunabileceği sorulacak olursa, verilecek cevap bunu belirlemenin olanaksız olduğudur. Müzik ve mitoloji insanı, yalnızca gölgeleri edimselleşen potansiyel nesnelerle karşı karşıya getirir...Mitler anonimdir."[9] Açıkça görülüyor ki, Lévi-Strauss'un kitabının kompozisyonu için müzik modelini seçmesini haklı çıkaran, mitsel ya da mitolojik söylemin herhangi bir gerçek ya da sabit merkezinin olmamasıdır.

Böylece bu noktada etnoğrafik *yaptakçılık* mit-şiirsel işlevini bilinçli olarak üstlenmektedir. Fakat aynı zamanda da, bu işlev, felsefede ya da epistemolojide bir merkeze gerek olmasını mitolojik olarak, yani tarihsel bir yanılsama olarak göstermektedir.

Ne var ki, Lévi-Strauss'un yaptığı şeyin gerekli olduğu teslim edilmeliyse de, bunun taşıdığı riskler görmezlikten gelinemez. Mitolojik olan mit-biçimliyse, mitler hakkındaki bütün söylemler eşdeğer midir? Mit üzerine söylemin çeşitli kaliteleri arasında ayrım yapabilmemizi sağlayan bütün epistemolojik gerekleri bir tarafa bırakmak zorunda mı kalacağız? Klasik ama kaçınılmaz bir soru. Felsefe-birim ya da teorem ile mit-birim ya da mit-şiir arasındaki ilişkiler sorunu (ki hiç de küçük bir sorun değildir) açıkça konulmadığı sürece bu soruya cevap verilemez –Lévi-Strauss'un da cevap vermediğine inanıyorum. Bu sorunu açıkça ortaya koymazsak, felsefenin ötesine geçme iddiamızı felsefe alanının içindeki dikkatten kaçmış bir hataya dönüştürmeye mahkûm oluruz. Bu hatalar hep ampirizm cin-

sinin türleri olur. Felsefe-aşırı kavramlar felsefi safdilliklere dönüşür. Bu riski göstermek için birçok örnek verilebilir: im, tarih, gerçek, vb. kavramları. Vurgulamak istediğim şey basitçe şu ki, felsefenin ötesine geçmek felsefe defterini kapatmakla olmaz (bu genellikle kötü felsefe yapmaya varır), filozofları *belli bir tarzda* okumayı sürdürmekle olur. Sözünü ettiğim risk Lévi-Strauss tarafından her zaman kabul edilmiştir; onun çabasının bedelidir bu. Özel olarak Lévi-Strauss'da olduğu gibi, kendisini bilimsel saymayı sürdüren bir söylemi tehdit eden bütün hataların matrisinin ampirizm olduğunu söyledim. Ampirizm ve *yaptakçılık* sorununu derinlemesine ortaya koymak isteseydik, muhtemelen çabucak yapısal etnolojide söylemin statüsüne ilişkin kesinlikle çelişkili önermelere varırdık. Bir yandan, yapısalcılığın ampirizm eleştirisi olma iddiası haklıdır. Fakat aynı zamanda, Lévi-Strauss'un, her zaman yeni bilgilenmelerle [information] tamamlanabilecek ya da geçersiz kılınabilecek ampirik bir deneme olarak sunulmuş olmayan tek bir kitabı ya da çalışması yoktur. Yapısal şemalar her zaman, sınırlı bir bilgilenmenin sonucu olan ve deneyimin kanıtlamasına tabi hipotezler olarak sunulur. Bu ikili postulasyonu göstermek için sayısız metin kullanılabilir. Bu postulasyonun ikili olmasının, burada dil hakkındaki dil sorununun söz konusu olmasından dolayı olduğunun açık göründüğü, *Çiğ ve Pişmiş*'in "Açılış"ına dönelim:

> Eğer eleştirmenler beni Güney Amerika mitlerini analiz etmeden önce bunların etraflı bir dökümünü yapmamış olmakla suçlayacak olurlarsa, bu dokümanların doğasını ve işlevini çok yanlış anlamışlar demektir. Belli bir topluluğa ait mitlerin bütünü o topluluğun diliyle [speech] karşılaştırılabilir. Nüfus fiziksel ya da moral bakımdan yok olmadıkça, bu bütünlük asla tam değildir. Bu eleştirmenler bir dilbilimciyi de, bir dilin var olmaya başlamasından beri dile getirilmiş sözcüklerinin kayıtlarını tamamlamadan ve varoluşunun gelecekteki parçasında bu dil içinde neler söyleneceğini bilmeden o dilin gramerini derlediği için eleştirilebilirlerdi. Bir dilbilimcinin belli bir dilin gramerini oldukça az sayıdaki tümceden çıkarabileceğini deneyim gösteriyor....Bilinmeyen dillerle uğraştığımızda ise, kısmi bir gramer ya da bir gramer taslağı bile büyük bir kazançtır. Sözdiziminin ancak bir dizi (teorik olarak sınırsız) olay kaydedilip incelendikten sonra açık hale geleceği söylenemez, çünkü sözdiziminin kendisi bu olayların ortaya çıkışını yöneten kurallar bütünüdür. Benim yapmaya çalıştığım şey de, Güney Amerika mitolojisinin sözdiziminin bir taslağını vermektir. Yeni veriler ele geçtiği takdirde bunlar belli gramer yasalarının formülasyonunu denetlemekte ve değiştirmekte kullanılacaktır. Öyle ki, bu formülasyonlardan bazıları terk edilecek ve yerlerine yenileri konulacaktır. Fakat keyfi bir biçimde ileri sürülen bütünsel bir mitolojik model talebini kabul etmeye kendimi hiçbir şekilde mecbur hissetmiyorum; zira gösterdiğim gibi, böyle bir gerekliliğin hiçbir anlamı yoktur.[10]

Böylece, bütünselleştirme bazen *yararsız* bazen de *olanaksız* olarak tanımlanır. Bunun sebebi, kuşkusuz, bütünselleştirmenin sınırının iki şekilde düşünülebilmesidir. Ve bir kere daha belirteyim ki, bu iki belirlenim Lévi-Strauss'un söyleminde örtük bir şekilde birlikte bulunur. Klasik tarzda, bütünselleştirmenin olanaksız olduğuna hükmedilebilir: Bu durumda ya bir öznenin hiçbir zaman hakim olamayacağı sonlu bir zenginlikten ya da bu öznenin ampirik çabasından söz edilir. Söylenecek çok fazla, kişinin söyleyemeyeceği kadar fazla şey vardır. Fakat bütünselleştirmeme de bir başka şekilde belirlenebilir: ampirik olana havale etme demek olan bir sonluluk kavramı açısından değil artık, ama *oyun* kavramı açısından. Bütünselleştirmenin artık bir anlamı yoksa, bu, sonsuz bir alanın sonlu bir bakış ya da sonlu bir söylem tarafından kaplanmasının olanaksız olmasından değil, alanın doğasının –yani dilin, sonlu bir dilin– bütünselleştirmeyi dışarda bırakmasındandır. Bu alan gerçekte *oyunun* alanıdır; yani, sadece sonlu olduğundan, yani klasik hipotezdeki gibi tüketilemeyecek bir alan olmak yerine, fazla geniş olmak yerine, onda kayıp birşey olduğundan, ikameler oyununu durduran ve bir zemine oturtan bir merkez eksik olduğundan, bir sonsuz ikameler alanıdır. Bir merkezin ya da kökenin olmaması sayesinde

gerçekleşen bu oyun hareketinin *eklentiselliğin** hareketi olduğu söylenebilir (skandal olarak görülebilecek anlamı Fransızcada hep gözden kaçırılan bu sözcüğü kuvvetle vurguluyorum). Merkezin belirlenememesinin ve bütünselleştirmenin tamamlanamamasının sebebi, merkezin yerine geçen, merkezin yokluğunda onun yerini alarak bir merkez sağlayan [supplement] imdir –bu im eklenir, bir artık olarak, bir *eklenti* olarak oluşur. Anlamlama etkinliği birşey ekler, bu da hep daha fazlasının olduğu sonucuna varır. Fakat bu gezici bir ektir, zira bir vekil işlevi görmeye, gösterilen tarafındaki bir boşluğu doldurmaya [supplement] başlar. Lévi-Strauss "eklenti" sözcüğünü kullanırken bu sözcük içinde böyle garip bir şekilde bir araya gelen iki anlam çizgisini hiçbir zaman benim yaptığım gibi vurgulamasa da, "Marcel Mauss'un Yapıtına Giriş"inde bu sözcüğü iki kere kullanması rastlantı değildir. Bu kullanışlarının birinde Lévi-Strauss, "bu fazlalığın gönderme yapabilceği gösterilenlere ilişkin olarak gösterenin fazlalığı"ndan söz eder:

> Dolayısıyla dünyayı anlama çabasında insanın elinin altında hep kullanıma hazır bir anlam artığı vardır (ki bunu simgesel düşüncenin yasaları uyarınca nesneler arasında paylaştırır –bu yasaları incelemek de etnologların ve dilbilimcilerin görevidir). *Eklenti* istihkakının –böyle söylememe izin verilirse– bu dağıtımı, bütün olarak, hazırda bulunan gösterenle bu gösterenin hedeflediği gösterilenin tamamlayıcılık ilişkisi içinde kalmaları için kesinlikle gereklidir –bu ilişki ise simgesel düşünceyi kullanmanın koşuludur.[11]

(Kuşkusuz, anlamın bu *eklenti istihkakının* [*ration supplémentaire*] *aklın* [*ratio*] kendisinin kökeni olduğu gösterilebilir.) Sözcük biraz ilerde, Lévi-Strauss'un "bütün sonlu düşüncenin esareti demek olan bu gezici gösteren"den söz etmesinin arkasından tekrar ortaya çıkar:

> Başka bir deyişle –Mauss'un bütün toplumsal fenomenlerin dile özümlenebileceği kuralını rehber alarak– *mana, Wakau, oranda* ve aynı tipteki başka nosyonlarda, rolü simgesel düşüncenin ona özgü çelişkiye rağmen işleyebilmesini sağlamak olan, anlambilimsel bir işlevin bilinçli ifadesini görüyoruz. Bu nosyona yüklenen görünüşte çözülmez çatışkılar bu şekilde çözülür....Tek kerede ve aynı zamanda hem güç hem eylem, hem nitelik hem durum, hem isim hem fiil; hem soyut hem somut, hem her yerde hem yerel – *mana* gerçekte bunların hepsidir. Fakat *mana*'nın sadece bir biçim, ya da daha kesin söylersek, saf durumdaki bir simge olması, ve dolayısıyla ne türden olursa olsun herhangi bir simgesel içerikle yüklenebilmesi, tam da onun bunların hiçbiri olmamasından dolayı değil midir? Bütün kozmolojilerin oluşturduğu simgeler sisteminde *mana* boş bir simgesel değerdir sadece; yani, gösterilenin zaten yüklenmiş olduğu, fakat, hâlâ el altındaki rezervin bir parçası olarak kalıp sesbilimcilerin dediği gibi bir grup-terimi olmaması koşuluyla (ve yalnızca bu koşulla), istenen herhangi bir değeri alabilen şeyin *eklentisi* [italik benim -J.D.] olan bir simgesel içeriğin gerekli olduğunu gösteren bir imdir.

Lévi-Strauss şu notu ekler:

> "Dilbilimciler bu tipte hipotezler formüle etmeye zaten başlamışlardır. Örneğin: 'Boş bir sesbirim Fransızcadaki bütün diğer sesbirimlere karşıttır; şöyle ki, hiçbir farklılık karakterini ve hiçbir sürekli sesbilgisel değeri gerektirmez. Tersine, boş sesbirime uygun gelen işlev sesbirim yokluğunun karşıtı olmaktır.' (R. Jakobson ve J. Lutz, "Notes on the French Phonemic Pattern", *Word* 5, no.2 [Ağustos 1949]: 155). Aynı şekilde, burada önerdiğim görüşü şemalaştırırsak, *mana* gibi nosyonların işlevinin, belli bir anlamı kendi başına gerektirmeden, anlam yokluğunun karşıtı olmak olduğu yaklaşık olarak söylenebilir."[12]

Demek ki gösterenin *fazlalığı*, *eklentisel* karakteri, bir sonluluğun sonucudur; yani *doldurulması* [*supplement*] gereken bir boşluğun sonucudur.

Lévi-Strauss'da oyun kavramının neden önemli olduğu artık anlaşılabilir.

**Supplementarity*: Hem "kayıp birşeyin yerine geçme" hem de "ek birşey sağlama".

Özellikle *Konuşmalar*'ında[13], *Irk ve Tarih*'de[14] ve *Yaban Düşünce*'de her çeşit oyuna, en başta da rulete sık sık değinir. Dahası, bu değinmeler her zaman gerilimlidir.

Her şeyden önce tarihle olan gerilim vardır. Bu klasik bir sorundur ve ona karşı getirilen itirazlar artık iyice eskimiştir. Bana bu sorunun formalitesi gibi görünen şeyi kısaca belirteyim: Lévi-Strauss tarihi indirgemekle, teleolojik ve eskatolojik bir metafiziğe, başka bir deyişle, paradoksal olarak, tarihin karşı çıkabileceği zannedilen şu bulunuş metafiziğine her zaman suç ortaklığı etmiş olan bir kavrama hak ettiği gibi davranmıştır. Tarihsellik teması felsefeye bir ölçüde geç girmiş gibi görünse de, Varlık'ın bulunuş olarak belirlenmesi bu temayı her zaman gerektirmiştir. Etimoloji söz konusu edilsin edilmesin, ve bütün klasik düşünce boyunca bu anlamları birbirinin karşısına çıkaran klasik antagonizmaya rağmen, *episteme* kavramının her zaman *historia* kavramına yol açtığı gösterilebilir –eğer tarih her zaman, hakikat geleneği olarak, ya da bulunuş ve öz-bulunuş içindeki hakikatin ele geçirilmesine yönelen, kendinin-bilincinin içerdiği bilgiye yönelen bilim veya bilginin gelişmesi olarak, bir oluşun birliğiyse. Tarih her zaman tarihin bir yeniden başlaması hareketi olarak, iki bulunuş arasındaki dolambaçlı bir yol olarak düşünülmüştür. Ne var ki, bu tarih anlayışından kuşkulanmak meşru ise de, tarihi burada belirttiğim sorunu açıkça ortaya koymadan indirgemek, klasik tipte bir tarih-dışıcılığa, yani metafiziğin tarihinin belirli bir momentine geri düşme riskini taşır. Daha somut konuşacak olursak, Lévi-Strauss'un yapıtında yapısallığa, yapının içsel orijinalliğine gösterilen saygının, onu zamanı ve tarihi nötralize etmek zorunda bıraktığını kabul etmek gerekir. Örneğin yeni bir yapının, orijinal bir sistemin, ortaya çıkışı her zaman –ki bu onun yapısal özgüllüğünün koşuludur– geçmişinden, kökeninden ve nedeninden kopması yoluyla olur. Dolayısıyla bu yapısal düzenlenişe özgü olan şey ancak, tam da bu betimleme anında, geçmiş koşulları hesaba katılmayarak betimlenebilir: bir yapıdan diğerine geçiş sorununun ortaya konulması atlanarak, tarih parantez içine alınarak betimlenebilir. Bu "yapısalcı" momentte rastlantı ve süreksizlik kavramları vazgeçilmezdir. Gerçekten Lévi-Strauss da bu kavramlara, örneğin "Marcel Mauss'un Yapıtına Giriş"te "ancak bir çırpıda doğmuş olabilir" dediği o yapıların yapısına, yani dile ilişkin olarak sık sık başvurur:

> Canlılar skalasındaki ortaya çıkışının anı ve koşulları ne olmuş olursa olsun, dil ancak bir çırpıda doğmuş olabilir. Şeyler tedrici olarak anlam kazanmaya başlamış• olamaz. İncelenmesi toplumsal bilimleri değil biyolojiyi ve psikolojiyi ilgilendiren bir dönüşümden sonra, hiçbir şeyin anlamının olmadığı bir aşamadan her şeyin anlamının olduğu bir aşamaya geçilmiştir.[15]

Bu bakış açısı Lévi-Strauss'u, gerçek dönüşümlerin içerdiği sürekli zahmeti, olgunlaşma sürecini, yavaşlığı, tarihi kabul etmekten alıkoymaz (örneğin, *Irk ve Tarih*). Fakat, Rousseau ve Husserl'de de bulunan bir jest uyarınca, bir yapının özgüllüğünü yeniden elde etmek istediği momentte "bütün olguları bir yana bırakması" gerekir. Rousseau gibi, yeni bir yapının kökenini her zaman felaket modeli üzerinden düşünmesi gerekir: doğanın doğa içinde alabora olması, doğal gidişin doğal bir kesintiye uğraması, doğa*nın* bir yana bırakıl*ışı*.

Oyun ile tarih arasındaki gerilimden başka, oyun ile bulunuş arasındaki gerilim de vardır. Oyun bulunuşun bozulmasıdır. Bir öğenin bulunuşu her zaman, bir farklılıklar sisteminde ve bir zincirin hareketinde yazılı olan anlam verici ve ikame edici bir göndermedir. Oyun her zaman bulunuş ve bulunmayış oyunudur, ama radikal bir biçimde düşünülecek olursa, bulunuş/bulunmayış alternatifinden önce gelecek şekilde anlaşılmalıdır. Varlık'ın bulunuş ya da bulunmayış olarak anlaşılması oyunun olanaklılığı temelinde olmalıdır, öteki türlü değil. Lévi-Strauss tekrarın oyununa ve oyunun tekrarına herkesten daha fazla aydınlık getirmiştir ama gene de yapıtında bir çeşit bulunuş etiği; bir köken nostaljisi etiği; bir arkaik ve doğal masumiyet, bulunuşun ve öz-bulunuşun dildeki bir saflığı etiği sezilir –örnek alınacak toplumlar olarak gördüğü arkaik toplumlara yöneldiğinde çoğu zaman etnolojik tasarıyı güdüleyen şey olarak sunduğu bir etik, nostalji, hat-

ta pişmanlık. Bu metinler iyi bilinir.

Yapısalcılığın, olmayan kökenin kayıp ya da olanaksız bulunuşuna yönelen bu bozulmuş dolaysızlık teması, dolayısıyla, oyunu düşünmenin kederli, *olumsuz*, nostaljik, suçlu, Rousseau'cu yanıdır. Diğer yanı ise Nietzsche'ci *onaylamadır*, yani dünyanın oyununun ve oluşun masumiyetinin neşeyle onaylanmasıdır; hatası, hakikati ve faal bir açıklamaya konu olacak kökeni bulunmayan imlerden oluşmuş bir dünyanın onaylanmasıdır. *Öyleyse bu onaylama, olmayan merkezi onun kayıp olmasından başka türlü belirler.* Oyunu temkinsiz oynar. Zira bir de *temkinli* oyun vardır: *verilmiş, varolan, bulunan* taşların *yerlerine konulmasıyla* oynanan sınırlı oyun. Mutlak bir şans oyunu oynayan onaylama, kendisini *genetik* belirsizliğe, izin *tohumsal* serüvenine de teslim eder.

Demek ki açıklamanın, yapının, imin, oyunun iki açıklaması vardır. Bunlardan biri, oyundan ve imin düzeninden kaçan, açıklamanın gerekliliğini bir sürgün olarak yaşayan bir hakikati ya da kökeni deşifre etmeye çalışır, deşifre etmenin hayalini kurar. Artık kökene yönelmeyen diğeri ise oyunu onaylar ve insanın ve hümanizmin ötesine geçmeye çalışır –insan adını, metafiziğin ya da ontoteolojinin bütün tarihi boyunca (başka deyişle, bütün kendi tarihi boyunca) tam bulunuşun, güven verici temelin, oyunun kökeninin ve sonunun hayalini kuran varlığın adı olarak görür. Yolunu Nietzsche'nin gösterdiği, açıklamanın ikinci açıklaması, Lévi-Strauss'un yaptığı gibi etnoğrafyada "yeni bir hümanizmin ilhamını" bulmaya çalışmaz (gene "Marcel Mauss'un Yapıtına Giriş'ten aktarıyorum).

Günümüzde, açıklamanın bu iki açıklamasının –ki bunlar, ikisini aynı anda yaşasak ve gizli bir ekonomi içinde uzlaştırsak bile kesin olarak uzlaşmazdırlar– oldukça sorunlu bir şekilde toplumsal bilimler diye adlandırdığımız alanı paylaştıklarını farkedebileceğimizi düşündüren gereğinden fazla belirti vardır.

Bana gelince, bu iki açıklamanın farklılıklarını kabul edip vurgulamaları ve indirgenmezliklerini tanımlamaları gerekiyorsa da, günümüzde bunlar arasında *seçim* yapma sorunu olduğuna inanmıyorum –çünkü, birinci olarak, yapılacak seçimin kategorilerinin kısmen üstünkörü göründüğü bir bölgede (geçici olarak tarihsellik bölgesinde diyelim) yaşıyoruz; ikinci olarak, önce bu indirgenmez farklılığın ortak zeminini ve *différance*'ını anlamaya çalışmamız gerekiyor. İçerdiği *anlayışı, oluşumunu*, nelere *gebe* olduğunu ve gerektirdiği *çabayı* bugün ancak hayal meyal görebildiğimiz bir çeşit sorun var burada –buna gene tarihsel bir sorun diyelim. Bu sözcükleri doğum olaylarına şöyle bir bakarak kullandığımı kabul ediyorum –ama aynı zamanda, kendimi dışında tutmadığım bir toplumda, henüz ad verilemeyenle karşılaştıklarında gözlerini kaçıranlara da bakıyorum. Bu henüz ad verilemeyen şey kendisini ortaya koymuştur ve bunu ancak, doğum ufukta göründüğü zaman hep olduğu gibi, tür olmayan bir tür içinde; biçimsiz, sesi çıkmayan, gelişmemiş ve korkunç bir ucube halinde yapabilmiştir.

Notlar:

1) *The Raw and the Cooked*, New York 1969, s. 14.
2) *The Elementary Structures of Kinship*, Boston 1969, s. 8.
3) A.y., s. 3.
4) *Yaban Düşünce*, İstanbul 1984, s. 263.
5) A.y., s. 40.
6) *The Raw and the Cooked*, s. 2.
7) A.y., s. 5-6.
8) A.y., s. 12.
9) A.y., s. 17-18.
10) A.y., s. 7-8.
11) "Introduction à l'oeuvre de Marcel Mauss"; Marcel Mauss, *Sociologie et anthropologie* içinde (Paris 1950, s. xlix).
12) A.y., s. xlix-l
13) George Charbonnier, *Entretiens avec Claude Lévi-Strauss*, Paris 1961.
14) *Irk ve Tarih*, İstanbul 1984.
15) "Introduction à l'oeuvre de Marcel Mauss", s. xlvi.